

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MUHAMMED B. ABDULLAH EL-HÂNÎ, HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emre Can ÇOLDAŞ

ANKARA – 2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MUHAMMED B. ABDULLAH EL-HÂNÎ, HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emre Can ÇOLDAŞ

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ

ANKARA – 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**MUHAMMED B. ABDULLAH EL-HÂNÎ, HAYATI, ESERLERİ VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

YÜKSEK LİSANS

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Vahit GÖKTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ

Doç. Dr. Mahmud Esad ERKAYA

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 06.01.2020

Tez Doğruluk Beyanı Belgesidir.

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,**

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILDIZ danışmanlığında hazırladığım “Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri (Ankara.2020) ” adlı yüksek lisans - doktora/bütünleşik doktora tezindeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 06.01.2020
Adı-Soyadı ve İmza
Emre Can ÇOLDAS

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. Tezin Önemi ve Amacı.....	1
2. Tezde İzlenen Metot.....	1
3. Kaynakların Değerlendirilmesi.....	2
4. Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin Hayatı, Eserleri Ve Halifeleri	3
4.1. Hayatı	3
4.1.1. Hânî'nin Doğumu ve Ailesi.....	4
4.1.2. Hânî'nin Eğitim Hayatı ve Tasavvufa Girişi	4
4.1.3. Hânî'nin Gündelik Hayatı.....	6
4.1.4. Hânî'nin Hac, Mescid-i Aksâ ve İstanbul Yolculuğu.....	6
4.1.5. Hânî'nin Vefatı	7
4.2. Eserleri	7
4.2.1. el-Behcetü's-seniyye fî âdâbî't-tarîkati'n-Nakşbendiyye.....	8
4.2.2. Keşfu'l-lisâm an kavli men harreme'l-hacce ilâ beytillahi'l-haram	9
4.3. Halifeleri.....	10
4.3.1. Şeyh Yusuf Efendi	10
4.3.2. Şeyh Hacı Mehmed Ârif Efendi	10
4.3.3. Şeyh Hasan Feyzullah Efendi	10
4.3.4. Şeyh Muhammed Mehdî Dağıstanî	11
4.3.5. Şeyh İsmail Bursevî Efendi	11
4.3.6. Şeyh İbrahim Erzincanî Efendi.....	11
4.3.7. Şeyh Mahmud Bağdâdî.....	11
4.3.8. Şeyh İbrahim Mardinî	11
4.3.9. Şeyh Ahmed Karazî	12

4.3.10.	Şeyh İsmail Kulî Efendi.....	12
4.3.11.	Şeyh Muhammed Hadîd Safedî Efendi	12
4.3.12.	Şeyh Ahmed Cafer	12
4.3.13.	Şeyh Ali Huzûri Humusî.....	12
4.3.14.	Şeyh Muhammed Şâmû el-Kürdî	13
4.3.15.	Şeyh Ömer Asbahi el-Kâdirî.....	13
4.3.16.	Şeyh Ahmed el-Kürdî	13
4.3.17.	Şeyh Saîd Samsam el-Hamevî.....	13
4.3.18.	Şeyh Ahmed Ulvân el-Hamevî	13
4.3.19.	Şeyh Hacı Ahmed Hâfız Efendi.....	14
4.3.20.	Şeyh Ahmed el-Hânî.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ.....	15
1. Tasavvuf ve Tarikat Hakkındaki Görüşleri	15
1.1. Tasavvuf.....	15
1.2. Şeriat-Tasavvuf İlişkisi	19
1.3. Tasavvuf ve İç Tenkit.....	23
1.4. Tasarruf, İmdat ve Nisbet.....	27
1.5. Kerâmet	28
1.6. Fêna ve Bekâ	30
1.7. Kalp	32
1.8. Üveysîlik	34
2. Seyr ü Sülûk Kavramları ve Metotları Hakkındaki Görüşleri.....	37
2.1. Seyr ü Sülûk	37
2.2. Şeyh.....	39
2.2.1. Şeyhin Keyfiyeti	44
2.2.2. Şeyhin Görevleri	46
2.2.3. Bütün Mahlûkâtı Kendine Şeyh Görme.....	50

2.2.4.	Şeyh ve Meclisleri	51
2.3.	Mürit.....	51
2.4.	Râbîta	52
2.4.1.	Râbîtanın Önemi	55
2.4.2.	Râbîta Yapılacak Kişiler	56
2.4.3.	Râbîtanın Şekilleri	58
2.5.	Zikir.....	59
2.6.	Hatm-i Hâcegân.....	62
2.7.	Sohbet.....	63
2.8.	Teveccüh ve Murâkabe	66
3.	Tarikat Hakkındaki Görüşleri.....	68
3.1.	Nakşbendî Tarikatı	68
3.2.	Nakşbendîlikte Silsile.....	75
3.3.	Temel İlkeler	77
3.3.1.	Vukûf-1 Zamânî.....	77
3.3.2.	Vukûf-1 Adedî	78
3.3.3.	Vukûf-1 Kalbî	79
3.3.4.	Hûş Der-Dem	79
3.3.5.	Nazar Ber-Kadem	80
3.3.6.	Sefer Der-Vatan	81
3.3.7.	Halvet Der-Encümen	82
3.3.8.	Yâdkerd.....	83
3.3.9.	Bâzgeşt.....	83
3.3.10.	Nigâhdâşt	84
3.3.11.	Yâddâşt	84

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ ÂDAP ANLAYIŞI	86
1. Müridin Edepleri	87

1.1.	Allah’a Karşı Gösterilecek Edepler.....	88
1.2.	Hız. Peygamber’e Karşı Gösterilecek Edepler.....	89
1.3.	Velilere Karşı Gösterilecek Edepler.....	89
1.4.	Müridin Kendine Karşı Edepleri.....	93
1.4.1.	Niyet.....	93
1.4.2.	İtikat.....	94
1.4.3.	Tövbe.....	95
1.4.4.	Sıdk.....	97
1.4.5.	Dünya Sevgisinden Uzaklaşma.....	97
1.4.6.	Sükût.....	99
1.4.7.	Nefse Muhalefet.....	100
1.4.8.	Kötü Arkadaşları Terk Etme.....	102
1.4.9.	Evlilik ve Mübahlar.....	103
1.4.10.	Müridin İbadetleri.....	104
1.5.	Müridin Şeyhine Karşı Edepleri.....	105
1.6.	Müridin İhvâna Karşı Edepleri.....	115
2.	Şeyhlik Edepleri.....	118
3.	İntisap Edepleri.....	122
4.	Nakşebendî Metotlarının Edepleri.....	124
4.1.	Râbitanın Edepleri.....	124
4.2.	Hatm-i Hâcegânın Edepleri.....	125
4.3.	Zikrin Edepleri.....	125
SONUÇ.....		129
KAYNAKÇA.....		132
ÖZET.....		137
ABSTRACT.....		138

ÖNSÖZ

Tarih boyunca birçok insan, İslam'ın derûnî boyutunu en iyi şekilde yaşabilmek, Allah'a daha iyi bir kul olabilmek, iki cihan saadetini elde edebilmek, nefsin kötü sıfatlarını yok edip bunların ıslahını sağlamak amacıyla tasavvuf ilmini öğrenmeye çalışmışlardır. Tasavvuf ilmi, kitaplardan değil, gönüllerden öğrenildiğinden mutasavvıflar tarafından, hal ilmi olarak nitelendirilmiştir. Bu disiplinin hal ilmi olarak nitelendirilmesi zaman zaman art niyetli insanların, halisane niyete sahip olan Müslümanları aldatmaları sonucunu doğurmuştur. Bu durum, siyasi, sosyolojik ve dini açıdan birçok karışıklığı da beraberinde getirmiştir. Dünya malından yüz çevirmeyi, yaratılan mahlukâtı Yaratan'dan ötürü sevmeyi, kalp kırmamayı, haset etmemeyi, sevgi ve aşkı gönüllere yaymayı, kalp hastalıklarını tedavi etmeyi, kısaca güzel ahlaka sahip olmayı öğütleyen bu ilim, kötü insanların tekeline girdiğinde bambaşka bir boyut kazanmıştır. Kendilerini sarık, cübbe giyerek, sakal bırakarak, birkaç menkıbe anlatarak şeyh addeden insanlar, yeri gelmiş samimi insanların duygularını ve mallarını sömürüp ceplerini kabartmışlar, yeri gelmiş siyasi söylemlerle siyaseti ellerinde bulundurmaya amaçlayıp çok sayıda masum insanın veballerine girmişlerdir. Bu tür insanlara İslamî ilimleri bilen, tasavvuf ve tarikatın ne olduğunu kavramış insanlar iltifat etmemişlerdir. Fakat ne yazık ki avam tabaka, yer yer rağbet göstermişlerdir. Bütün bu nedenlerden ötürü İslam âlimleri, insanların aldatılmasının önüne geçmek için sûfilerin hatalarını ortaya koymak suretiyle insanları uyarmışlardır. Özellikle en kuvvetli eleştiri yapanlar mutasavvıflar olmuşlardır. Çünkü bu ilimde bilgi sahibi olan, ayrıntılarını yaşayarak öğrenenler bu insanlardır. Onlar, tasavvufun İslam dairesinden çıkmasına müsaade etmemişler, bozuk zihniyetteki insanların bu ilme zararını en aza indirmek için gerek eserlerinde gerek söylemlerinde hataları söylemişler ve yanlışa "evet" dememişlerdir.

Mutasavvıflar, şeyh denilen manevi pirleri günahlardan mahfuz olarak nitelendirmemektedirler. Her insan gibi şeyhlerin de hata yapabileceği herkes tarafından kabul edilen bir durumdur. Hal böyle olunca hata eden kimse, şeyh dahi olsa eleştiriye maruz kalabilmektedir. İşte bundan dolayı tasavvuf ilmi asırlardır hata yapanları ayıklamış ve kimsenin eleştirilemez olduğunu savunmamıştır. Bu otokontrol mekanizmasının çalışmasından ötürü bu ilim, İslam dairesinin dışına çıkmamıştır.

Tasavvuf ilminin bid'atlardan korunmasının bir başka nedeni de bu ilme vakıf insanların eserlerinde neyin ne olduğunu iyice açıklamasından kaynaklanmaktadır. Mutasavvıflar, tasavvufun mahiyetini, diğer ilimlerle ilişkisini, zâhirden uzaklaşmanın tehlikelerini, sünnete ittibanın önemini, tasavvufî istilahların neler olduğunu ve bunların

manalarını, seyr ü sülûk mertebelerini, nefsin derecelerini, tarikatlardaki edep ve erkânın neler olduğunu, şeyh-mürît, mürît-ihvân ilişkisinin nasıllığını gerek eserlerinde gerekse de sohbetlerinde anlatmışlardır. Müslümanlar ve bilhassa mürîtler bu eserlerden ve sohbetlerden faydalanmışlar, gerçek tasavvuf anlayışının neler olduğunu öğrenmişlerdir. Bu vesileyle bütün bu anlatılanlara vâkıf kimseler, kendisini aldatmaya çalışan sahte şeyhlere ve dervişlere itibar etmemişlerdir. Yani kısaca bu insanlar tasavvuf yolunu kandillerle aydınlatmışlardır.

Çalışmamızın merkezinde olan Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin bizdeki önemi, hem gerçek tasavvuf anlayışının nasıl olduğunu ortaya koyması açısından hem de tarikat usul ve erkânının neler olduğunu açıklamasından kaynaklanmaktadır. Hânî, tasavvuf, seyr ü sülûk, kerâmet, tasarruf, zikir, râbîta, teveccüh, sohbet, fenâ, bekâ vb. kavramların ne olduğunu; şeyhin, mürîdin ve tarikatın edeplerinin nasıl olması gerektiğini kitabında ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu açıdan sûfî geçinenlerin ve bu ilimden nemalanmaya çalışanların gerçek yüzlerini ortaya çıkartmaktadır. Ayrıca mürîtlerin bu yoldan en fazla şekilde istifade etmesi ve en kolay yoldan amaçlarına yani Allah'a ulaşmaları için onlara rehberlik etmektedir.

Hânî gibi âdap geleneğinde önemli yer etmiş, günümüze yakın bir zamanda yaşamış bir şahsiyetin fikirlerinin mukayeseli olarak ele alınmaması ve bu alanın boş kalmasından ötürü, bu konuyu ele aldık. Çalışmamız, Hânî'nin akademik bir şekilde oluşturduğu eserinin analizi, yaptığı alıntılarının tespiti ve bu alıntılara yapmış olduğu yorumları ihtiva etmektedir. Giriş bölümünde Hânî'nin hayatı özet bir şekilde ele alınmıştır. Birinci bölümde tasavvufi kavramları nasıl değerlendirdiği başka kaynaklarla mukayese edilerek yorumlanmıştır. İkinci bölümde ise tasavvuf ve tarikat edeplerine bakışı aktarılmıştır.

Bu çalışmaya beni teşvik eden, tezin okunması, değerlendirilmesi, düzenlenmesinde yardımcı olan ve maddi-manevi destekleriyle her zaman yanımda olan hocam, Sayın Dr. Mehmet Yıldız'a teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser.

Bkz : Bakınız.

c. : Cilt

Çev. : Çeviren.

Der. : Dergisi

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

dn : Dipnot

O.M.Ü.İ.F.D. : On Dokuz Mayıs İlahiyat Fakültesi Dergisi

Ed. : Editör

Hz. : Hazreti

Haz. : Hazırlayan

md. : Maddesi

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

Tah. : Tahkik

t.y. : Tarih yok

vb. : Ve benzeri

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Tezin Önemi ve Amacı

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Nakşbendî tarikatının Hâlidî silsilesinde yer alan, âlim ve mutasavvıf bir zattır. Günümüze kadar gelen âdap geleneğinin önemli bir temsilcisidir. Gerek eserleriyle gerekse yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin öğretilerini farklı bölgelere ulaştırmış ve çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Hânî'nin eseri Türkçeye çevrilmiş, fakat günümüze kadar hakkında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu eksikliğin tespiti bizi, onun hayatını, eserlerini ve tasavvufi görüşlerini ortaya koymaya, faydalandığı eserlerle fikirlerini mukayese etmeye, âdap geleneğindeki yeri ve önemini göstermeye yöneltmiştir.

Hânî'nin, sadece Nakşbendî tarikatının Hâlidî kolunun bir şeyhi olarak değerlendirilmemesi gerekir. Onun, gerek gerçek tasavvuf ehlinin nasıl olması gerektiğini, gerek hangi tarikata mensup olursa olsun bir sûfinin nefsinde bulundurması gereken edeplerini, gerekse de tasavvufun şariat ve dini ilimlerle alakasını bizlere sunması açısından âlim-mutasavvıf kişiliğinin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Çünkü Hânî, tasavvufun İslam ilimlerinden olmaları hasebiyle diğer dini ilimlerle tenakuz içinde olmayacağını bizlere sunmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, öncelikle Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin hayatı ve eserlerini ortaya koymak, Nakşî-Hâlidî geleneğindeki değişimleri tespit etmek, tarikat usul ve erkânının Hânî'deki karşılığını bulmak ve onun âdap geleneğindeki rolünü incelemektir.

2. Tezde İzlenen Metot

Bu tezde öncelikle Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin düşünceleri ortaya konmaya çalışıldı. Daha sonra ise düşüncelerinin kaynağı ve sıhhatinin belirlenebilmesi için Süleyman el-Bağdâdî, Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî, İmâm-ı Rabbânî, İmâm Şa'rânî, Ataullah el-İskenderî, Abdülkerim Kuşeyrî başta olmak üzere birçok mutasavvıftan yaptığı alıntılar dipnotlarda belirtildi. Bu vesileyle mukayeseli araştırma yöntemi tatbik edildi. Kendi görüşleri de diğer tasavvuf eserlerinden faydalanılarak açıklanmaya çalışıldı.

Tezin şekli unsurlarıyla alakalı izlenen metot ise şu şekilde olmuştur:

a. Metin içinde direkt yapılan alıntılar, ayet ve hadis mealleri, kişilerin sözleri tırnak içinde ve italik olarak verildi.

b. Tezde ismi geçen şahısların vefat tarihleri ilk geçtikleri yerlerde hicrî ve miladî olarak verildi. Daha sonra isimlerinin geçtikleri yerlerde bu tarihler verilmedi.

c. Özellikle Arapça olan, şahıs ve eser isimlerinden dolayı dipnotlarda “a.g.e.” ve “a.g.m.” şeklinde kullanımların yerine, müellif ve eser adlarının kısaltılması şeklinde atıf yapıldı. Bu yapılırken kaynakların ve müelliflerin birbirlerine karışmamasına özen gösterildi.

d. Dipnotlardaki eser isimlerinin italik olarak verilmesi tercih edildi.

e. Herkes tarafından bilinmeyecek kelimelerin manaları dipnotlarda verildi.

f. Her maddenin sonuna atıf vermekten imtina edildi. Alt alta sıralanmış maddelerin atıfları, “şu şekilde sıralanabilir” denilip verildi. Bu vesileyle atıfların çoğalmasının önüne geçildi.

g. Temel hadis eserlerinin tam isimleri kaynakçada verilmiş olup dipnotlarda hadis alanında meşhur olan referans yöntemi kullanıldı. Örneğin: Buhârî, İman, 2.

3. Kaynakların Değerlendirilmesi

Tezimizin giriş bölümünde Hânî'nin hayatı özet bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Hayatı hakkında detaylı bilgiler elimizde mevcut olmadığından en direkt bilgiyi torunu Abdulmecid el-Hânî'nin *El-hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye* adlı eserinden aldık ve bir hayli istifade ettik. Bunun akabinde Carl Brockelmann'ın, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Ömer Rızâ Kehhâle'nin, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Yûsuf İlyân Serkîs'in, *Mu'cemü'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe* adlı eserlerinden hayatı hakkında, kısa bilgiler de olsalar, alıntılar yaptık. Daha sonra Hânî'nin eserleri hakkında bilinen yanlışları tespit edip doğrusunu vermeye çalıştık.

Tezin ikinci bölümünde, Hânî'nin *el-Behcetü's-seniyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye* adlı eserinde belirttiği tasavvuf anlayışı, sistematik ve mukayeseli olarak verilmeye çalışıldı. Hânî'nin bu eserinin, kendi zamanında yapılmış akademik bir tez niteliğinde olduğunu belirtmekte bir sakınca görmüyoruz. Zira başka eserlerden yapmış olduğu alıntıları kimi yerde belirtmek, kimi yerde de buna işaret etmek suretiyle aktarım

yapmış ve kendi yorumlarıyla bunlara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Hânî eserinde, Süleyman el-Bağdadî'nin, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin, *Risâle-i Hâlidiyye* ve *Mektûbât*, İmâm-ı Rabbânî'nin, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Abdülkerim Kuşeyrî'nin, *Risâle*, İmâm Şa'rânî'nin, *Levâkihu'l-envâri'l-Kudsiyye*, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî'nin, *Avârifü'l-meârif* adlı eserlerinden faydalanmaktadır. Biz burada yapmış olduğu alıntıları ana hatlarıyla tespit edip gerekli yerlerde dipnot olarak verdik. Bu kitaplar Hânî'nin fikir yapısını etkileyen ve kitabında sıkça alıntılara yer verdiği eserlerdir. Biz bu eserlerle onun tasavvuf anlayışının nasıl olduğu konusunda bilgi verip geçmiş zamandaki tasavvuf anlayışıyla kıyas edilmesi imkânını sunduk. Bunları yaparken de şahsi yorumlarının diğer kaynaklardan açıklanmasına özen gösterdik.

Yine ikinci bölümde Hânî'nin tasavvufî kavramlara bakışını verirken onlar hakkında kısaca ıstılahi bilgi verilip açıklandı. Bunu yaparken Ethem Cebecioğlu'nun, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Hasan Kâmil Yılmaz'ın, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Refîk el-Acem'in, *Mevsüatü mustalahâti't-tasavvufi'l-İslâmî*, Hasan Şarkâvî'nin, *Mu'cemü'l-elfâzi's-sûfiyye*, Memduh ez-Zübî'nin, *Mu'cemü's-sûfiyye* adlı eserlerinden istifade ettik.

Tezin üçüncü bölümünde, Hânî'nin gerek müritlerin Allah'a, Hz. Peygamber'e, şeyhlerine, kendilerine olan edeplerini; gerekse de Nakşbendî tarikatındaki edepleri bizlere sunmasının önemini ve rolünü anlatmaya çalıştık. Burada Hânî'nin âdap anlayışını maddeler halinde verip açıklamasını diğer tasavvuf kaynak kitaplarından yaptık. Edeplerin açıklanmasında, Abdulkadir-i Geylânî'nin, *el-Gunye*, Süleyman el-Bağdadî'nin, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, İmâm-ı Rabbânî'nin, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin, *Risâle-i Hâlidiyye* ve *Mektûbât*, Abdülkerim Kuşeyrî'nin, *Risâle*, İmâm Şa'rânî'nin, *Levâkihu'l-envâri'l-kudsiyye*, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî'nin, *Avârifü'l-meârif* adlı eserlerinden faydalandık.

4. Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin Hayatı, Eserleri Ve Halifeleri

4.1. Hayatı

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin hayatı hakkında kitaplarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Hânî'nin hayatını ele alan şahıslar doğumu ve eserleri hakkında ufak bir bilgi verip detaya inmemektedirler. Hayatı hakkında en direkt bilgiyi torunu Abdulmecid el-Hânî'nin *El-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye* adlı

eserinden öğrenmekteyiz. Bu bölümde Hânî'nin doğumu, tasavvufa girişi, gündelik hayatı, Hac, İstanbul ve Mescid-i Aksâ yolculuğu ve vefatını anlatacağız.

4.1.1. Hânî'nin Doğumu ve Ailesi

Hânî, 1213/1798 senesinde Hân-ı Şeyhûn'da¹ doğmuştur.² Kendi kabilesi içinde saygın bir insan olan babası Abdullah, Muhammed el-Hânî temyiz çağına gelince vefat etmiştir. Hânî'nin annesi Şeyh Seyyid Muhammed b. Yusuf Keyyâli'nin kızı Halime'dir. Annesi de Şam'da 1251/1835 senesinde vefat etmiştir.³

4.1.2. Hânî'nin Eğitim Hayatı ve Tasavvufa Girişi

Hânî, şeriat ve edep ilimlerini annesi ile taşındığı Şam'da tahsil etmiştir. Şafîî fikhını, Şeyh Hâlid Seyyid ve Şeyh Abdürrahim Bostanî'den; nahiv ilmini de Şeyh Hamid Züher'den okumuştur.⁴ Hânî, iki sene civarı Şeyh Fâris'in yanında bulunmuştur. Daha sonra da Seyyid Şeyh Muhammed Geylânî Ezherî'ye intisap edip Kâdirî tarikatına giren Hânî, tarikatın gereklerini yerine getirirken çevresindekilere dini ilimler hakkında ders vermiştir. Hayatı boyunca sünnet-i seniyyenin ihyası ve halkı bid'atlerden korumak için çaba harcamıştır. İnsanlar ondan ilmî anlamda istifade etmiştir. Bu sebeplerden ötürü Hama bölgesinde meşhur olan Hânî, Şam'a gidinceye kadar Şeyh Ulvân el-Hamevî'nin tekkesinde bir müddet kalarak ondan istifade etmiştir.⁵

Hânî, Şeyh Ulvân'ın tekkesinden ayrılıp Şam'a gidince burada Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'den el alıp onun tarikatına intisap etmiştir. Addâs Camii'nde manevi terbiye için riyâzete girip kırklık çilelerini tamamlayınca Hama'ya ailesinin yanına gitmek için müsaade istemiş ve ailesinin yanına dönmüştür. Bu durum üç defa tekrarlandıktan sonra

¹ Han Şeyhun, Suriye'nin kuzeyindeki İdlib eyaletine bağlı olan Maarrat el-Nu'man ilinin Ma'arretü'n-Nu'man İlçesi'nin bir beldesidir.

² Abdulmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye*, Dâru'l-Beyrut Yay., Şam 1997, s. 730; Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, E. J. Brill, Leiden 1937, c. 2 s. 774; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Mektebetü'l-Müsennâ, Lübnan t.y., c. 10 s. 249; Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire t.y., c. 1 s. 817.

³ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 730-731.

⁴ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 730-731.

⁵ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 731.

Mevlânâ Hâlid, Hânî'ye Şam'a yerleşmesini söylemiş ve Hânî 1241/1825 yılında Şam'a yerleşmiştir.⁶

Süveyka'da Murâdiye Camii'nin halifesi Molla Hâlid Kürdî vefat edince Mevlânâ Hâlid, Hânî'yi onun yerine halife tayin edip ve icazet vermiştir. İcazetnamede şunlar yazılıdır:

“Kerîm, Vehhâb isimlerinin sahibi Allah'a hamdolsun. Salât ve selam efendimiz, sığınağımız Muhammed'e (sav) olsun. Ona hikmet ve hak ile batılı ayıran söz verildi. Salât ve selam onun âline ve ashabına olsun. Sonra din kardeşim Şeyh Muhammed b. Abdullah el- Hânî'ye teveccüh, irşat, tarikat-ı aliyye-i Nakşbendiyye'de zikir telkini için icazet verdim. Allah (c.c.) tarikatta büyük makamlara ulaşanların sırlarını kutlu kılsın. Bu icazeti, sana istihareye yatmadan ve bu yolun büyüklerinin temiz ruhaniyetleri ile görüşmeden vermedim. Gizliden açıktan Allah'tan (c.c.) korkmayı, her nerede olursa olsun, imkânlar el verdiğince iyiliği emretmeyi, kötülükten sakındırmayı tavsiye verdim.

Kurtuluş, ancak efendimiz Hz. Muhammed'e (sav) tâbi olmaktadır. Allah ona, onun âline ve ashabına salât ve selam eylesin. (Âmin). İcâzet 1241/1825 yılında yazılmıştır.

Kulların en zayıfı Hâlid Nakşibendî Müceddidî Kâdirî Sühreverdî Kübrevî Çiştî.”⁷

Mevlânâ Hâlid, Murâdiye Camii'ndeki icâzet töreninde Hânî'ye hilafet hırkasını giydirmiştir. Hânî, Mevlânâ Hâlid'in halifesi olunca müritlerin bir kısmı onun çevresinde toplanmaya başlamıştır. Seyyid Şeyh Muhyiddin ve oğlu Seyyid Emîr Abdülkâdir el-Cezâirî 1241/1825 yılında Hicaz'dan Şam'a Mevlânâ Hâlid'in sohbetine katılmak için gelip Murâdiye Camii'nde Hânî'nin misafiri olup Mevlânâ Hâlid'den Hânî aracılığıyla tarikat almışlardır. Mevlânâ Hâlid de bu kişilerin manevi terbiye işini Hânî'ye bırakmıştır.⁸

Hânî, Şeyh Mevlânâ Hâlid veba salgınından vefat edince İsmail el-Enârî'ye, İsmail el-Enârî de Mevlânâ Hâlid'den on yedi gün sonra vefat edince Şeyh Abdullah-ı

⁶ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 732.

⁷ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 733.

⁸ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 733.

Herevî'ye biat etmiştir.⁹ Abdullah-ı Herevî de hastalanınca, Hânî'yi yerine tayin etmiş ve böylelikle irşat postuna oturmuştur.¹⁰

4.1.3. Hânî'nin Gündelik Hayatı

Hânî ibadetlerini bütün vakitlere yayan, geceleri ibadete kalkan bir insandı. Seher vaktinden sabah ezanına kadar virdlerini ifa ederdi. Sabah ezanı okunduktan sonra cemaate namaz kıldırır, ardından onlarla birlikte işrak vaktine kadar Kur'ân okurdu. Güneş doğduktan sonra odasına giderdi. Odasında kuşluk vaktine kadar öğrencilerine Şâfîî fihhından, Hz. Peygamber'in hadislerinden, şer'î ilimlerden dersler okuturdu. Kuşluk vakti camiye gelip duhâ namazını kılar, öğle ezanı okuyuncaya kadar durur, sonra da insanlara öğle namazını kıldırır, ardından odasına gidip ilimle ve zikirle meşgul olurdu. İkinci namazını kıldırdıktan sonra hatm-i hâcegân zikri yaptırırdı. Evine döndüğü zaman ne yemek varsa yer ve akşam namazına kadar zikirle, derslerini gözden geçirmekle, murakabeyle meşgul olurdu. Akşam namazını kıldırıp sünnetlerini tamamladıktan sonra yatsı namazına kadar tefsir dersi okuturdu. Çoğu zaman evine yatmaya gitmez, insanlarla teheccüd namazı kılmak için mescitte kalırdı. Onlarla birlikte seher vakti namaz kılardı. Sadece salı sabahı ve gecesi, cuma sabahı ve gecesi, cuma namazından sonra teveccüh yapardı.¹¹

4.1.4. Hânî'nin Hac, Mescid-i Aksâ ve İstanbul Yolculuğu

Hânî, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa annesi ile birlikte 1245/1829 senesinde hacca gitmiştir. 1245/1829 senesinde Şeyh Ulvân'ın “*Bu zamanda hacca gitmek haramdır.*” ifadesine mukabil *Keşfu'l-Lisâm* adlı risaleyi kaleme almıştır. Hânî'nin bu risalesi aynı zamanda Şeyh Ulvân'ın hac kitabı olan *Misbâhu'l-Hidâye*'ye reddiye niteliğindedir.¹²

Hânî, 1259/1843 senesinde ikinci defa hacca gitmiştir. Daha sonra 1266/1850 senesinde Mescid-i Aksâ'ya gitmiştir.¹³ 1270/1854 yılında ise Musa Saffetî Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Hânî, İstanbul'da müritlere, vaizlere sohbetler vermiştir. Burada otuz birinci Osmanlı sultanı ve yüz onuncu İslam halifesi

⁹ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 735-736.

¹⁰ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 737.

¹¹ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 736-737.

¹² Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 738.

¹³ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 740.

Sultan Gazi Abdülmecid Han'ı da görmüştür.¹⁴ Daha sonra Şam'a geri dönen Hânî, 1274/1857 senesinde bir defa daha hac vazifesini yerine getirmiştir.¹⁵

4.1.5. Hânî'nin Vefatı

Hânî, 19 Safer 1279/16 Ağustos 1862 senesinde Şam'da vefat etmiş olup Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin türbesinin yanına defnedilmiştir.¹⁶

4.2. Eserleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin tasavvufî şahsiyeti müellif yönüyle ön plana çıkmaktadır. Kendisinin yazmış olduğu iki eser vardır. Bunlar: *el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşibendiyye* ve *Keşfu'l-lisâm an kavli men harreme'l-hacce ilâ beytillahi'l-haram* adlı eserlerdir.

Hânî'nin hayatını eserlerinde elen alan Kehhâle, Brockelmann, Serkîs, torunu Abdülmecid el-Hânî'nin yazmış olduğu *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fîmâ câ'e bihi'n-Nakşibendiyye* adlı eseri Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye nispet etmektedirler.¹⁷ Aynı şekilde Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneginin Tarihi Gelişim Süreci* adlı doktora tezinin dördüncü sayfasında Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî'nin *el-Hadîkatü'n-nediyye* adlı eseriyle Abdülmecid el-Hânî'nin *es-Sa'âdetü'l-ebediyye fîmâ câ'e bihi'n-Nakşibendiyye* adlı eserinin, 1986 yılında Hakikat Kitabevi tarafından aynı kitapta basıldığını ifade etmektedir. *es-Sa'âdetü'l-ebediyye*, Abdulcebbar Kavak tarafından Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye nispet edilmiştir. Bu esere baktığımızda, kitabın kapağında da torunu Abdülmecid Hânî'nin müellif olduğu yazmaktadır. Yine aynı tezin yüz on dördüncü sayfasında *es-Sa'âdetü'l-ebediyye*, Muhammed el-Hânî'ye nispet edilmektedir. Bir başka doktora tezi olan Abdurrahman Memiş'in *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*'in yüz elli sekizinci sayfasında *es-Sa'âdetü'l-ebediyye* yine Muhammed el-Hânî'ye nispet edilmiştir. Sonuç olarak bu eserin Muhammed el-Hânî'ye nispeti yanlıştır.¹⁸

¹⁴ Abdülmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 742-743.

¹⁵ Abdülmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 744.

¹⁶ Abdülmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 745; Brockelmann, *a.g.e.*, c. 2 s. 774; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 10 s. 249; Serkîs, *a.g.e.*, c. 1 s. 817; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, Dârü'l-Fikr, 1982, c. 1 s. 201; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul t.y., c. 2 s. 377.

¹⁷ Brockelmann, *a.g.e.*, c. 2 s. 774; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 10 s. 249; Serkîs, *a.g.e.*, c. 1 s. 817.

¹⁸ Osman Türer, "Muhammed b. Abdullah Hânî" md., DiA, 1997, c. 16, s. 30-31.

4.2.1. el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye

Âdap kelimesi edep kelimesinin çoğulu olup izlenmesi gereken esaslar, görgü kuralları gibi manaları ifade etmektedir. Sûfilerin uyması gereken kurallara “âdâb-ı sûfiyye”, “âdâb-ı tarikat”, “edep ve erkân” gibi isimler verilmektedir.¹⁹ Mutasavvıfların sohbetinde bulunanların, tarikata girenlerin uymaları gereken âdap ve erkândan, seyrü sülûk sırasında uyulması gereken kurallardan bahseden, mürit ve dervişlere yol gösteren eserlere “âdâbü'l-mürîdîn”, “edebü'l-mürîd”, “âdâbü'l-mutasavvıfe”, “el-vasâya” ve “tarikatnâme” gibi isimler verilmektedir.²⁰

Âdap kitapları, müritlerin Allah'a, Hz. Peygamber'e, şeyhine, diğer müritlere karşı takınması gereken edepi, tarikat erkânını ve inceliklerini detaylı bir şekilde anlattığından özellikle tarikata ilk giren müritler için son derece önemlidir. Yazıldığı dönemdeki tarikat kurallarını bizlere sunduğu için hangi dönemde hangi tarikatta nasıl uygulamalar olduğu bilgisine ulaşabilmekteyiz. Ayrıca bulunduğumuz dönemle kıyas imkânını da bulmaktayız.

Tasavvuf ilminin önemli kitap türlerinden olan âdap kitaplarından, geçmişte ve günümüzde, hususiyetle Nakşbendî tarikat erbâbı arasında meşhur ve yaygın eserlerden birisi Hânî'nin *el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye* adlı eseridir. Eser, özelde Nakşbendî tarikatının Hâlidîyye kolunun, genelde ise Nakşbendî tarikatının son dönem âdap kitabıdır.²¹

Hânî eserinde, Süleyman el-Bağdadî'nin, *el-Hadîkatü'n-vediyye*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin, *Risâle-i Hâlidîyye* ve *Mektûbât*, İmâm-ı Rabbânî'nin, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Abdülkerim Kuşeyrî'nin, *Risâle*, İmâm Şa'rânî'nin, *Levâkîhu'l-envâri'l-Kudsiyye*, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî'nin, *Avârifü'l-meârif* adlı eserlerinden faydalanmaktadır. Bu eser, daha önce yazılmış Hâlid-i Bağdâdî'nin sohbetlerinden alınmış notlardan oluşturulmuş, Muhammed b. Süleyman el-Bağdadî'nin *el-Hadîkatü'n-vediyye* adlı eserinin ihtisarı ve zeyli niteliğindedir.²²

¹⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 31.

²⁰ Süleyman Uludağ, “*Âdâbü'l-mürîd*”, DİA, 1988, c. 1 s. 336.

²¹ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi ve Literatürü*, İz Yay., İstanbul 2015, s. 183.

²² Aşkar, a.g.e., s. 184.

el-Hadîkatü'n-nediyye genel anlamda tasavvufa karşı çıkanlara karşı yazılmış bir eserdir. Hânî, müritlerin tarikat âdâbı hakkında bilgileri bu eserden çıkarım yapmalarında zorlandıkları için *el-Behcetü's-seniyye* adlı eseri yazmıştır. Böylelikle müritlerin, tarikatın usul ve erkânı hakkındaki bilgilere kolay bir şekilde ulaşması hedeflenmiştir. Eserde anlaşılması güç ifadeler kullanılmaktan kaçınılmıştır. Bazı ifadeler Farsçadan Arapçaya tercüme edildiğinden dolayı Hânî, bu ifadeleri olduğu gibi alıntılanmıştır.²³

Eser, âdap, zikirler ve hatime kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bölümde müritlerin tarikat içerisinde nefislerinde tatbik etmesi gerekli olan âdapların neler olduğu ele alınmaktadır. İkinci bölümde takva, zikir, Allah korkusu, şeyh-mürît, Nakşbendî tarikatı, seyr ü sulûk, sohbet, râbîta, zikir, teveccüh, murâkabe, kelimât-ı kudsiyye, fenâ, bekâ, hatm-i hâcegân konuları yer almaktadır. Eserin son bölümünde Şâh-ı Nakşbend, İmam-ı Rabbânî ve Mevlânâ Hâlid'in hayatları, menkıbeleri ve tasavvuf algıları ele alınmaktadır.

Bu eser ilk defa Mısır devlet adamlarından Hacı Ahmed Talat Paşa tarafından 1303/1886 senesinde Kahire'de bastırılmıştır.²⁴ Eserin Türkçeye çevrilmesi 1976 yılında Abdulkadir Çiçek tarafından gerçekleştirilmiştir. 1985 yılında Ali Hüsrevoğlu tarafından yeniden tercüme edilen eser *Âdâb* ismiyle Erkam Yayınları tarafından; son olarak Siraceddin Önlüer tarafından 2011 yılında tekrardan tercüme edilmiş ve Semerkand yayınları tarafından basılmıştır.²⁵

4.2.2. Keşfu'l-lisâm an kavli men harreme'l-hacce ilâ beytillahi'l-haram

Hânî, 1245/1829 senesinde Şeyh Ulvân'ın “*Bu zamanda hacca gitmek haramdır.*” ifadesine karşılık *Keşfu'l-lisâm* adlı risaleyi kaleme almıştır. Hânî'nin bu risalesi aynı zamanda Şeyh Ulvân'ın hac kitabı olan *Misbâhu'l-hidâye*'ye reddiye niteliğindedir.²⁶

²³ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, *el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003, s. 8.

²⁴ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 738.

²⁵ Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, 2013, s. 6-7.

²⁶ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 738.

Bu eser matbu olmayıp varlığını sadece torunu Abdulmecid el-Hânî'nin *el-hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye* adlı eserinden ve Hânî'nin kendi eseri *el-Behcetü's-seniyye*'den anlıyoruz. Aktarılanlara göre eser, ilmi bir üslupla yazılmış olup Hânî'nin dini ilimlere vakıf olduğunun bir göstergesi niteliğindedir.²⁷

4.3. Halifeleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, ilmiyle, sohbetleriyle ve eserleriyle insanlara hizmet etmiş bir şahsiyettir. Bu hizmeti yetiştirdiği halifeleri ile yaygın hale getirmiş olduğunu ifade etmekte sakınca görmüyoruz. Çünkü bu dönemde yaşayan bir mürşit, uzak diyarlardaki insanlara yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla dolaylı olarak hizmet etmekteydi. Bu bölümde Abdulmecid Hânî'nin *El-hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye* adlı eserinde bizlere bildirdiği Hânî'nin yirmi tane halifesinden bahsedeceğiz. Hânî'nin hayatına ulaşmamızda en önemli kaynak eserlerden biri olan bu yapıtta onun halifeleri hakkında da önemli bilgilere ulaşabiliyoruz.

4.3.1. Şeyh Yusuf Efendi

Şeyh Yusuf Efendi, 1254/1838 yılında Şam'a gelip Hânî'ye intisap etmiştir. Manevi terbiyesi bittikten sonra İstanbul'a irşat izniyle dönmüştür. Yusuf Efendi aynı zamanda Ayasofya Camii'nde vaizlik yapmıştır. 1260/1844 senesinde vefat etmiş ve İstanbul'a defnedilmiştir.²⁸

4.3.2. Şeyh Hacı Mehmed Ârif Efendi

Hacı Mehmet Ârif Efendi, Şeyh Yusuf'un oğludur. Babasının vefatından sonra Hânî'nin yanına gelip bir süre Şam'da kalmıştır. Halife olarak, babasının yerine İstanbul'daki Hacı Musa Saffetî Paşa'nın tekkesine şeyh olarak tayin edilmiştir. 1270/1854 senesinde vefat etmiş ve babasının kabri hizasına defnedilmiştir.²⁹

4.3.3. Şeyh Hasan Feyzullah Efendi

²⁷ Bkz: Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 738, Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 47.

²⁸ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 752.

²⁹ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 752-753.

Şeyh Hasan Feyzullah Efendi, 1255/1839 yılında Hânî'nin yanına gelmiştir. Halife olarak İstanbul'a tayin edilmiştir. 1290/1873 senesinde de İstanbul'da vefat etmiştir.³⁰

4.3.4. Şeyh Muhammed Mehdî Dağistanî

Şeyh Muhammed Mehdî Dağistanî, 1230/1815 yılında Hânî'nin yanına gelmiştir. Kendisine halifelik verilmiş ve Dağistan' a gitmiştir. Dağistan Rusya ile yaptığı savaşta yenilince İstanbul'a gelmiştir.³¹

4.3.5. Şeyh İsmail Bursevî Efendi

Şeyh İsmail Efendi Bursevî Bursa'da Sultan Camii'nde imamlık yapmıştır. Şam'a gittiğinde, Hânî'nin yanına gitmiş, tarikata girmiştir. Hânî, ona irşat izni vermiş ve halife tayin etmiştir. İsmail Efendi hacca gidip geldikten sonra Bursa'ya gitmiş, orada tarikat ve müritlerle ilgilenmiştir. Bursa'da vefat etmiştir.³²

4.3.6. Şeyh İbrahim Erzincanî Efendi

Şeyh İbrahim Erzincânî Efendi 1834 yılını biraz geçmişken hacca gitmiş, görevini yerine getirdikten sonra Hânî'nin yanına gelmiştir. Kendisine irşat izni verilerek halife tayin edilmiştir. Erzincan'da vefat etmiştir.³³

4.3.7. Şeyh Mahmud Bağdâdî

Şeyh Mahmud Bağdâdî hac görevini yerine getirdikten sonra 1258/1842 yılında Hânî 'nin yanına gelmiştir. Manevi terbiyesi tamam olduktan sonra irşad iznini almıştır. Halife tayin edilip Bağdat'a gönderilmiştir. Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁴

4.3.8. Şeyh İbrahim Mardinî

Şeyh Hâmid Cezerî, 1260/1844'lı yıllarda hacca giderken Hânî'nin yanına uğrayıp oğlu İbrahim'in güzel ahlakından ve ilminden bahsetmiştir. Daha sonra Hânî, Şeyh İbrahim Mardinî'ye irşat izni verip halife tayin etmiştir. Abdulmecid el-Hânî, *el-*

³⁰ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 753.

³¹ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 753.

³² Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 754.

³³ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 754.

³⁴ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 754.

Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye adlı eserini yazdığı sıralarda³⁵ Şeyh İbrahim'in irşat faaliyetlerine devam ettiğini söylemektedir.³⁶

4.3.9. Şeyh Ahmed Karazî

Şeyh Ahmed Karazî, 1260/1844 yılında Hânî 'nin yanına gelmiştir. Hânî, Şeyh Ahmed Karazî'ye irşat için izin verip, tam yetkili halife tayin etmiş, Karazî vatanına geri dönüp irşat faaliyetlerinde bulunmuştur.³⁷

4.3.10. Şeyh İsmail Kulî Efendi

Şeyh İsmail Kulî Efendi Şam'da Sancaktar Camii'nin imamıydı. Hânî, Şeyh İsmail Kulî Efendi'nin manevi terbiyesiyle ilgilenmiştir. Bu terbiyenin sonunda kendisine irşat izni verip onu halife tayin etmiştir. Hânî, Şeyh İsmail Kulî Efendi'nin kendisi öldükten sonra yerine geçmesini istemiştir. Fakat Hânî daha hayattayken veba hastalığından 1264/1848 senesinde vefat etmiştir.³⁸

4.3.11. Şeyh Muhammed Hadîd Safedî Efendi

Şeyh Muhammed Hâlid Sefedî, tarikatı Mevlânâ Hâlid'den almıştır. Sonra da Hânî'nin yanında bulunmuş, kâmil mürşit olduktan sonra halife olarak Safed'e gönderilmiştir. 1280/1863 senesinde vefat etmiştir.³⁹

4.3.12. Şeyh Ahmed Cafer

Şeyh Ahmed Cafer, Hânî'den tarikat dersi alıp yanında bulunmuştur. Hânî, Şeyh Ahmed Cafer'i riyâzete soktukten sonra irşat iznini vererek halifelige tayin etmiştir. Hânî'nin kızı Hatice ile evlendikten sonra bir süre Şam'da kalmış daha sonra Medine'ye yerleşmiştir. 1281/1864 senesinde vefat etmiştir.⁴⁰

4.3.13. Şeyh Ali Huzûri Humusî

³⁵ Abdulmecid Hânî, eserini 1303/1885 senesinde yazmaya başladığını söylemektedir. Bkz.: Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 11.

³⁶ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 755.

³⁷ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 755.

³⁸ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 755-756.

³⁹ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 756.

⁴⁰ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 756.

Şeyh Ali Huzûri Humusî, tarikâtı Mevlânâ Hâlid’den almış, Mevlânâ Hâlid vefat ettikten sonra Hânî’nin yanına gelmiştir. İrşat izni verilip halife olarak tayin edilmiştir. 1289/1872 senesinde vefat etmiştir.⁴¹

4.3.14. Şeyh Muhammed Şâmû el-Kürdî

Şeyh Muhammed Şâmû el-Kürdî, tarikâtı Hânî’den almıştır. Hânî ona irşat izni verip halife olarak tayin etmiştir. Sâlihiye’deki Sâhibe Medresesi’nde hâcegân zikri yaptırmıştır. 1270’ten (1854) sonraki bir tarihte vefat eden Kürdî, Mevlânâ Hâlid’in yanına defnedilmiştir.⁴²

4.3.15. Şeyh Ömer Asbahi el-Kâdirî

Şeyh Ömer Ashabi el-Kâdirî, Hânî’den tarikat almıştır. Muhammed el-Hânî, Şeyh Ömer Ashabi el-Kâdirî’nin manevi terbiyesiyle ilgilenmiş, onun irşadına özel bir önem vermiştir. Seyrû sülûkü tamlayınca Hânî, Şeyh Ömer Ashabi el-Kâdirî’ye irşat izni verip halife tayin etmiştir. Şeyh olduktan sonra bile Hânî’nin yanından ayrılmamıştır. 1275/1858 yılında vefat etmiştir.⁴³

4.3.16. Şeyh Ahmed el-Kürdî

Şeyh Ahmet el-Kürdî, Zemlikâ köyünün vaiziyken Şeyh Ahmed Erbîlî’den tarikat almıştır. Şeyh Ahmed Erbîlî vefat ettikten sonra Hânî’nin yanına gelmiştir. Hânî, Şeyh Ahmet el-Kürdî’ye irşat izni vererek onu halife olarak tayin etmiştir. 1299/1881 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

4.3.17. Şeyh Saîd Samsam el-Hamevî

Şeyh Saîd Samsam el-Hamevî, Şam’ın Hama şehrinden, Hânî’nin yanına gelmiştir. Manevi terbiyesi tamamlandıktan sonra Hânî, Şeyh Saîd Samsam el-Hamevî’ye irşat izni verip halife olarak tayin etmiştir. Hayatının sonuna kadar Hama’da insanları irşada devam etmiş, 1250/1834 yılını aşan bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁵

4.3.18. Şeyh Ahmed Ulvân el-Hamevî

⁴¹ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku’l-verdiyye*, s. 757.

⁴² Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku’l-verdiyye*, s. 757.

⁴³ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku’l-verdiyye*, s. 757-758.

⁴⁴ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku’l-verdiyye*, s. 758.

⁴⁵ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku’l-verdiyye*, s. 758.

Şeyh Ahmed Ulvân el-Hamevî, Hânî'ye intisap edip ondan tarikat almıştır. Hamevî daha sonra Hânî tarafından halife tayin edilmiştir. İrşat izni aldıktan sonra Hama'ya dönüp insanları irşat etmiştir. Hamevî 1280/1863 yılı civarında vefat etmiştir.⁴⁶

4.3.19. Şeyh Hacı Ahmed Hâfız Efendi

İstanbul'daki Arpacılar Camii'nin imamı Şeyh Hacı Ahmed Hâfız Efendi, Hânî İstanbul'dayken onun sohbetinde bulunmuştur. 1273'te (1856) Şam'a gelip tarikata girmiştir. Hânî, Şeyh Hacı Ahmed Hâfız Efendi'ye irşat izni vererek tam bir yetki ile halife tayin ettikten sonra onu İstanbul' a göndermiştir. 1305/1887 senesinde Medine'de vefat etmiştir.⁴⁷

4.3.20. Şeyh Ahmed el-Hânî

Şeyh Ahmed el- Hânî, 1252/1836 yılında dünyaya gelmiştir. Hânî, Şeyh Ahmed el- Hânî'ye irşad izni vererek halife olarak tayin etmiştir.⁴⁸

⁴⁶ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 758-759.

⁴⁷ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 759.

⁴⁸ Abdulmecid el-Hânî, *Hadâiku'l-verdiyye*, s. 759.

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

1. Tasavvuf ve Tarikat Hakkındaki Görüşleri

1.1. Tasavvuf

Tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda ittifak söz konusu değildir. Aynı şekilde tasavvufun tarih boyunca herkes tarafından benimsenen ortak bir tanımı da olmamıştır. Tasavvufun tanımını yapanlar, farklı dönemlerde içinde buldukları farklı hal ve makamlara göre bir tanım yapmışlardır.

Tasavvuf kelimesinin manaları hakkında ileri sürülen bazı görüşler şunlardır:

- a. *Ashâb-ı Suffe*: Hz. Peygamber'in mescidinin bitişiğindeki "Suffe" denilen yerde ilim öğrenen fakir sahabilerdir.
- b. *Sufâne*: Bir tür çöl bitkisidir.
- c. *Safâ*: Duruluk manasındadır.
- d. *Saf*
- e. *Sofia*: Yunanca hakim, bilge, filozof demektir.
- f. *Sûf*: Yün manasındadır.
- g. *Benu's-Sûfe*: İslam'dan önce yaşayıp kendilerini halka hizmet veren kabiledir.
- h. *Sûfetü'l-Kafâ*: Ense saçı ve kıl demektir.⁴⁹

Sûfî kelimesinin bir tür çöl bitkisi olan sufân ve sufânenen alınmış olma ihtimali sûfîlerin yemeye değer vermemelerinden dolayıdır. Ancak bu kelimelerin nispetinin sufânî olması gerektiğinden bu köke nispeti çok uzak bir ihtimaldir. Benu's-sûfe kabilesi kendisini halka adaması ile sûfîlerin kendilerini Hakk'a ve halka adaması arasında bağlantı kurularak bu köke nispet edilmektedir. Mana ve gramer açısından

⁴⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2017, s. 24; Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2006, c. 1 s. 70-76.

uygun görünen bu tevcih, İslam'ın geldiği yıllarda bu adla anılan bir kabile bulunmadığı için kök olarak kabul edilmemiştir.⁵⁰

Abdülkerim Kuşeyrî (ö. 465/1072), tasavvuf isminin Arapça olduğunu gösteren bir delil olmadığını söylemektedir. Ona göre tasavvuf, bir isim değil lakaptır. Tasavvuf kelimesinin Ashâb-ı Suffe'ye nispeti tutarlı değildir. Çünkü Suffe'ye nispet edilecek olursa “sûfi” değil, “suffi” olması gerekmektedir. Safâ ve saf kelimelerinden türetildiği fikri de dil açısından uzak bir tespittir. “Yün giyen” manasında kullanılan isimlendirme dil açısından uzak bir tespit olmadığı gibi isimlendirmede sûfilere has bir şey değildir.⁵¹

Bu görüşler içerisinde en kabul görüleni ve dil bilgisi kurallarına uygun olanı, yün giyme manasında olan “sûf” kelimesidir. Buna göre tasavvuf, yün giymek anlamındadır.⁵² Önceleri zühd ve fakirlik sebebiyle sûfilerin yünlü elbise giymeleri, insanlar tarafından onların bir şiarı olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.⁵³ Sûfi kelimesi zamanla tasavvuf ilmiyle meşgul kişileri diğer insanlardan ayırmaya başladıktan sonra “sûfi” kök kabul edilerek kendisinden başka kelimeler türetilmeye başlanmıştır.⁵⁴

Sûfiler farklı dönemlerde tasavvufun tanımını yapmışlardır. Birçoğu bütün manaları kapsayacak bir tanım yapmaya çalışmışlarsa da bunu başaramamışlardır.⁵⁵ Çünkü bu tarifler, sûfilerin belli zamanlarda yaşadıkları halleri ifade etmektedir. Bunların muhtelif olması, sûfilerin içinde buldukları hal ve makamların farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı halleri yaşayan sûfilerin farklı zamanlarda olması onların benzer tanım yapmalarına etki ettiğiinden, tanımların farklı olması sûfilerin farklı zamanlarda yaşamasıyla alakalı olmayıp onların maneviyatlarıyla ilgilidir. Yani zamanın tesiri ikinci planda kalmaktadır. Zaman faktörüne büyük önem veren Reynold

⁵⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 24-25.

⁵¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâle*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2013, s. 312; İbn Haldun, *Şifâü's-sâil li-tehzîbi'l-mesâil*, Tah: Dr. Muhammed Mut' el-Hâfiz, Dârü'l-Fikr, Şam 1996, s. 51-53.

⁵² Mehmet Necmettin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2016, s. 19; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 26; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 1 s. 71.

⁵³ İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 51.

⁵⁴ İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 53.

⁵⁵ İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 93.

Alleyne Nicholson yetmiş sekiz tane tarifi⁵⁶ kronolojik olarak sıralamış ve kesin bir sonuca ulaşamamıştır.⁵⁷

Tasavvuf bazı sûfilerce bidayet, nihayet, esas ve alâmet hali ile tarif edilmiştir. Bidayet hali ile tarif eden Ebu Muhammed Cerîrî'ye (ö.321/933) göre tasavvuf, kötü huyları terk etmek ve güzel huylarla ahlaklanmaktır.⁵⁸ Tasavvufu nihayet haliyle tarif eden Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö.297/909) göre tasavvuf, Allah'ın kişiyi nefsanî sıfatlarından öldürüp kendisi ile ihyâ etmesi demektir.⁵⁹ Yine tasavvufu alâmete göre tarif eden Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre sadık sûfinin alâmeti zengin iken fakir, güçlü iken zelif, meşhur iken meçhul olmasıdır.⁶⁰ Tasavvuf da bunu elde etmeye çalışma çabası şeklinde yorumlanabilir. Tasavvufu esaslarına göre tarif eden Ruveym b. Ahmed'e (ö.303/915-916) göre, tasavvuf üç haslet üzerine bina edilmiştir: Fakr ve Allah'a muhtaç olma haline sarılma, cömertliğe ve başkalarını kendi nefesine tercih etmeye sarılma, Allah'a itirazı ve kendine göre tercihlerde bulunmaktan sakınma.⁶¹

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye göre ise tasavvuf, kalbi riyakârlıktan, kinden, dünya sevgisinden, kibirden, kıskançlıktan vb. bâtinî hastalıklardan temizlemektir. Ona göre, insanın kalbindeki manevi hastalıkları temizlemesi vaciptir.⁶² Hânî, bu durumu elde etmek için de kişilerin bir şeyh bulmasını elzem görmektedir. Yine ona göre, kişinin kendini doğru yola iletecek bir şeyh aramaması, Allah'a ve Hz. Peygamber'e asiliktir.⁶³

⁵⁶ Bkz: Ethem Cebecioğlu, *Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 39, Ankara 1987, s. 387-406.

⁵⁷ İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti Şifâü's-sâil li-tehzi'li-mesâil ve Mukaddime'de Tasavvuf İlmi*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 30.

⁵⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 312; İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 93.

⁵⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 312; İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 93; Cebecioğlu, *Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*, s. 394.

⁶⁰ İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 94.

⁶¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 313; İbn Haldun, *Şifâü's-sâil*, s. 94.

⁶² Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, Haz: Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, SEY-TAC Yay., İstanbul 2004, s. 11.

⁶³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 10; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *Levakıhu'l-envari'l-kudsiyye fi beyani'l-uhudi'l-Muhammediyye*, Dârü'l-Kalemi'l-Arabiyye, Şam 1993, c. 1 s. 9; Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye fi tarîkatü'n-Nakşbendiyye ve'l-behçeti'l-Hâliyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2012, s. 44.

Hânî, tasavvuf ilminin şeriat hükümleri üzerine inşa edilirse kişiyi kurtuluşa sevk edeceğini söylemektedir. Bu kurtuluş, insanın yaratılış gayesi olan ibadet ve kulluğa ihlasla devam etmektir. Bunun için insan mâsivadan⁶⁴ yüz çevirmelidir. Eğer bunu yaparsa gerçek manada kul olabilir.⁶⁵ İnsanın mâsivadan yüz çevirebilmesi için de muhabbete ihtiyacı vardır. İnsanın muhabbet sahibi olması da asıl gaye olmayıp gerçek manada kulluk makamı için bir vasıta. Yani kişinin varacağı en yüksek yer, kulluk makamıdır. Kulluk makamı da samimi ve içten ibadetle devamlı hale gelir. Samimi ve içten olan bir ibadet ilahi cezbeye mümkün olur. Ve insan tasavvufla ilahi cezbeye ulaşabilir.⁶⁶ Yani kısaca tasavvuf, Allah'a daha iyi bir kul olabilme çabası şeklinde ifade edilebilir. Buna mukabil tasavvuf, Kur'an'ın bir yorumu, bir okuma tarzı, onu yaşama biçimidir. İslam'ın şekilciliğe, dış kuralcılığa dönüşüp donuklaşmasını önlemek için gereklidir. Sonuç olarak tasavvuf, amellerin derûnleştirilmesinin adıdır⁶⁷ ve Allah tarafından indirilen bütün şeriatların ruhudur.⁶⁸

Tasavvuf yolunda zâhiri ilimlerin yanında bâtinî ilimlerin tahsili söz konusudur.⁶⁹ Zâhiri ilimlerin tahsil edilmesinden sonra bâtinî ilimlerin okunması gerekmektedir. Nitekim geçmişten günümüze birçok âlim, zâhir ilimleri tahsil ettikten sonra bâtin ilmini tasavvuf yoluyla elde etmeye çabalamışlardır.⁷⁰ Çünkü âlim olsalar dahi tasavvuf terbiyesi almazlarsa ilmin gururuna kapılıp nefsin gizli tehlikelerini görmeyebilirler ve kemale ermeleri zorlaşabilir.⁷¹ Bununla beraber sadece bâtinî ilimlere vâkıf olan kimse, şeriat kurallarına vâkıf değilse hata yapabilir ve İslam'a aykırı bir tutum içine girebilir. Bundan dolayı tasavvuf tarihi boyunca bütün mutasavvıflar, şeriat olmadan tarikat olmayacağını ifade etmişlerdir.⁷²

⁶⁴ Allah'ın dışındaki her şey demektir. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 414.

⁶⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

⁶⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 9.

⁶⁷ Roger Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, Çev: Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2016, s. 59,62.

⁶⁸ Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 5.

⁶⁹ İsmail Sirâceddin Şirvânî, *Risâleler Müceddidî-Hâlidî Nakşîliğinin Esasları*, Tah. ve Çev: Orkhan Musakhanov, Büyüyenay Yay., İstanbul 2018, s. 206.

⁷⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 10; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 40.

⁷¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 11; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 46-47.

⁷² Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye ve Âdâb-ı Zikir Risâlesi*, Server Yay., İstanbul 2018, s. 90.

Hânî, İmam Şa'rânî'den (ö.973/1565) aktardığı cümlelerde, “*Tasavvuf yolu Kur'an'a ve sünnete aykırıdır.*” diyenlerin küfre düşeceğini söylemektedir. Çünkü ona göre tasavvuf, zahiri ve batını ile Muhammedî bir ahlaktır.⁷³ Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Hânî'nin, tasavvufu inkâr edenin küfre düşeceği görüşünü kabul etmesinin nedeni bize göre tasavvufun, İslam'ın bizatihi kendisi, derûnî boyutu olduğunu savunmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü tasavvufun, yine kendi ifadeleriyle kişinin Allah'a daha iyi bir kul olma çabası⁷⁴ şeklindeki tanımı, bütün mutasavvıflar tarafından kabul edilmektedir. Bunun aksini söyleyen kimsenin İslam'la ve tasavvufla bir alakasının kurulması düşünülemez. Bundan ötürü Hânî, çok keskin bir ifadeyi aktarmaktadır. O, tasavvufa yüklediği mana sebebiyle böyle bir yorumu kabul edip söylemektedir.

1.2. Şeriat-Tasavvuf İlişkisi

Tasavvuf, iman-amel irtibatının sorununa çözüm olarak ortaya çıkan bir disiplin sistemi olarak nitelendirilebilir. Mutasavvıflar tasavvufun meselelerini, imanın gündelik hayattaki tezahürleri şeklinde yorumlayarak, iman-amel konusundaki karışıklıkları sadece bir tartışma konusu olmaktan çıkarmışlardır. Onlar Müslümanlara kişiyi tekrardan amele ve bunun neticesinde elde edilecek bilgilere yönelten bir anlayış önermişlerdir. Böylelikle mutasavvıflar “Allah'a ulaşma” amacına doğru seyreden bir süreç içerisine girmişler ve imanın güçlenmesi üzerinde durmuşlardır. İmanın güçlenmesi zamanla hallerin ve makamların terimlerine dönüşmüştür. Bu sebeple mutasavvıflar ne kadar farklı terimlerden bahsetseler de aslında dini hayatın amacı ve bu amaca ulaşmanın neticeleri üzerinde durarak iman ve tevhit bahsini işlemişlerdir. Bu sebeple onlara göre imanın tahkiki, Hz. Peygamber'in tavrının bizzat kendisi olmuş ve buna “tasavvuf” adı verilmiştir.⁷⁵

Bu açıdan bakıldığında insanın, zâhirî olarak üzerine vazife olan dini kuralları uygulaması yani amel etmesi gerekmektedir. Zâhir olmadan bâtın olmaz anlayışıyla hareket eden mutasavvıflar, prensip olarak nafîle ibadetlerle Allah'a yaklaşmayı düstur edinmişlerdir. Düstur böyle olunca, zâhirî hükümleri istinbât eden âlimlerle ters düşmeleri ve zâhirî reddetmeleri düşünülemezdir. Tasavvuf tarihi boyunca, zâhirden

⁷³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 11; Şa'rânî, *Levâkihu'l-envâri'l-kudsiyye*, c. 1 s. 9; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 44.

⁷⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 9.

⁷⁵ Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*, Klasik Yay., Haziran 2017, s. 299-300.

ayrılanlar, delalette olan gürûh olarak nitelendirilmişlerdir. Hakiki anlamda İslam'ın derûnî boyutunu yaşayan mutasavvıflar zâhir-bâtın dengesini kurarak, insanları irşat etmişlerdir. Biz burada yüzyıllardır süregelen bu anlayışın Muhammed b. Abdullah el-Hânî'deki karşılığını inceleyeceğiz.

Hânî, şeriatın, hakikatin özünü koruyan bir kabuk olduğunu söylemektedir. Ona göre, çekirdek sayılan öz, ancak bu kabuğun yardımı ile büyür, gelişir ve olgunlaşır. Tasavvuf ehli, şeriatın reddettiği her hakikati, zındıklık olarak kabul etmiştir. Şeriat, kulluğun hakkı ve gereğidir. Hakikat ise, kulluğun hakikatidir. O halde hakikat ehli olan herkes, kulluğun hakkına ve hakikatine bağlanmak zorundadır.⁷⁶ Yine Hânî, ibadetsiz ve Hz. Peygamber'e tabi olmaksızın kulluğun olmayacağını ifade etmektedir.⁷⁷

Tarih boyunca Hânî gibi bütün mutasavvıfların amacı Hz. Peygamber'e benzemek, onun yolundan gitmek, onu taklit etmek ve onu rol model almak olmuştur. Çünkü iki cihan saadetini, Allah'ın rızasını ve sevgisini elde etmek, Hz. Peygamber'e benzemektir ve ona tabi olmaktan başka bir yolla olmamaktadır.

İmâm-ı Rabbânî'ye göre şeriatın üç ayrı bölümü bulunmaktadır. Bunlar ilim, amel ve ihlastır. Şeriatın gerçekleşmesi iki cihan saadetinin elde edilmesi manasına gelmektedir. Bunların üçü gerçekleşmeden şeriatın gerçekleştiği söylenemez. Ona göre, şeriatın başka, dünya ve ahiret saadetini elde etmeye fayda sağlayacak bir şey yoktur. Tasavvuf yolunun bilhassa üzerinde durduğu hakikat ise şeriatın üçüncü parçası olan ihlası tamamlamaktır. O halde tarikat ve hakikati elde etmekten kasıt, şeriatla amelî, ihlas bakımından tamamlamaktır.⁷⁸ Örneğin konuşurken yalan söylememek şeriatıdır ve onun hükmüdür. Ama yalanı hatırlıktan geçirmemek tarikat ve hakikattir. Yalan söyleme arzusunu uğraşarak kalpten çıkarmak tarikatıdır. Bu arzunun çaba harcamadan kalbe gelmemesi ise hakikattir.⁷⁹ Çünkü her şeyi işiten ve bilen Allah, insan yalan söyleyip günaha girmese bile kalbinden geçen bütün düşünceleri bildiği için sûfiler, kalplerinden geçen kötü düşünceler için bile hayâ etmektedirler. Tarikat ehli olmayan insanlar sadece günahlarına tövbe ederken, gerçek sûfiler günahlarına ve kalplerinden

⁷⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54-55.

⁷⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 52.

⁷⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 117, 36. Mektup, s. 125, 40. Mektup, s. 159-160, 59. Mektup.

⁷⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 126, 41. Mektup.

geçen kötü düşüncelere tövbe etmektedirler. Onlar, kötü düşünceleri yüzünden Allah'ın sevgisinden uzaklaşmaktan korkmaktadırlar.

Hânî'ye göre mürit, dinin hükümlerini ya bizzat kendisi öğrenmeli ya da ilim sahiplerinden sormak suretiyle öğrenmelidir. Bunun en düşük seviyesi, kişinin farz ibadetlerini doğru bir şekilde eda edecek kadar bilgi edinmesidir. Çünkü müritliğin gerçek manası, dini ilimleri öğrenme yolunda ve sünnete göre amel etme hususunda Allah'ı aramada kalbi güzelleştirmektir.⁸⁰ Ve yine mürit, ilim sahibi olmazsa şeytanın maskarası olabilir. Mürit, fikhî bir meselede âlimlerin ihtilaf ettiği bir fetva ile karşı karşıya gelirse, ihtiyatlı davranarak takvadan yana seçimini yapmalıdır. Örneğin yiyeceği bir şey için; âlimin biri helal, bir diğeri mekruh diyorsa, ikincinin sözünü tercih etmeli ve ihtilaftan kurtulmak için daima ihtiyatlı hareket etmelidir. Bu ise fetvanın takvalı olanıdır. Çünkü mürit, şüpheli şeylerden uzak duran kişi demektir. Zira Hz. Peygamber, *“Haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında haram veya helal olduğu şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez. Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de ırzını da korumuş olur. Koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çobanın sürüsünün her an koruluğa düşebilecek durumda olması gibi, şüphelere düşen kimsenin de haramlara düşmesi muhtemeldir. Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır. Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o sağlıklı olursa cesedin tamamı sağlıklı olur, eğer o bozulursa, cesedin tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir.”*⁸¹ diyerek, Müslümanların şüphelilerden uzak durmasını tavsiye etmektedir.⁸²

Hânî, müritlerin fıkıh âlimleri ile mücadele etmemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü onlar da hak ehlidirler. Onlar dinin zahir kısmında hizmet etmektedirler. Aynı şekilde müritlerinden hadis âlimlerinin itikadına uymasını istemektedir. Hatta muhaddislerden olmaya gayret etmelerini söylemektedir. Çünkü Hânî onların, onlar peygamberlerin varisleri olduğunu ifade etmektedir. O yine müritlerinden, gereksiz tartışmalarla insanların itikadını sarsan kelamcılara uymamalarını istemektedir. Çünkü ona göre onlar, şeytanın oyuncaklarıdır. Ve kible ehlini tekfir etmekten de sakınmalarını istemektedir. Kible ehli hakkında ancak hayır konuşulmalıdır.⁸³

⁸⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 426.

⁸¹ Buharî, İman 39, Büyû 2; Müslim, Müsakat 107.

⁸² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 25.

⁸³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 23-24.

Burada açıklamamız gereken konu fakih, muhaddis ve mütekellimlere karşı Hânî'nin tutumudur. Müritlerinden, fakihlerle mücadele etmemelerini, muhaddisler gibi olmalarını isterken mütekellimlerden uzak durmalarını istemektedir. Bu cümleyi cimbızlama alır ve insanların okumasına sunarsak hata etmiş oluruz. Çünkü cümlede mütekellimlerin hepsi eleştiriliyor gibi durmaktadır. Aslında Hânî, ehl-i sünnet itikadına uymayan mütekellimleri kastetmektedir. Zira o, eserinin birçok yerinde müritlerinden öncelikle itikadını düzeltmelerini sonra amel ederek seyr ü sülûku tamamlamalarını istemektedir.⁸⁴ Tekfir konusunda ise sûfiler Hz. Peygamber'in, "*Orta yolu tutunuz, amellerinizi mükemmelleştirmeye ve Allah'a yakın olmaya gayret ediniz.*"⁸⁵ hadisini düstur edinerek, tekfir kurumunu kendi tekellerinde bulunduraktan imtina etmişlerdir. Çünkü tekfir yolu toplumsal ve dini çözümlere, ayrılıklara ve kutuplaşmalara neden olmaktadır. Kısaca sûfiler, dinî dışlayıcılığı değil, dinî kapsayıcılığı benimsemişlerdir.

Hânî, müritlerine Kur'an-ı Kerim'i kendi görüşlerine göre yorumlamaktan sakınmalarını söylemektedir. Çünkü bu şekilde yorumda bulunmak, kişinin dinden çıkmasına ve küfre girmesine sebep olabilir. İşaret yollu bir yorumda bulunacak sûfi, kesinlikle zahiri manasını göz ardı etmemelidir ve sırf fitne çıkarmak için Kur'an'ın müteşâbih ayetleriyle meşgul olanlardan olmamalıdır.⁸⁶

Sûfiler, Kur'an'ın tevilde bulunurken akıl ve sahih nakli esas almakla beraber gizli ve kişisel bir bilgi olan keşfi de kullanmaktadır. Sûfilere göre Kur'an, hem zâhir hem de bâtındır. Bu sebeple bâtının yorumlanması, yalnızca ilâhî marifete ermiş âriflerin keşfiyle elde edilebilir. Ancak sûfiler bu yorumlamaya "tefsir" adını kullanmayıp "işâret" demeyi tercih etmişlerdir. Ve kendilerinin yorumlarının mutlak surette tek ve biricik olduğunu savunmamışlardır. Sûfiler işâreti, asla tefsire öncelememişler, tefsirin bir rakibi veya alternatifi olarak görmemişlerdir. Onlar te'vil adını verdikleri bu yorumlamaların, tefsirdeki zâhir manayı reddetmemekle beraber, manevi olarak muhtemel bir manaya geldiğini söylemektedirler.⁸⁷ Bu açıdan sûfiler, Kur'an'ın bâtına vâkıf olanlar nezdinde, zâhir anlamının gerekli olmadığını, yani

⁸⁴ Bkz: Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 17,25,26,91.

⁸⁵ Buhârî, Rikâk 18.

⁸⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 24.

⁸⁷ Mahmut Ay, *İşârî Tefsirde Yöntem Meselesi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, c. 26, s. 59-65.

Kur'an'ın bâtının zâhirini hükümden düşürdüğünü; zâhirin sadece bir görünüşten ve bir kabuktan ibaret olduğunu söyleyen Bâtînîlerden ayrılmaktadır.⁸⁸

Hânî, zâhir-bâtın dengesini tesis ederken sadece müritleri için değil âlimler için de tespitlerde ve açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre, Allah dostlarıyla bir araya gelmeyen, sohbetlerine katılmayan bir fıkıh âlimi kemâle eremez. Kişi, âlim ve evliya ile beraber olmak suretiyle kendisini nefsin oyunlarından kurtarmalıdır. Çünkü ilmin kendisine özel, insana verdiği bir gururu vardır. Bundan dolayı nice büyük âlim, zahirî ilmine aldanarak bu gizli tehlikeleri görmemiş ve nefesine aldanarak hüsrana uğramıştır.⁸⁹ Ancak sûfilerin ilimleri, kalplerine ve ruhlarına yerleştirilmiştir. İşte onların bu ilimleri, tevazularını artırır ve nefislerini alt etmeyi sağlar. Bu sebeple onların ilmi arttıkça, Allah'a karşı korkuları da o denli artmaktadır. Başkalarının ilimleri ise onların aksine nefislerine konulmuştur. Onların ilmi artıkça, kalplerini zulmet kaplar ve bir fayda elde edemezler.⁹⁰

Tasavvuf tarihi boyunca sûfiler, şariat ve hakikat dengesini muhafaza etmek için çabalamışlardır. Onların zâhir âlimlerine bakışı her zaman saygı çerçevesinde olmuştur. Lakin İslam âlimleri her ne kadar zâhirî hükümlere vâkif olsalar da onların da kalplerinde hastalıklar bulunmaktadır. Onlar da bu hastalıkların tedavisi için uğraşmalıydılar. Çünkü tefsir, fıkıh ve hadis âlimleri bu ilimlerden, Allah'ın rahmetinden güçleri ölçüsünde istifade etmektedirler. Âlimlerde yükselme ve makam arzusu, saygınlık elde etme, mal biriktirme endişesi gibi istekler olursa onlar kendi durumlarınca az bir miktarda bu rahmetten faydalanabilir. Bu haldeki kalpler, ilim adına bir şey elde edebilirler fakat ilmin hakikatine ve manevi lezzetine ulaşamazlar.⁹¹

1.3. Tasavvuf ve İç Tenkit

İlimler, insanlar, fikirler, eserler eleştiriye açıktır. Zaten eleştiriye açık olmasalar, yanlışları varsa bunlar ortaya çıkmaz ve gerilemeye mahkûm olurlar. Aslında bir ilim, kişi veya eser halis bir niyetle eleştiriliyorsa onun daha iyi durumda olabilmesi amaçlanıyor demektir. Lakin eleştiriyi yapanın ilmî seviyesi ve eleştirisindeki gayesi çok önemlidir. Zira ehil olmayan, art niyetli insanların yapmış olduğu eleştiri komik bir

⁸⁸ Yunus Emre Gördük, *İşârî Tefsirin Mahiyeti, Meşrûiyeti ve Bâtınî Yorumdan Farkı*, Marife, Yaz 2011, s. 38.

⁸⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 11.

⁹⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 33-34.

⁹¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 1 s. 18; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 110, 33. Mektup.

görüntüye sahip olacaktır. Çünkü eleştiri yapabilmek, eleştirinin bağlayıcı olmasını sağlamak için konuya hâkim olmak gerekmektedir. İmam Gazzâlî bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “*Bir ilme hakkıyla vâkıf olmayan kimse, o ilimdeki bozukluğu, o ilmin saçmış olduğu fesadı tam manasıyla anlayamaz. Eleştiri yapacak kimse, o ilmi en çok bilenlere denk hatta onlardan daha iyi olmalı ki onların bilgi sahibi olmadığı derinliklere inebilsin. Kişi, bu şekilde o ilmin bozukluklarını ortaya koyabilecek donanuma sahip olmuş olur.*”⁹²

Dini ilimler ve akımlarla alakalı olarak yapılacak eleştiriler ayrı bir özen gerektirmektedir. Burada eleştirinin konusu, insanların inançları olduğu için bu insanları incitmemek, tahrik ve rahatsız etmemek için çaba gösterilmelidir.⁹³ Tasavvuf ilmi de özü itibariyle bâtinî boyutta bir ilimdir. İslam’ın derûnî ve ahlâkî boyutudur. Aynı şekilde tasavvuf, hâl ilmi olarak tanımlanmış ve bu ilmi tatmayanın bilemeyeceği söylenmiştir. Bu ilim kitaplardan değil, sadırdan öğrenilmektedir. İşte bu özelliklerinden dolayı her dönemde insanların samimi duygularından faydalanmak isteyen, bozuk fikirdeki sahtekâr insanlar, tasavvuftan nemalanmaya çalışmışlardır. Bu insanlar kimi zaman maddi çıkar gözeterek, kimi zamanda insanların evliyalara, şeyhlere vermiş olduğu değeri görebilmek, toplum içinde saygın bir birey olmak için şeyh kisvesi altına bürünmüşlerdir. İşte bu durumu gören ve bundan rahatsızlık duyan mutasavvıflar, insanları aydınlatmak ve tasavvuf ilminin itibarını korumak için her dönemde iç tenkit yapmak suretiyle bu tarz insanları, bozuk fikirleri, şeriattan uzak düşünceleri eleştirmişlerdir.

Tasavvufa gerek diğer İslam âlimleri tarafından gerek oryantalistler tarafından gerekse de filozoflar tarafından çeşitli şekillerde eleştiriler gelmiştir. Fakat bize göre en makul eleştiri yapanlar yine mutasavvıflar olmuşlardır. Çünkü mutasavvıflar diğer âlimlere göre bu konuda daha uzmandırlar ve bu ilmi yaşayarak öğrenmişlerdir. Eleştiriler bazen kişilere, bazen tarikat usullerine, bazen de İslam ile alakası olmayan bozuk tasavvufî düşüncelere olmuştur. İlk dönemden itibaren mutasavvıflar, eserlerinde sûfî geçinenlerin hatalarını ele almaya başlamışlardır. Ebû'l Hasan Bûşencî (ö. 348/959), daha o zamanlarda bile “*Bugün tasavvufun adı var, hakikati yok; önceleri hakikati vardı, adı yoktu.*” demiştir.⁹⁴ İlk tasavvuf klasik eseri sayılan Ebû Nasr

⁹² İmam Gazzâlî, *el-Munkız mine'd-dalâl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1988, s. 34.

⁹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 25.

⁹⁴ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-sûfiyye*, Tah: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 343.

Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma'* adlı eserinde "*Galatâtu's-sûfiyye(Sûfilerin hataları)*" başlığı altında işlenen bu eleştiriler zamanla diğer yazarların eserlerinde yer etmiş, hatta konuyla alakalı müstakil eserler de neşredilmiştir. Abdülkerim Kuşeyrî de, eseri *er-Risâle*'yi kaleme alma nedeninin sûfi geçinenlerin hatalarını ortaya koymak, onların hatalarından dolayı tasavvuf ilminin ayıplanmasını önlemek, tasavvuf büyüklerinin hayatlarını, edeplerini, ahlaklarını ve tasavvufî kavramları anlatmak suretiyle hakiki tasavvufun mahiyetini ortaya koymak olduğunu söylemektedir.⁹⁵

Tasavvuf tarihi boyunca birçok sûfi bu ilmi, bozuk fikirlerden uzak tutmayı kendilerine düstur edinmişlerdir. Biz burada, Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin yapmış olduğu iç tenkitleri ele alacağız.

Hânî, insanların şeyhlik iddiasında bulunan kimselerle arkadaşlık kurmamalarını ve onlara intisap etmemelerini söylemektedir. Kişi, baba ve dedeleriyle şeyhleşmiş, ilim ve ameli olmayan insanlara biat etmemelidir.⁹⁶ Bu tip insanlar babasının veya dedesinin elde etmiş saygınlığı kullanarak ya insanlar tarafından saygı görmek ya da maddi çıkar elde etmek istemektedirler. Gerçek manada Allah'a daha iyi bir kul olabilmek, iki cihan saadetini elde etmek için bir şeyh arayan mürit, biraz cahilse ve saf niyetteyse bu tür insanlar için açık bir hedeftir. Müslüman uyanık olmak zorundadır. Konuyla alakalı Hz. Peygamber, "*Mü'min bir delikten iki defa ısırılmaz.*"⁹⁷, "*Ümmetim hakkında en çok korktuğum, fasih konuşan münâfıktır. O, gözlerine mâliktir, istediği zaman ağlayabilir.*"⁹⁸ buyurmaktadır. Aynı şekilde Allah Kur'an'da, "*Ey iman edenler! Düşmana karşı müteyakkız olun.*"⁹⁹ demektedir. Bu tür sahtekâr ve münafık meşrepte olan insanlar, Müslümanlar için düşman olarak nitelendirilebilir.

Hânî'ye göre sahte şeyhler içerisinde en tehlikelisi, kalbinin temiz ve niyetinin halis olduğunu söyleyip kendisinden şer'i mükellefiyetlerin kalktığını iddia eden kimsedir.¹⁰⁰ Bu kişinin durumunu Hânî, en tehlikeli olarak nitelemesindeki maksat İslam dairesi dışına çıktığı içindir. Çünkü akli başında, bulûğ çağına girmiş her insanın

⁹⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 8-9.

⁹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 65.

⁹⁷ Buhari, *Edeb*, 83; Müslim, *Zühd*, 63.

⁹⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/22.

⁹⁹ Nisâ 4/71.

¹⁰⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 91.

Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmesi zorunludur.¹⁰¹ Bu, kim olursa olsun durum değişmeyecektir. İslam'ın temel anlayışını ortadan kaldıran bu güruhun peşinden gidenlerin de Allah katında hesap vermemesi düşünülemez. Çünkü aleni bir hatanın peşinden sürüklenmek, hesap vermeyi gerektirir.

Yine Hânî'ye göre, şeyhlerinden icazet almadan şeylik yapanlar ve şeyhlerin giydiği kıyafeti giyerek, kendini şeyh addedenlerden uzak durmak gerekmektedir. Bu tip insanlar şeyh olmak bir yana bir mürit bile olamayacak kapasitededirler. Bu tip kişiler insan kılığında birer şeytan mesabesindedir.¹⁰² Nitekim tasavvuf tarihinin her döneminde sarık, cübbe, asa kuşanarak şeyhlik sevdasına düşenler var olmuştur. Bu sadece ilk dönem tasavvufunda görülmemiştir. Hânî, kendi yaşadığı dönem için bir eleştiri getirirken günümüzde de bu tip insanların var olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Hânî'ye göre bazı kişiler, bulunduğu tarikatın ismini kullanarak saygınlık kazanmak istemektedirler. Bu insanlar mensup oldukları tarikata aykırı hareket yaptıklarından, sözleri ve eylemleri uyuşmamaktadır. Çünkü bu tarikatların ileri gelenleri Kur'an'a ve sünnete bağlı bir yaşantıyı benimsemişlerdir.¹⁰³ Bu tip kişiler, sözde bağlı olduğu tarikatın şöhretinden faydalanarak birtakım işlere girişmektedirler. Hânî, bunların hallerinin Kur'an ve sünnete aykırı olduğunu söyleyerek, hangi şeyhe hangi tarikata bağlı olduklarını söylerlerse söylesinler, bu insanlardan uzak durulması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü iltifat kıyafete olmayacağı gibi şeyhe veya tarikata da olamaz. Tasavvufta iltifat, güzel huya ve sünnete bağlı kalmayla olur. Nitekim İmam Rabbânî bu konu hakkında, *"Bu yolda şeyhlik ve müritlik, tarikatı öğrenmek ve öğretmekten ibarettir. Sarık giymek ve bir silsileye sahip olmakla elde edilmez. Son devirdeki bazı kişiler şeyhliği ve müritliği sariğe ve silsileye bağlamışlardır. Tasavvuf hocalarına şeyh bile dememektedirler. Bunlar, tasavvuf ilminde tam cahildir ve onların Allah'a vasıl olmadıklarının bir delilidir."*¹⁰⁴ demektedir.¹⁰⁵

Sonuç olarak Hânî, tasavvufun teşekkül sürecinden başlayıp kendi zamanına kadar devam eden, art niyetli insanların varlığından bir hayli rahatsızlık duymaktadır.

¹⁰¹ Zekiyüddin Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev: İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2015, s. 298.

¹⁰² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 65.

¹⁰³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 53-54.

¹⁰⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 419, 221. Mektup.

¹⁰⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 47; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 65,69.

Hâlisane bir niyete sahip kişilerin bu tür insanlardan zarar görmesini istemediğinden, bu tür insanlara karşı insanları uyarmaktadır. O, yanlış yolda olan sözde şeyhlerin nasıl olduklarını, gerçek şeyhin nasıl olduğunu, tasavvufun ve edeplerinin ne şekilde olduğunu söyleyerek, insanları bilgilendirmektedir. Bize göre tasavvuf ilminin bozuk fikirlerden arındırılmış olması, sûfi geçinenlere karşı yapılmış olan iç tenkit metodunun, Hânî ve diğer birçok mutasavvıf tarafından kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu otokontrol mekanizması çalıştığı müddetçe, bu ilimden çıkar sağlamak isteyenler amaçlarına ulaşamayacaktır. Tabi ki insanların da iyiyi, doğruyu ayırt etmek için ilim sahibi olması gerekli bir durumdur.

1.4. Tasarruf, İmdat ve Nisbet

Tasarruf, bir işte hareket etme, bir işin içine girip idare etme manalarını ihtiva eden Arapça kökenli bir kelimedir. Tasavvufî anlamı ise, insanlara, eşyaya, çeşitli şekillerde etki etme, onları idare etme, Allah'ın çok yakın dostlarına bahşettiği bir lütuf ve keramettir. “*Attığın zaman sen atmadın, Allah attı.*” (Enfâl 8/17) ayetinde ifade edildiği gibi burada gerçek fâil Allah'tır. Sûfiler bu durumu maşayla ateş alan adamın haline benzetmektedirler. Nitekim sobadan ateşi alan maşa değil, adamdır. Yine Arapça olarak yardım isteme demek olan istimdâd tasavvufî olarak, manevi üstatlardan yardım isteme manasına gelir. Başı darda olan müridin “*Medet yâ şeyh!*” diyerek yardım talebi, istimdâd istemedir. Allah dilerse bu nidayı şeyhe duyurur. Şeyh de elini açar ve müridin bu durumdan kurtulması için Allah'a dua eder. Aynı tasarrufta olduğu gibi burada dikkat edilmesi gereken nokta, yardım edenin şeyh değil Allah olduğu hususudur. Eğer mürit bunu şeyhinden bilirse şirke düşmüş olur. Şeyh burada sadece dua eden bir kuldür.¹⁰⁶ Buradaki olay “*Yarın yarışmaya katılacağım, bana dua et.*” diyen bir kişinin durumuyla aynıdır. Tek fark, birinin zâhirî bir taleple istenmesi diğerinin ise bâtınî bir taleple istenmesidir.

Hânî'ye göre tasarruf, şeyhin müridin bâtınına yönelmesi ve manevi hastalıklarını gidermesi demektir. Şeyh, müridinin hastalığını gidermek için ya abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra samimi bir şekilde Allah'a yönelir, ya da onun nefsinin yerine kendi nefsini koyarak kalbini onunla meşgul eder. Bu şekilde müridini

¹⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 322-323.

tedavi etmeye çalışır.¹⁰⁷ Bu yolda tasarruf olmadan müridin sülûk edebilmesi neredeyse imkânsız bir durumdur.¹⁰⁸

Hânî'ye göre, Allah dostundan başkasına sirayet eden hallere nisbet denmektedir. Allah dostunun iman, namaz, oruç ve ilim gibi halleri, onunla aynı mecliste bulunanlara sirayet eder. Mutasavvıflar bu hallere İslam nisbeti ya da ilim nisbeti, aşk ve muhabbet bağlamında meydana gelen hallere de cezbe nisbeti demektedirler.¹⁰⁹

1.5. Kerâmet

Lügatte, azizlik, itibar, cömertlik gibi anlamları ihtiva eden kerâmet, tasavvufî bir terim olarak, Allah'ın sâlih kullarının eliyle çıkan olağanüstü durum ve hallere denir.¹¹⁰

Hânî'ye göre kerâmet, Allah'ın “*el-Berr (İhsanda bulunan)*” isminin tecellisidir. Allah'ın, sâlih kullarına vermiş olduğu bir hediyedir. Kerâmetin kendisinden zuhur ettiği kişi, bunun farkında olabileceği gibi haberi olmaya da bilir. Hânî, kerâmetin kevnî ve manevi olarak iki çeşit olduğunu ifade etmektedir. Kevnî kerâmet, kalpten geçenleri bilme, harikulade olaylar yapma ve duanın hemen kabul olması gibi olaylardır. Manevi kerâmet ise, şeriâtın hükümlerine riayet etme, güzel ahlaka sahip olma, farz ibadetleri vaktinde yerine getirme, hayırlı işler yapma, Allah'ı sürekli hatırlama, devamlı tefekkür halinde bulunma gibi durumların bir insanda olmasıdır. Kısaca istikamet¹¹¹ üzere, sünnete bağlılıkla gerçek bir kul olarak yaşamadır. Avam halk yalnızca kevnî kerâmetleri anlayabilir. Manevi kerâmetleri sadece Allah'ın havas kulları anlayabilir. Manevi kerâmete hiçbir surette istidrac karışamaz. Çünkü bunların tamamında gerçek bir kul olmanın gerekleri vardır. Kevnî kerâmetlere ise istidracın karışması mümkündür ve bu yüzden iltifata değer bir yanı yoktur.¹¹²

¹⁰⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 93.

¹⁰⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 420, 221. Mektup.

¹⁰⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 94.

¹¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 365; Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu'l-elfâzi's-sûfiyye*, s. 240-241; Refik el-Acem, *Mevsûatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 779-788; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemu's-sûfiyye*, s. 343.

¹¹¹ Refik el-Acem, *Mevsûatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 53-54.

¹¹² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 89.

Hânî, kevnî kerâmetleri kabul etmekle beraber onlara iltifat etmez. Hakiki kerâmetin istikamet üzeri olduğunu savunmaktadır. Çünkü kerâmetin sonucu istikamet olursa, bu durum ibadetlerin lezzeti olarak kabul edilir. Ancak verilen kerametlerden ötürü hesaba çekilme ihtimali de vardır. Manevi kerâmetlerde ise böyle bir hesaba çekilme riski yoktur. Çünkü manevi keramet her şeyden önce ilme dayanır. Allah'ın koyduğu sınırlar bu ilimle aşılmaz. Ve yine ilim, kişiyi gururdan ve kibirden alıkoyar, onu ilmiyle âmil olmaya sevk eder. Nitekim Allah dostları, kendilerinden kevnî bir kerâmetle hâsıl olunca hemen Allah'a sığınır ve tövbe ederler. Kendilerinden zuhur eden kerâmeti saklaması için Allah'a dua ederler.¹¹³

Bir şeyhin elinden sadır olan kerâmetlerin sayısı, insanlar arasında o şeyhin maneviyatının kuvvetli olduğu şeklinde telakki edilmesi yanlış kabul edilen bir durumdur. İnsan, şeyhlerin Allah'a ne kadar yakın olduklarına bakmadan şeyhten sadır olan kerâmetlerin sayılarına bakmamalıdır. Çünkü bazı büyük evliyalarından az sayıda kerâmet zuhur etmiştir. Kerâmete göre değerlendirme yapan kimsenin bu yola katılabilme ve devam edebilme kabiliyetinin düşük olduğunun göstergesidir.¹¹⁴ Nitekim velilikte kerâmet, şart değildir ve şeyhin efdaliyetine de delalet etmemektedir. Bazı durumlarda şeyhe kerâmet verilmemiş olabilir ya da şeyh kerâmeti izhar etmeyi gerekli görmemiş olabilir. Bundan dolayı şeyh de kerâmet aramak, şeyhe teslim olmamak demektir.¹¹⁵

Hânî, birçok müridin maksuda ulaşamamalarının nedeninin kerâmete merak salmaları olduğunu söylemektedir. Ona göre kerâmet, sünnetten bir nebze dahi ayrılmamaktır.¹¹⁶ Allah'a kavuşmadan müritte kerâmet hâsıl olursa bu onun için bir perde olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁷ Nitekim Bâyezid-i Bistâmî'ye (ö.234/848 [?]) bir anda başka bir yere gitmekle ve havada uçmakla alakalı sorular sorulduğunda: “*Bu basit bir şeydir. Zira bunu şeytan da yapabilmektedir. Allah katında bir değeri yoktur. Aynı*

¹¹³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 89-90.

¹¹⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 242, 107. Mektup.

¹¹⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 14.

¹¹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 89; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 14.

¹¹⁷ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye li tâlibî tarîki'l-hak*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Haz: Muhammed Hâlid Ömer, Beyrut 1996, c. 2 s. 446.

şekilde kuşlar havada uçabilmektedir. Bunun da Allah katında bir değeri yoktur.” demiştir.¹¹⁸

Kerâmetin avama izharı ise kişiyi helaka götürür. Bu sebepten ötürü kerâmet sahibi kerâmetini gizlemelidir. Bu da evliyâlığın şartlarından. Mucize göstermek nasıl ki peygamberliğin şartlarından ise kerâmeti gizlemek de evliyâlığın şartlarından. Bu da peygamberlik ve evliyâlık arasındaki farklardan birisidir.¹¹⁹

Sonuç olarak geçmişte ve günümüzde tasavvuf ilmine merak salmış birçok insan kerâmet kavramının manası üzerinde durmuşlardır. Kimileri bu kavrama iltifat etmeyip gözünü sadece vuslata dikmiş, kimileri ise kerâmete takılıp yolda kalmış hatta yoldan çıkmışlardır. Zira tasavvufun ana gayesi harikulade olaylara muhatap olma değil, Allah’ın sevgisine ulaşmak için Hz. Peygamber’e tam manasıyla tabi olmaktır.

1.6. Fêna ve Bekâ

Arapça bir kelime olan fenâ sözlükte, yok olma, ıstılahta ise nesnelerin sûfinin gözünden silinmesi manasına gelir.¹²⁰ Bu durumun zıddı bekâdır. Bekâ, Arapça bir kelime olup sözlükte ilk haliyle devam edip gitme, bir halde sürekli oluş gibi manaları ihtiva eder. İstilahî manası ise kulun, Allah’ın her şeyin üzerinde olduğunu görmesi demektir.¹²¹

İmam Rabbânî’ye göre fenâ, müridin devamlı olarak murâkabe ile meşgul olmasından dolayı şevk ve muhabbeti sürekli arttığından kulluğu, doğruluğu ve şeyhinin himmetiyle mevcudâtı yani mal, mülk, evlat vb. her şeyi unutması demektir. Bekâ ise, fenâ hali gerçekleşen müridin, şeyhinin himmeti ve Allah’ın keremiyle yeniden mevcudâtı bilmesi ve kendine gelmesi demektir.¹²²

Hânî, Şâh-ı Nakşbend’in fenâ görüşünü benimsemektedir. Fenânın, bazı mutasavvıflarca ikiden fazla çeşidinin olduğu söylene de Şâh-ı Nakşbend iki çeşidinin

¹¹⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 55,90; Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 125.

¹¹⁹ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 446; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 379.

¹²⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 208; Hasan Şarkâvî, *Mu’cemu’l-elfâzi’s-sûfiyye*, s. 227-228; Refik el-Acem, *Mevsûatü mustalahâtî’t-tasavvufi’l-İslâmî*, s. 730-736; Memduh ez-Zübî, *Mu’cemü’s-sûfiyye*, s. 319-320.

¹²¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 80; Hasan Şarkâvî, *Mu’cemu’l-elfâzi’s-sûfiyye*, s. 227-228; Memduh ez-Zübî, *Mu’cemü’s-sûfiyye*, s. 67.

¹²² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 31, 2. Mektup.

olduğunu söylemektedir.¹²³ Bunlardan birincisi, zülmânî ve zahirî varlıktan yok olmak; ikincisi ise nurânî varlıktan yok olmaktır. Birinci fenâ, Allah'ın zuhur etmesiyle meydana gelir. Bu fenayla artık zahirî âlemdaki her şey hissedilmez olur. Allah'tan başka her şey görünmez olur. İkinci fenâ artık fenânın fenâsı olur. Bu hâli yaşayan kişi fenâda olduğunu dahi bilemez. İşte bu makamda ruh zikir halinde, kalp de secde halindedir. Bu makamdaki kişi, mürit edinemez.¹²⁴ Mürit edinebilecek seviyeye gelebilmesi için bekâ makamına geçmesi gerekmektedir.¹²⁵ Çünkü ayıklık hali olan bekâda kendine gelebilecek ve diğer insanlara tasarruf edebilecektir.

İmâm-ı Rabbânî, “Ölmeden önce ölünüz.” prensibinin fenâ gerçekleşmeden olmayacağı kanaatindedir. Ona göre, fenânın seyr ü sülûk sırasındaki eğitim sürecine göre sıralanan çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Fenâ fi'l-ihvan: Tarikatta ihvan ve kardeşlik sevgisini gönle yerleştirip ihvânı kendine tercih etmektir.*
- b. *Fenâ fi'ş-şeyh:¹²⁶ Müridin irade ve arzularını şeyhinin arzu ve iradesinde yok etmesidir.*
- c. *Fenâ fi'r-rasûl: Müridin Hz. Peygamber'in şahsında sevgi ve aşkla erimesi, onun sıfat ve ahlakını benimsemesidir.*
- d. *Fenâ fi'llah:¹²⁷ Müridin kendi sıfatlarından sıyrılıp Allah'ın sıfatlarıyla bezenmesidir.¹²⁸*

Mürit, ruhun varlığını sırda gizleyerek, Allah'tan başka her şeyi yok ederse, seyr i fillah gerçekleşir. Çünkü kula, fenânın fenâsından sonra hakiki varlık gömleği giydirilir. Artık Allah'ın varlığı onu kuşatır ve ilahi sıfatlarla vasıflanır. Kul bu makama yükselince “Benimle işitir, benimle görür, benimle yürür, benimle düşünür.”¹²⁹ mertebesine gelir. Bu makamda kulun sıfatları değişikliğe uğrar. Fenâdan bekâ

¹²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 208-209.

¹²⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 92.

¹²⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 15.

¹²⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 65.

¹²⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 67.

¹²⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 217; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 270-271, 391. Mektup.

¹²⁹ Buhârî, *Rikak*, 38.

makamına geçer. Gizli olan şeyler kendisine ayan olur. Allah'ın tasarrufu kulun iç âlemine akmaya başlar. Artık Allah ona tasarruf etmektedir ve bütün vesveselerden arınmış durumdadır. Kul bu makamda, şer'i hükümlere tam manasıyla bağlı kalır ve bu da fenâ ile bekânın doğruluğuna delil teşkil eder. Nitekim bu konu hakkında Ebû Said el-Harrâz (ö. 277/890 [?]), "*Zâhirin kabul etmediği her şey, bâtıldır.*" demektedir.¹³⁰ İşte bu, mutasavvıfların şer'i hükümlere bağlılığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira yine Hânî'nin ifadesiyle tasavvuf, ibadetlerle Allah'a daha iyi bir kul olabilme çabasıdır.¹³¹

Mürit, seyr i fillahtan sonra seyr i anillah ve seyr i maallah başlar. Bu makamda kul, Allah'tan insanları terbiye için halka dönüş yapmaktadır. Bu makam peygamberlerin ve kâmil şeyhlerin makamıdır. Bu makamdaki birisinin kendi şeyhinin icazetiyle mürit edinmesinde bir sakınca yoktur. Bu makam, bekânın tam manasıyla gerçekleştiği makamdır.¹³²

1.7. Kalp

Bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek vb. gibi anlamları ihtiva eden Arapça bir kelimedir. Biyolojik olarak, insan göğsünün sol tarafında bulunan, çam kozalağına benzeyen ve hem insan hem de hayvanda bulunan bir organdır. Tasavvufî olarak kalp; insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yer, Allah'ın tecelli ettiği mahal ve ilahi latife gibi çok yönlü manaları ifade eder. Manevi anlamda ise sadece insanda bulunur ve insanı hayvandan ayıran bir özelliktir. Mutasavvıflara göre, manevi kalbin maddi kalple bir bağlantısı vardır. Bu kalp insanın hakikatidir. Bu latife idrak edicilik ve bilicilik özelliklerine sahiptir.¹³³

Tasavvufta kalp, beden ile nefsin irtibatını sağlaması ve halk âlemi¹³⁴ ile emir âlemini¹³⁵ bünyesinde taşımasından dolayı "ribat"¹³⁶ olarak adlandırılmaktadır. Zira

¹³⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 93.

¹³¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 9.

¹³² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 93; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 282, 144. Mektup.

¹³³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.341; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 763-769; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 67.

¹³⁴ Sebebe bağlı olmaksızın Allah tarafından yaratılan âlem demektir. Melekût âlemi bu gruptan sayılmaktadır. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 48; Süleyman Hayri Bolay, "Âlem", *DİA*, 1989, c. 2 s. 360-361.

tasavvufta nazargah-ı ilahi olarak kabul edilen ve mâsivânın girmemesi için her şeyden önce gözetilmesi gereken yer, kalptir.¹³⁷ Kalp, Allah'a en yakın olan, yaratıkların en üstünü ve en şerefliisidir. İnsanın eşref-i mahlûkât olmasının nedeni de bu kalbin onda bulunmasıdır. Çünkü âlemde ne varsa kalbin içinde toplanmıştır. Kalbin yarısı emir, yarısı da halk âleminde. İki âlem arasında yani maddeden manaya geçişin kendisi vasıtasıyla sağlandığı bir geçittir.¹³⁸ Kul, üstün bir gayretle mâsivâyı yani Allah'tan başka her şeyi kalbinden atarsa mutasavvıflara göre kalp nazargâh-ı ilahi olur. Kudsî bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: “*Ben arz ve semaya sığmam; lakin Mümin kululumun kalbine sığarım.*”¹³⁹ Burada Müminden kasıt, kalbini bütün beşeri sıfatlardan temizlemek ve mâsivâyı oradan atmaktır. Böyle olunca Allah, o kalbi genişletir ve varlığını sığdırır.¹⁴⁰

Hânî'ye göre kalp, nazargâh-ı ilahi, imanın yeri, sırların kaynağı, Allah korkusu, zikir, tövbe, takva gibi makamların ve tüm ibadetlerin mekânıdır. Kalbin bu kutsal özelliklere ve sıfatlara sahip olması sebebiyle onun kadir ve kıymetine riayet etmek, boş işlerden uzaklaştırmak suretiyle ıslahı gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber kalbin ıslah edilmesiyle bütün bedenin ıslahının mümkün olacağını, bunun tam tersi de onun bozulmasıyla bütün bedenin bozulacağını söylemektedir.¹⁴¹

İtikadın ve amelî bütün ibadetlerin ana temeli kalptir. Çünkü insan, iman edilmesi gereken hususları kalbiyle tasdik etmezse mümin olamaz. Niyet etmeden de insanın hiçbir ibadeti geçerli olmaz.¹⁴² Bu sebepten ötürü Hânî ve bütün mutasavvıflar kalbin önemi üzerinde durmuşlardır ve kalbin her amelinin niyet olduğunu

¹³⁵ Sebebe bağlı olarak Allah tarafından yaratılan âlemdir. Şehâdet âlemi bu gruptan sayılmaktadır. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 48; Süleyman Hayri Bolay, “Âlem”, *DiA*, 1989, c. 2 s. 360-361.

¹³⁶ Arapça kökenli bir kelime olan ribat, bağ, bent, bir şeyi bağlacayak ip manasına gelir. Devletin sınırlarını korumak, emniyeti sağlamak için yapılan yerlere ribat denir. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 517.

¹³⁷ İsa Çelik, *Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye*, Marife Der., Güz 2009, c. 2 s. 89.

¹³⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 3, s. 458-459, 457. Mektup.

¹³⁹ Hadisin sıhhati için Bkz: İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-hafa ve münzilü'l-ilbâs*, Tah: Yusuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, *Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs*, c. 2 s. 229; Aclûnî: *Mevzu hadistir*.

¹⁴⁰ Abdulkadir Geylani, *Sırru'l-esrar*, Çev: Abdulkadir Çiçek, İstanbul 1964, s. 60.

¹⁴¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 59; Buhârî, İman, 39; Müslim, *Müsâkât*, 20.

¹⁴² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 59.

vurgulamışlardır.¹⁴³ Çünkü kişi ne kadar ibadet ederse etsin niyeti Allah rızası için değil de gösteriş ve gurur için olursa şekilci bir ibadet anlayışını benimsemiş olur. Böyle bir durumun Allah katında hiçbir değeri yoktur. Aksine büyük bir vebal söz konusudur. Nitekim Kur'an-ı Kerim ve hadislerde gösteriş yapanlar sert bir dille eleştirilmiştir. Söz konusu gösteriş, Allah'ı işin içine katıyorsa çok daha çirkin bir hale bürünmüş olacaktır.¹⁴⁴

Hânî, kalbin önemine dikkat çekerek kendisinden önceki mutasavvıfların görüşlerini aktarmaktadır: Hâris b. Esed el-Muhâsibî'ye (ö.243/857) göre kulun başına gelebilecek en kötü bela kişinin kalbinin Allah'tan kopmasıdır. Geçmişteki mutasavvıflar bu belayı engellemek için çok çaba sarf etmişlerdir. Râbia el-Adeviyye'ye (ö.185/801[?]) göre insanlar, kalplerini dünya sevgisi yerine Allah sevgisiyle meşgul etmelidirler. Eğer insanlar kalplerini dünya sevgisinden kurtarabilirlerse melekût âleminde dolaşmaları muhtemeldir. Zünnûn-ı Mısrî'ye (ö. 245/859) göre ise kişinin kalbini bir saat hoş tutması, insanların ve cinlerin nafile ibadetlerinden daha faziletlidir.¹⁴⁵

Kalbi yabancı düşüncelerden korumak mutasavvıflar için çok önemlidir. Bunu yapabilenler tasavvuf ehli sayılmaktadır. Çünkü tasavvufun manası kalbi Allah dışında olan yersiz ve faydasız işlerden koruyabilmektir. Bunu başaran insan kalbin hakikatini anlamış ve Allah'ı bilmiş olur. Nitekim Hz. Peygamber, “*Nefsini bilen, Allah'ı bilir.*”¹⁴⁶ demektedir.¹⁴⁷

1.8. Üveysîlik

Üveysî, belli bir tarikata mensup olmayan, doğrudan doğruya Allah'ın hidayeti ve irşadıyla velayet makamına ulaşan sûfilere denir. Bu anlayış Veysel Karânî'nin hiç kimsenin yol göstermesi olmadan sadece Allah'ın irşadıyla velâyet derecesine ulaştığı inancına dayanmaktadır.¹⁴⁸

¹⁴³ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 14.

¹⁴⁴ Bakara 2/187,264; Maûn 107/4,5,6; Nisâ 4/38,142; Enfâl 8/47.

¹⁴⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 60.

¹⁴⁶ Hadisin sıhhati için bkz: Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, c. 2 s. 309; Aclûnî: Mevzu hadistir.

¹⁴⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 85.

¹⁴⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karânî ve Üveysîlik*, Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 91; Ferîdüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, Çev: Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., İstanbul 2018, s. 82.

Tasavvuf tarihinde üveysî denildiği zaman şu dört grup kimseyi kapsayan bir zümre anlaşılmaktadır:

- a. Hz. Peygamber'in ruhaniyetinden feyiz alanlar.
- b. Veysel Karânî'nin ruhaniyetinden feyiz alanlar.
- c. Herhangi bir şeyhin ruhaniyetinden feyiz alanlar.
- d. Hz. Hızır'dan feyiz alanlar.¹⁴⁹

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye göre de üvesîlik, ruhaniyet yoluyla feyiz alanlar için kullanılan bir ifadedir. Nitekim Şâh-ı Nakşbend, Abdülhâlik Gucdüvânî'den, Ebu'l-Hasan Harakânî (ö. 425/1033), Bayezid-i Bistâmî'den (ö. 234/848 veya 261/875), Bayezid-i Bistâmî de Cafer-i Sâdık'tan (ö.148/765) manevi olarak feyiz almışlardır. Burada ruhların, tıpkı uykuda veya ölümden sonra buluşması gibi bir birlikteliği olmuştur. Yani ruhanî yolla tarikat almak mümkün bir durumdur.¹⁵⁰

Tasavvuf anlayışı içerisinde vefat etseler dahi şeyhlerin tasarruflarının devam ettiği anlayışı bulunmaktadır.¹⁵¹ Fakat günümüzde üveysîlik anlayışını kullanarak birtakım gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplar internet üzerinden vefat etmiş şeyhlerden sözde feyiz almak suretiyle zikir dersleri vermektedir. Onlara göre, yaşayan bir şeyhe gerek yoktur. Bilinmelidir ki üveysîlik kesbî değil, vebîdir. Allah dilediği kullarına bunu verir. Hatta üveysî olan kişiler kibrit-i ahmer olarak nitelendirilmekte ve yok hükmünde kabul edilmektedirler.¹⁵² Tasavvuf yoluna giren bir kimse şeyh dediğimiz manevi öğretmenin gözetiminde olmazsa şeytanın maskarası olabilir. Bu sebeple “Şeyhi olmayan şeyhi şeytandır.”¹⁵³ denilmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Ocak, *Veysel Karânî ve Üveysîlik*, s. 94.

¹⁵⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 21-23.

¹⁵¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 69; Abdülmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebediyye*, s. 12; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 122.

¹⁵² Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 81.

¹⁵³ İslam'ın derûnî boyutunun sistematik bilgisiyle uğraşan ilim dalı olan tasavvufta, bir ilkeyi, onun içinde bulunan bir fikri, ondan bağımsız okumak hatalı olacaktır. Tasavvufta şeyhe intisap zorunlu bir durumdur. Tasavvufa girmek de zorunlu değil ihtiyârîdir. Yani şart olan tasavvuf olmamakla beraber sûfilerin hiçbiri intisabın zorunlu olduğunu söylememiştir. Şart olan, kendi isteğiyle bu yola giren kişinin, yolu ehlinden öğrenmesi gerektir. Burada kastedilen bir şeyhin yokluğu değil, iyi bir şeyhin yokluğudur. Buradaki mana, bu yola girecek kişinin iyi bir şeyhi yoksa onun yol göstericisinin şeytan

Üveysî nispetiyle anılan sûfîlerin birçoğunun yaşayan bir şeyhinin olduğu, dikkat çekilmesi gereken bir konudur. Nitekim Şâh-ı Nakşbend manevi yolla Abdülhâlik Gucdüvânî'den feyiz alsa bile Seyyid Emîr Külâl'e zâhiren bağlanmıştır.¹⁵⁵ Mutasavvıflar böyle bir durumun en sağlıklı yol olduğunu söylemektedir. Çünkü mürit, rüya yollu yapılacak sülûktaki rüyaların, rahmânî mi yoksa zulmânî mi olduğunu anlamayabilir. Bu da onun için çeşitli tehlikelere sebebiyet verir. Nitekim Şâh-ı Nakşbend, "Canlı bir kedi, ölü bir aslandan daha iyidir." demektedir. Konuyla ilgili olarak da Hz. Peygamber, "Beni rüyasında gören, gerçekten beni görmüştür. Çünkü şeytan benim kılığımıza giremez!"¹⁵⁶ demektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, şeytanın sadece Hz. Peygamber'in suretine ve şekline giremeyeceği meselesidir. Diğer bütün herkesin şekline girebilir ve insanları aldatabilir.¹⁵⁷ Nitekim İmâm-ı Rabbânî de, rüyalara ve birtakım olaylara itibar edilmeyeceğini söylemektedir.¹⁵⁸

Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö.1287/1870), vefat etmiş kimselerden elde edilecek feyiz hususunda, şehadet âleminde olan birisinin berzah âleminde olan birisine yapacağı râbitadan fayda göremeyeceğini söylemektedir. Zira berzah âleminde olan bir şeyhin, şehadet âleminde olanlara faydası olsaydı, insanlar Hz. Peygamber'i râbîta ederlerdi. Çünkü Hz. Peygamber, dünyadaki hayatından daha mükemmel olarak diri ve yaratılmışların mürşidi olduğundan râbîta edilmeye herkesten daha layıktır.¹⁵⁹

Sonuç olarak bu tür yapılanmalar internet üzerinden ve kontrolsüz olduğundan dolayı kişiye fayda yerine zarar vereceği kanaatindeyiz. Tasavvuf bir okulsu bu okul hocasız olmaz. Eğer bilgisiz ve yetkisiz kişiler, sayısına riayet etmeden zikir talimatı veriyor ve insanlar bunu kullanıyorsa, çeşitli yorumlamalarla rüyayla insanları yönlendiriyorsa bu durumun fayda sağlaması düşünülemez. Çünkü tasavvufta verilen virdler ve dersler manevi bir reçete kabul edilmektedir. Manevi doktor mesabesinde olan şeyhler bu ilaçları müritlerine durumlarına göre vermektedirler. Tarikat sistemi ve

olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Uyar, *Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme*, OMÜİFD, 2017, sayı: 43, s. 325-353.

¹⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz: <http://www.uveysilik.com/>, <https://www.veyselkarane.com/>, Erişim: 08.09.2019.

¹⁵⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s.97

¹⁵⁶ Buhârî, İlim, 38, Ta'bîr, 10; Müslim, Rû'yâ, 10-11

¹⁵⁷ Necdet Tosun, *Üveysîlik ve Tehlikeleri*, Yüzakı Dergisi, 13 Nisan 2017, 146. Sayı, s.18

¹⁵⁸ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c.1 s.346, 190. Mektup

¹⁵⁹ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s.68-69

adâbını yok sayan bu insanların tasavvufla bir alakasının olmadığı ilmen ve aklen apaçık ortadadır. İyi niyetli insanların bu tür yapılanmalardan uzak durması bize göre elzemdir.

2. Seyr ü Sülûk Kavramları ve Metotları Hakkındaki Görüşleri

2.1. Seyr ü Sülûk

Arapça, yola girmek, yol almak demek olan sülûk, tasavvufi bir kavram olarak bir şeyhe bağlanan kişinin belli metotla, Allah'a doğru, yani kemâlâta doğru manevi planda yaptığı yolculuğa denir.¹⁶⁰ Yine Arapça kökenli olan seyr, kelime manası olarak yürümek, gezmek, gitmek demektir. İstilah manası ise Allah'a ulaşmak için yapılan manevi yolculuktur.¹⁶¹ Tasavvuf literatüründe bu kavramlar yakın anlamlıdır. Seyr ü sülûk kavramı ise tasavvuf ve tarikata giren kimsenin manevi makamlarını tamamlayınca kadar geçirdiği safhalara verilen isimdir.¹⁶²

Seyr ve sülûk birbirinin ayrılmaz parçaları sayılır. Tasavvufta seyr için sülûkun gereği, namaz için abdestin gerekliliğine benzetilmiştir. Nasıl ki abdesti olmayanın namazı yok demekse sülûku olmayanın da seyri yok sayılmaktadır.¹⁶³ Ayrıca seyr ve sülûk, ilmin ve bilginin ilerlemesi demektir. Maddi bir hareket olmayıp keyfiyetle alakalı bir durumdur.¹⁶⁴

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Allah'a ulaşmak için yapılacak seyr ü sülûku zorunlu görmektedir. Ona göre hakiki manada kul olabilmek için sadece zahiri ilimlerin tahsili yetmez. Kişi şer'i ilimlerden sonra manevi olarak yol almalı, Allah'a ulaşmaya çalışmalıdır.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 587; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufi'l-İslâmî*, s. 476; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, Dârü'l-Cil, Beyrut 2004, s. 223; Ahmed Farukî Serhendî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Çev: Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul t.y., c. 1, s. 36, 6. Mektup.

¹⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564; Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu'l-elfâzi's-sûfiyye*, Muhtar Yay., Kahire 1978, s. 174; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufi'l-İslâmî*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1999, s. 486; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 214; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 282, 144. Mektup.

¹⁶² Ramazan Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yay., Ed.: Kadir Özköse, Ankara 2018, s. 329.

¹⁶³ Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 330; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 183.

¹⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 282, 144. Mektup.

¹⁶⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 9-10,17; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 457, 237. Mektup.

Seyr ü sülûk tasavvuf erbabınca dört basamak olarak kabul edilmektedir. Bunların ilki seyr-i ilallah yani Allah'a seyirdir. Bu basamak en aşağı ilimden başlayarak en yüksek ilmi noktaya yükselen bir harekettir. Mürit, varlıklar hakkındaki ilimlere vâkıf olduktan sonra Allah'ın ilmine gelmiş olur. Burada mürit, bütün varlıkları unuttur ve fenâ hali gerçekleşmiş olur. Seyr ü sülûkta ikinci basamak, seyr-i fi'llah yani Allah'ta seyretmektir. Mürit bu basamakta Allah'ın ahlakıyla ahlaklanır, bütün bedeni özelliklerinden kurtulur ve O'nun sıfatlarına bürünür. Seyr ü sülûkta üçüncü basamak, seyr ma'allah yani Allah ile seyretmektir. Bu basamakta ikilik kalkar ve kul kendi varlığını bırakır. Aynı zamanda bu basamağın sonu velayetin başlangıcıdır. Sülûkun son basamağı ise seyr ani'llah yani Allah'tan seyretmektir. Bu son basamakta mürit, birlikten çokluğa dönüş yapar. Geri dönmenin amacı halkı irşat etmek olup bu makamı elde eden kişinin, irşat kabiliyetine erdiği kabul edilmektedir.¹⁶⁶

Hânî, Süleyman el-Bağdâdî'nin (ö.1234/1819) Allah yolunda sülûk eden sâliklerin, sâlik-i meczûb ve meczûb-ı sâlik olarak ikiye ayrıldığı fikrini kabul etmektedir. Ona göre sâlik-i meczûb, öncelikle Allah'ın yarattığı eserleri müşahede eder. Sonra bu eserlerden Allah'ın isimlerine gider. Bu isimlerle Allah'ın sıfatının ispatına varır. Sıfatların ispatı ile Allah'ın varlığının ispatına gider. Çünkü sıfatın varlığı kendi varlığına bağlıdır. Meczûb-ı sâlik ise öncelikle Allah'ı, gücü yettiğince müşahede eder. Sonra sıfatların müşahedesine iner. Sonra ilahi isimlerle bağlantı kurar. Sonra yaratılmışları müşahede eder. Yani iki farklı durumdaki sâliklerin seyrleri birbirine zıttır.¹⁶⁷

Sâlik-i meczûb, yolun başında mücâhede, manevi sıkıntılar ve ihlasla bu yolun şartlarını yerine getirmekle işe başlar. Sonra sıkıntılı halden rahatlama haline çıkarılır. Böylelikle acıdan tatlıya bir geçiş olur ve ilahi rahmetle rahatlar. Kendisine müşâhede kapıları açılır, kalp ve dilinden hikmetler dökülür, kalpler ona meyledip sevmeye başlar, mâsivadan ilgisini keser ve bâtına yönelir. Artık insanlar arasına girebilir. Çünkü bu durumdaki kişi halk içinde Hakk ile beraber¹⁶⁸ olacaktır. Meczûb-ı sâlikte ise, keşifler ve nurlar kalbinden perde kalkmak suretiyle kendisine isabet ederler. Kalbi açılır ve

¹⁶⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 564; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 282, 144. Mektup; Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 93; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâlü's-sâlik fi akvemi'l-mesâlik*, Haz: Fatih Yıldız, Büyüyenay Yay., İstanbul 2017, s. 144-146.

¹⁶⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 15; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 35-36.

¹⁶⁸ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 69; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 77, 336. Mektup.

genişler. Fâni olan dünyadan ebedi âleme doğru yönelir. Mâsivadan daha yolun başında kurtulmuş olur. Tam bir müşâhede ve murâkabe haline ulaşır. Bir zorlama ve meşakkat olmadan muamele ve mücâhede hali kendiliğinden devam eder. Bu hallerden sonra amele yönlendirilir. Ruh daima ilahi huzura sevk edilir. Artık ruh kalbin, kalp nefsin, nefis bedenin peşinden gelmesini ister. Böylece bedenın amelleriyle kalbin amelleri bir parça olurlar.¹⁶⁹

Sâlik-i meczûbun geleceği son nokta meczûb-ı sâlikin başlangıcı sayılmaktadır. Sâlik-i meczûbun amacı, eşyayı Allah'a ulaşmak için müşâhede etmekken, meczûb-ı sâlikin amacı eşyayı Allah ile birlikte müşâhede etmektir. Bundan dolayı sâlik-i meczûb mahv¹⁷⁰ ve fenâ ile seyrini gerçekleştirirken, meczûb-ı sâlik, sahv¹⁷¹ ve bekâ ile seyrini gerçekleştirir.¹⁷²

Meczûb-ı sâlik, eşyayı Allah ile birlikte müşâhede ettiğinden sâlik-i meczûbdan daha faziletli olduğu mutasavvıflar tarafından kabul edilmektedir.¹⁷³ Buna mukabil sâlik-i meczûb, fenâ makamına ulaşır orada kalmaktadır. Meczûb-ı sâlik ise fenâ halini geçip bekâ makamına ulaşabilmektedir. Bu makam ise peygamberler ve kâmil şeyhlerin makamıdır. Nakşbendî tarikatında da genellikle önce ilahi cezbe, sonra sülûk gelmektedir.¹⁷⁴

2.2. Şeyh

Şeyh, Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁵ Tasavvuf literatüründe tarikata giren kimseleri, tarikatın

¹⁶⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 1 s. 100-101.

¹⁷⁰ Arapça olarak bir şeyin eserini silme, yok etme manasına gelen mahv istilahta, kulun aklının ve vasıflarının ortadan kalması, manevi sarhoşluk anlamlarına gelir. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 408.

¹⁷¹ Arapça bir kelime olup lügatte uykudan uyanmak olan sahv istilahta, kulun manevi sarhoşluktan uyanıp yeniden eski hallerini kazanması demektir. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 537.

¹⁷² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 15; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 36.

¹⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 341.

¹⁷⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 15; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 36.

¹⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 609.

seyr ü sülûk esaslarına göre yetiştirme, denetleme yetkisine sahip şahsiyetlere şeyh denir.¹⁷⁶

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye göre kalbi dünya sevgisinden, kibirden, riyakârlıktan, insanlara kin beslemekten, hasetten, nifaktan vb. bâtinî hastalıklardan temizlemek vaciptir. Bu kötü sıfatlardan insanları kurtaracak, doğru yola iletecek kişiye de şeyh denir.¹⁷⁷

Hânî'ye göre şeyh, müridi kötülük ve kirlerden temizleme yoluyla terbiye etmektedir. Çünkü nefis, çirkin sıfatlardan temizlenince kalp aynası parlar ve içine tevhid nurları dolmaya başlar. Bu durumdaki kul artık Allah'ı sever. İşte şeyhler hidayetin hakikatine ulaştıkları için kendilerine uyulmaya ehil kılınarak insanların önderleri kılınmışlardır.¹⁷⁸

Tasavvufta üç tür şeyh bulunmaktadır. Bunlar, hırka şeyhi, zikir şeyhi ve sohbet şeyhidir. Sohbet şeyhi, vasıtasız şekilde müridin yardımına yetişen ve kendi haliyle onu irşat eden şeyhtir. Tasavvuf ehline göre hakiki ve gerçek şeyh sohbet şeyhidir. Hırka şeyhi, kendi hali hırkasına sirayet eden, müridin imdadına hırka vasıtasıyla yetişen şeyh demektir. Zikir şeyhi de hırka şeyhine benzemektedir. Müridin imdadına zikir vasıtasıyla ulaşır. Bu iki tür şeyh hakiki manada şeyh değildir.¹⁷⁹

Hânî, bir şeyhe intisap edip onun tavsiyelerine uymayı zaruri görmektedir. O kişinin kendini doğru yola iletecek bir şeyh aramamasını, Allah'a ve Hz. Peygamber'e asilik olarak yorumlamaktadır.¹⁸⁰ Çünkü tasavvufta şeyh, kişiyi Allah'a ulaştırma konusunda bir rehberdir. O, manevi hastalıkların tedavisini yapacak bir doktordur. Kendisini örnek alarak müritlerin Hz. Peygamber'e tam manasıyla tabi olmaya¹⁸¹ vesile

¹⁷⁶ Kadir Özköse, *Tasavvuf El Kitabı*, s. 222; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 515-516 Ayrıca bkz: Mürşid md. s. 874; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 236-237; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 345, 190. Mektup.

¹⁷⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 10.

¹⁷⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 1 s. 94-95.

¹⁷⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 47; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, Sadeleştirme ve Çev: Siraceddin Önlüer, Hâcegân Yay., İstanbul 2013, s. 45-46; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 420, 221. Mektup; İsmail Sirâceddin Şirvânî, *Risâleler*, s. 272.

¹⁸⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 10; Şa'rânî, *Levakıhu'l-envari'l-kudsiyye*, c. 1 s. 9.

¹⁸¹ Kitapsız Mustafa Efendi, *Maksâdu's-sâlikîn*, Haz: Hasan Şahin Aktaş, Büyüyenay Yay., İstanbul 2018, s. 174.

olacak kişidir. Bu sebepten ötürü Hânî, bir şeyh aramayanı yaratılış gayesine yani Allah'ı tanımaya ve O'na, manevi hastalıklardan arınmış kalple içselleştirilmiş ibadet etmeye ehemmiyet vermeyen kişilerden saymaktadır.

Hânî, insanın kendiliğinden kemâlâta ermesini çok zor bir durum olarak niteleyen Ebû Ali Dekkâk'ın (ö. 405/1015), bir başına biten ve yetişen ağacın meyvesi nasıl ki olmaz, olsa bile tadı olmazsa marifetin hâsıl olabilmesi için bir şeyhe ihtiyaç vardır, görüşünü aktarmaktadır. Bu konu hakkında da “*Şeyhi olmayanın şeyhi, şeytandır.*”¹⁸² denilmiştir.¹⁸³ Eşrefoğlu Rûmî, Allah'ı ancak bir kâmil şeyhin sevdirebileceğini söyler. Ona göre de şeyh, Allah'a giden yolda elzemdir. Çünkü Hz. Peygamber dahi miraç olayında Cebrail olmadan Sidretü'l-Müntehâ'ya kadar tek başına gitmemiştir. O, peygamber olduğu halde rehber edinmişken, onun ümmetinden olan insanların Allah'a gitmek için rehber ihtiyaçları vardır. İşte şeyh, şeytanın yollarını ve oyunlarını bildiğinden insanları ona karşı uyarıcı bir rehberdir.¹⁸⁴ Nitekim o şu dizelerle de görüşünü açıklamaktadır:

Şeyhsiz varamaz yolun zinhar şeyhe, eriş şeyhe.

Şeyhin himmetidir âli, zinhar şeyhe, eriş şeyhe.

Bir şeyh edin rehber bul, iş bu şeyh var.

Budur sana doğru haber, zinhar şeyhe, eriş şeyhe.

Hak Resûli iken şeyhsiz Hakk'a varamadı. (Cebrail'in miraca çıkarken rehberlik etmesi)

*O kim şeyhi yok şeytandır, zinhar şeyhe, eriş şeyhe.*¹⁸⁵

Şeyhin terbiye ve ilimde gerekli olduğunu söyleyenlerin genel anlamda dayanakları bulunmaktadır. Bu dayanaklar, makul şekilde şöyle sıralanabilir:

- a. *Şeyh, seyr ü sülûkta tecrübeli olduğundan dolayı kendisine gelen müride yolu kısaltmak için yardımcı olabilir. Kalp ıslahı veya ilim yönünden şeyh müride fayda sağlamaktadır.*
- b. *Şeyh, seyr ü sülûkta meydana gelecek halleri anlamakta ve akla gelebilecek düşünceleri kavramada müride yardımcı olur ve bunları açıklar.*

¹⁸² Bkz: 152. Dn.

¹⁸³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 9; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 426.

¹⁸⁴ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, Çev: Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul t.y., s. 408-409.

¹⁸⁵ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs*, s. 413.

- c. *Şeyh, sohbet anında müride âdap, hâl ve âlimlerin vakarını öğretir.*
- d. *İnsana bir şeyh edinmesi vacip olursa, şeyh edinmek için gereken sebepler de vacip olur. Bu da “vacibi tamamlayan şey de vaciptir.” hükmüne binaen böyledir.*
- e. *Şeyhin etrafında toplanmakla ilim ve zikir meclislerinde bulunmuş olur ve kardeşlik durumu tesis edilmiş olur. Bu vesileyle kişi, şeytan ve nefsiyle yalnız kalmamış, Müminlerle beraber Allah’ı zikretmiş olmaktadır.*¹⁸⁶

Hânî şeyhin, Allah’ın isim ve sıfatlarının zuhur ettiği yer olduğunu söylemektedir. Buna göre mürit, Allah’ın emirlerini yerine getirme, yasaklarından sakınma hususunda mükellef olduğu gibi, şeyhinin tavsiyelerine uyma konusunda da mükelleftir. Çünkü şeyh, Allah’ın emirlerini tavsiye etmektedir.¹⁸⁷ Tasavvufta müridin şeyhi huzurunda gassal önündeki meyyit gibi olması gerektiği kabul görülen bir düşüncedir.¹⁸⁸ Buradaki maksat sadece din hususunda olan konularda şeyhine itiraz etmemek şeklinde düşünülmelidir. Bu görüş dünyalık işler için kabul edilirse istismara ve dolandırıcılığa mahal verilmiş olur. Böyle bir tasavvuf anlayışı düşünülmemeyeceği gibi şeyhin müritten faydalanması da düşünülemez. Müritler bağlılıklarını din için yaparlarsa toplumsal ve siyasal açıdan birçok tehlikelere karşı koyulmuş olur.

Tasavvufta şeyh, Tanrı gibi telakki edilmez. Nitekim böyle bir telakki alenen küfürdür. Şeyhin sureti, nefsi, ruhu ve aklı, Allah değildir. Allah birdir ve bunların ötesindedir. Fakat şeyh, bütün varlığı ile Allah’ın eserlerinden bir eserdir. O’nunla tesir bırakır, O’nunla hareket eder ve her yaptığını O’nun dilemesi ile yapar. İnsanın Allah’a benzemesi, O’nun hakikatini kavraması imkânsız bir durumdur.¹⁸⁹ Zira Allah bir kudsî hadiste, “*Her kim bir dostuma düşmanlık ederse, ben ona karşı savaş ilân ederim. Kulum, kendisine emrettiğim farzlardan, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık sağlayamaz. Kulum bana nâfile ibadetlerle durmadan yaklaşır; nihâyet ben onu severim. Kulumu sevince de ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve*

¹⁸⁶ Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 13.

¹⁸⁷ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 11.

¹⁸⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 64; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 27-28; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-nediyye*, s. 48; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 30,81.

¹⁸⁹ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 12.

yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm, bana sığınırsa, onu korurum.”¹⁹⁰ demektedir.

Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki “Şeyhim benim her hâlimi görüyor, benim bütün amelimi biliyor, şu işi yaptığımda beni görmüştür ve bir şey demediğinden yaptığım doğrudur, benim şeyhim günah işlemez, şeyhim hata yapmaz.” gibi düşünceler ve söylemler kötü niyetli, kendini şeyh addeden insanlar tarafından suistimale açıktır. Aynı şekilde şeyhi bir hata yaptığında “Şeyhimin vardır bir bildiği, o yaptıysa bir hikmeti vardır, benim aklım onun işine ermez.” gibi fikirler İslam’ın özüne ve hakikatine aykırıdır. Bu düşünceye sahip kişilerin İslam’dan haberi yoktur. Şer’i ilimlere vâkıf değildir. Çünkü Hz. Peygamber bile hurma ağacını aşılama olayında “Siz dünyalık işleri benden iyi bilirsiniz.”¹⁹¹ demiştir. Sonuç olarak kişilerin şeyhlerinin nefislerini ilahlaştırma, peygamberleştirme, dinin sınırlarını aşarak kutsallaştırmaları İslam’la taban tabana zıttır. Şeyh de bir insandır ve günah işleyebilir, hata yapabilir, yanılabilir. Yani sevgi, aşırı kutsallaştırmayı beraberinde getirirse dinî, toplumsal ve siyasal karışıklıklara sebep olacaktır.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî bu konu hakkında, şeyhin hata yapabileceğini söylemektedir. Çünkü masumiyet sadece peygamberlere özgü bir sıfattır. Ayrıca sahabeden bazıları hakkında şer’i hükümlerin icra edildiği bilgisine sahibiz. Nitekim sahabenin en ednâsı dahi evliyanın en iyisinden daha üstündür. Bâyezid-i Bistâmî, şeyhin zina edip etmeyeceği sorusuna, bunun olabileceği lakin şeyhin gûnahta ısrar etmeyeceği cevabını vermiştir.¹⁹² O halde müridin, şeyhinden sadır olan hataya hüsnu zan ile yaklaşması gerekmektedir. Nasıl ki bir Müslümanın başka bir Müslümanın hareketlerini öncelikle hüsnu zan etmesi gerekirse mürit de şeyhinin hatasını hayra yormalıdır.¹⁹³ Mürit böyle bir durumla karşılaşır evvela aklına, Hz. Musa ve Hz. Hızır kıssasını getirmelidir.¹⁹⁴ Mürit, şeyhinin hatasının te’vile imkânı yok ise şeyhi için istiğfarda bulunmalı ve hatasını anlaması için dua etmelidir. Şayet kalbi mutmain

¹⁹⁰ Buhârî, Rikak, 38.

¹⁹¹ Müslim, Fedail,139; İbn Hanbel, Müsned, 1/162.

¹⁹² Cüneyd-i Bağdadî’ye veli zina eder mi diye sorulduğunda, “Allah’ın her işi takdir edilmiştir.”(Ahzâb 33/38) ayetini okuyarak cevap vermiştir. Bkz: Kuşeyrî, Risâle, s. 381.

¹⁹³ Kuşeyrî, Risâle, s. 431.

¹⁹⁴ Mehmet Zahid Kotku, Risâle-i Hâlidîyye, s. 23; Kuşeyrî, Risâle, s. 381.

olmamışsa kinayeli ve imalı bir şekilde şeyhine sormalıdır. Çünkü şeyhini ithamda bulunacak şekilde açıkça sorması edep dışı kabul edilmektedir.¹⁹⁵

2.2.1. Şeyhin Keyfiyeti

Tasavvuf tarihinde birçok mutasavvıf iç tenkit metodunu kullanmıştır. İç tenkit, tasavvuf ilminin şeriattan kopmaması, kötü emelli kişilerin tekelinde bulunup insanların saf ve temiz duygularının suistimal edilmemesi için elzem görülmüştür. Muhammed b. Abdullah el-Hânî de insanları, sahte şeyh tehlikesine karşı uyarmaktadır. Bu şekilde iddiada bulunanları eleştirip gerçek şeyhin nasıl olması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Hânî'ye göre Allah'a ulaşmak isteyen bir mürit kesinlikle şeyhlik iddiasında bulunan kimselerle arkadaşlık kurmamalı ve onlara intisap etmemelidir. Mürit, baba ve dedeleriyle şeyhleşmiş, ilim ve amelden yoksun insanlara biat etmemelidir.¹⁹⁶ Şeyhlerinden icazet almadan şeylik yapanlar ve şeyhlerin giydiği kıyafeti giyerek kendini şeyh addedenlerden uzak durmak gerekmektedir. Çünkü bunlar yılanan bile zararlıdır. İnsan yılanın zehirli olduğunu bilir ve tedbirini alır. Bunlar dıştan iyi gözüktüğünden zararı net olarak anlaşılmaz. Bu tip kişiler insan kılığında birer şeytan mesabesindedir.¹⁹⁷ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1287/1870) de tarikatları inkâr eden bir münkirin doğru yola dönmesinin mümkün olduğunu, şeyhlik iddiasında bulunan bir kimsenin bu iddiasından doğru yola dönmesinin mümkün olmadığını söylemektedir. Çünkü iddiacılık bu kimse için bir perde mahiyetindedir.¹⁹⁸

İmam-ı Rabbânî de müridin cahil ve eksik kişilerden tarikat almasını toprağa zehirli ve bozuk tohum ekmeye benzetmektedir. Çünkü böyle insanlar hevâ ve heveslerine uymaktan kurtulamazlar. Hevâ ve heveslerine uyan bir kişinin fayda vermesi düşünülürse bu faydayı ilk önce kendisine vermesi gerekmektedir. Lakin bu durumdaki bir kişi daha kendisine fayda veremezken, müride fayda vermesi düşünülemez. Bu insanlar, Allah'a ulaşan yolları bilemez. Nitekim bilseler cahil ve

¹⁹⁵ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 447.

¹⁹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 65.

¹⁹⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 65.

¹⁹⁸ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, Der: Mevlânâ Hâlid-i Şirvânî Ölekî, Çev: Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, Semerkand Yay., İstanbul 2014, s. 192.

eksik olmazlardı. Yine böyle insanlar cezbe yolunu, sülûk yolundan ayıramaz ve müritlerinin kabiliyetlerine vâkıf olamazlar.¹⁹⁹

Hânî'ye göre sahte şeyhler içerisinde en tehlikelisi kalbinin temiz ve niyetinin halis olduğunu söyleyip kendisinden şer'i mükellefiyetlerin kalktığını iddia eden kimsedir. Zâhirî emirleri yerine getirmekten muaf olduğunu, bu emirlerin normal insanlar için olduğunu söyleyen kişi, dini yönden fitneye düşmüştür. Bu kişi zındık olmuş, helali haram, haramı helal saydığı için dinden çıkmıştır.²⁰⁰ Zaten böyle bir şeyhten medet uman kişi de en cahil kişilerdendir. Zira peygamberden bile mükellefiyeti eksilmeyen ibadetlerin, kendisine farz olmadığını söyleyen, Hz. Peygamber'in önüne geçtiğini iddia etmektedir.

Hânî, şeriatın hakikatin özünü koruyan bir kabuk olduğunu ifade etmektedir.²⁰¹ Ona göre, çekirdek sayılan öz, bu kabuğun yardımı ile korunur ve gelişir. Bütün tasavvuf ehli şeriatın reddettiği her hakikatin, zındıklık olduğunu kabul etmektedir. Şeriat kulluğun gereğidir, hakikat da kulluğun sonucudur. Yani hakikat ehli olmak kullukla olmaktadır.²⁰²

Müridin tasavvuf yolundan istifade edebilmesi için öncelikle bu yolun üstadını bulması gerekmektedir. Kişi böyle birini bulmayıp eksik ve cahil birisini bulursa ilerleme kaydedemez. Böyle bir şeyhin sohbeti de öldürücü bir zehir gibidir. Müridin ona yönelmesi ve bağlanması öldürücü hastalıktır. Bu tıpkı bir hastanın, ehil olmayan sahte bir doktordan ilaç almasına benzemektedir. Sahte doktorun ona vereceği ilaç nasıl ki bedeninin sıhhatini bozacaksa sahte şeyhin vereceği manevi reçete de müridin maneviyatını bozacaktır.²⁰³

Hânî, gerçek şeyhi iddiacılarından ayırmanın en önemli delilinin şeriat emirlerini sünnete uygun olarak yapmak, tarikat edeplerini kendisinden tarikat aldığı şeyhi gibi yapmak ve kendi şeyhinin ahlâkına uymak olduğunu söylemektedir.²⁰⁴ Ona göre, niyetini güzel yapan, manevi dersleri vermekte acele etmeyen, müridin malından uzak duran, kendisinin yapmadığı bir şeyi müritlerinden istemeyen bir kişi hakiki şeyhin

¹⁹⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 80-81, 23. Mektup.

²⁰⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54-55; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 91.

²⁰¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 210, 84. Mektup.

²⁰² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54-55.

²⁰³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 165, 61. Mektup.

²⁰⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54.

alametlerini kendisinde bulunduruyor demektir.²⁰⁵ Nitekim şeyh olduğu söylenen birisi, sayılan bu özelliklere sahip değilse Hz. Peygamber'in izinden gitmiyor demektir. Onun sünnetine tabi olarak hareket etmeyen bir kişi gerçek bir mümin olamazken, manevi hastalıkları tedavi edecek, insanların dosdoğru yola girmesine vesile olacak bir insan olması beklenemez. Ayrıca bir kimsenin şeyh olarak kabul edilmesi için suda yürümesi, havada uçması, gaipten haberler vermesi gibi lüzumsuz ve gereksiz şeylerin bu kimsede aranması gerekmez. Bu husus bütün tasavvuf ehli tarafından kabul edilmekte ve şeyhlik için şart olmamaktadır.²⁰⁶

İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709/1309) de hali insanı uyandırmayan ve sözü de Allah'a teşvik etmeyen bir kimsenin şeyh edinilmemesi gerektiğini söylemektedir. Hakiki şeyh, görüldüğü zaman Allah'ı hatırlatan ve insanları Allah'ın yoluna sevk eden kişidir.²⁰⁷

Sonuç olarak Hânî, pek çok insanla tanıştığını söyleyip bunlar arasında kendilerini şeyh addeden, nefislerinin kemâle erdiğini söyleyen, zâhiren onları taklit edip manen onlara benzemeyen, kendilerini dini mükellefiyet altında saymayan insanlardan daha tehlikelisi ve kötüsünü görmediğini söylemektedir. Ona göre, keşf ve kerâmet ehli insanlar bir yana kalbinde az da olsa iman taşıyan bir insanın bile hiçbir şekilde onların bu hallerine aldanıp kabul etmemesi gerekmektedir. Hatta Hânî, onlarla aynı yerleşim yerlerinde dahi oturulmaması gerektiğini söyleyerek bu zümrenin ne kadar tehlikeli olabileceğini belirtmektedir.²⁰⁸

2.2.2. Şeyhin Görevleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, kâmil bir şeyhin yapması gereken hususları belirtmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Şeyh, müridin gördüğü rüya, keşif ve müşahadeler hakkında açıklamalarda bulunmamalıdır. Çünkü şeyh, müridin halini açıklarsa müritte kibir hâsıl olabilir ve bunun neticesinde şeyhinin sözüne itibar azalabilir. Bunun sonucunda mürit, tarikattan uzaklaşabilir. Şeyh, müridin gördüklerinden*

²⁰⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 48-53.

²⁰⁶ Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 125.

²⁰⁷ İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem-i atâiyye*, Çev. ve Şerh: Yahya Pakiç, Süleyman Taş, Semerkand Yay., İstanbul 2017, s. 55.

²⁰⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 23.

*doğacak zararı engelleyecek ve derecesini yükseltecek amelleri tavsiye etmelidir.*²⁰⁹

Şeyhin, müridinin yaşamış olduğu manevi hallerini ve sırlarını saklaması gerekmektedir. Şeyh, müridinin manevi hallerini küçültüp onun gözünde itibarsızlaştırmalıdır. Çünkü yaşanan hallerin her biri bir imtihandır ve müridin bu imtihandan başarıyla geçmesi için şeyhin ona yardım elini uzatması gerekmektedir.²¹⁰

b. *Şeyh, müritlerinin tarikata mensup olmayanlarla tarikat hakkında konuşmalarına engel olmalıdır. Aynı şekilde müritlerin kendilerinde olan halleri ve kerâmetleri anlatmalarına da engel olmalıdır.*²¹¹

Burada Hânî'nin, müritlerinden bunu istemesinin sebebi tasavvufî bilgilerin, yani keşiflerin öznel nitelikli bir bilgi çeşidi olmasından kaynaklanmaktadır. Mürit öğrendiği manevi bir bilgiyi tasavvuf ehli olmayanlara anlatırsa onlar buna inanmayabilir ve tasavvufa karşı bir tavır takınabilirler. Çünkü bilgilerini ispatlaması neredeyse imkânsızdır. İspatlasa bile bu konuda nefis devreye girecek ve müridin gururu kabaracaktır. Aynı şekilde mürit, tasavvuf ehli insanlarla konuşurken de onlara hallerinden ve öğrendiklerinden bahsetmemelidir. Çünkü onlar kendisini kıskanabilir ve günaha sevk edilmiş olurlar. Yahut mürit, onlara karşı riyaya ve kibre kapılabilir.

c. *Şeyh sadece günde bir defa değişik meseleler hakkında konuşmak için müritleriyle oturmalıdır. Şeyhin kendisine ait bir tane odası olmalı ve onunla samimiyeti olanlar haricinde kimse bu odaya girmemelidir. Ayrıca kimsenin girmediği bir odasının da olması gerekmektedir.*²¹²

Hız. Peygamber, en yüce hale sahipken bile kendisinin hiç terk etmediği gece ibadeti ve halvet vakitleri vardı. Bu sebepten ötürü öncelikle bu husus sünnete ittiba olarak değerlendirilebilir. Şeyh, uzun süre insanlarla oturunca, onlarla alakadar olunca onlardan etkilenmeyip gaflete düşmeyeceğini ve kendisi için halvete gerek olmadığını düşünmemelidir. Zira insanın tabiatı gereği, nefsin az veya çok, devamlı kontrol ve iradede uzak bırakılmaması gerekmektedir.²¹³ Hal böyle olunca şeyh olsun veya

²⁰⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 55-56.

²¹⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430.

²¹¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 56.

²¹² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 56.

²¹³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 459-460.

olmasın bütün sûfiler bazı vakitlerde تنها yerlere çekilip nefis muhasebesi yapmayı gerekli görmüşlerdir. Nitekim nefis her zaman arzu, isteklerle insanı aldatabilir ve hataya sürükleyebilir.

- d. *Şeyh, kendisi olmadan müritlerin tarikat hakkında karar almak için toplantı yapmasına izin vermemelidir.*²¹⁴

Tasavvuf ilminde şeyhin önemi, manevi bir otorite olmasından kaynaklanmaktadır. Şeyh bu otoritesini bilgisi ve tecrübesi ışığıyla kullanmaktadır. Ondan hariç, ehil olmayan kişiler, tecrübe ve bilgi eksikliğinden veya kibirlenmek suretiyle yanlış kararlar alıp insanları yanlış yönlendirebilirler. Bu sebeple Hânî, müritlerin kendi kafalarına göre toplanıp tarikat ile alakalı kararların alınmasına izin verilmemesi gerektiğini savunmaktadır.

- e. *Şeyh, müritlerinden hiçbirinin kendisinin uyumasına, yemesine, içmesine vâkif olmasına müsaade etmemelidir.*²¹⁵

Hânî burada, müridin, şeyhinin her anına vâkif olup artık onu sıradanlaştırması durumunun ortaya çıkma tehlikesini dile getirmektedir. Çünkü mürit şeyhinin her haline alışırsa kendisinden bir farkı olmadığını düşünecektir. Bu da feyiz kapılarının kapanmasına neden olmaktadır. Şeyh de bir insandır ve onun da normal insanlar gibi bir hayatı ve ihtiyaçları bulunmaktadır. Mürit şeyhinin ihtiyaç giderme anlarını normal zamanda düşünmez. Sadece onun dini yaşantısını aklında tutar. Diğer türlü her anına vâkif olursa saygısının ve edebinin azalması muhtemeldir. Bundan ötürü şeyh, müritlerinin her haline vâkif olmasına izin vermemelidir.

- f. *Şeyh müridin çok yememesini tavsiye etmelidir. Onu yalnız bırakıp ibadete yönlendirmelidir.*²¹⁶

Burada Hânî, Nakşbendilikte olmayan, a ve susuz kalmak; nefsi, uykudan, evlilikten veyahut diğer hazlardan mahrum bırakmak suretiyle seyr   sülûk etme konusuna aykırı bir tutum içerisinde değildir. Nitekim bu tarikatta hüner, açlıkta kabul edilmemektedir. Kişi, kem l derecesine; Allah'ın rızasına uygun amel, ilim ve nefsin çirkin arzularına tam bir muhalefet ile ulaşılabilmektedir. Nefsin açlıkla değil, tam bir mücâhede ile ıslahı mümkündür. İstilaya uğramış beldelerde nasıl ki açlıkla istila

²¹⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 56.

²¹⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 56.

²¹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 56.

bitmeyecekse bu konuda da açlık çözüm değildir.²¹⁷ Bu sözdeki mana kişinin çok yemek yiyip ibadetlerinde tembelliğe mahal vermemesi demektir.

- g. *Şeyh müritlerinin başka bir şeyhin müritleriyle oturup kalkmasına izin vermemelidir. Çünkü bu durum müritlere zarar verebilir. Muhabbetlerinin kaybolmayacağını bildiklerine izin vermekte bir sakınca yoktur.*²¹⁸

Hânî, müritlerinin başka şeyhin müritleriyle girişebileceği münakaşa, şeyh ve kerâmet yarışırma gibi konulardan zararlı ayrılacağından dolayı müritleri uyarmaktadır. Cahil müritlerin bu gibi konularda kavgaya varan tartışmaların olması her asırda ve her dönemde olagelmıştır. Ayrıca muhabbeti az müridin diğer anlatılan şeyhlere kalbinin kayması söz konusu olduğundan, diğer müritlerle ilişkilerin sıkı olmasını tavsiye etmemektedir.

- h. *Şeyh mürit edinirken dikkatli davranmalı ve onlara karşı daima uyanık olmalıdır. Çünkü müritlerin birçoğu halis niyetli değildir. Uzun süre hizmet etseler dahi şeyhlerinden koştuktan sonra arkalarından bile konuşabilirler. Bu düşünce tasavvufun herkese açılacak sırlarının olmadığı ve hak etmeyenlerin bu yola zarar vereceğinden kaynaklanmaktadır. Şeyh mürit tespitini doğru yapmalı ve ona göre talebe seçmelidir.*²¹⁹

Bu noktada akıllara günümüzde şeyhlerin herkesi müritliğe kabul etmesi konusu gelebilmektedir. Bulduğumuz devrin iman kurtarma devri olarak nitelendiğinden, kişilerin hiç değilse farz ibadetleri yapması için tasavvuf yoluna kabul edildiği bilinmektedir.

- i. *Şeyh, kendisinden daha faziletli bir şeyh görürse nefsinde söz geçirip müritleriyle beraber onun hizmetine girebilmelidir. Bu da kendisine keşif yoluyla bildirilmelidir. Şayet keşifle bildirilmediyse buna gerek yoktur.*²²⁰

Hânî, bu sözü belirterek, insanların gurur ve nefsin esiri olmaması yönünde çağrı yapmaktadır. Nitekim kendisinden daha faziletli bir şeyhi gören kimse gurur yaparak ona tabi olmazsa kendisine addedilen makama yani şeyhlik makamına aykırı bir tutum içerisine girmiş olur.

²¹⁷ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 64.

²¹⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 56.

²¹⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 57.

²²⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 57.

- j. *Şeyh müritlerine kötü örnek olmamak için yöneticilerin ayağına gitmemelidir. Çünkü şeyhin onların yanına gitmesi müritlerinin de gitmelerine sebebiyet verecektir. Bu da müridin bu yolda atacağı ilk adımdan yani dünya malına rağbet etmemeyi ona öğretmekten çok uzak bir eylemdir. Nitekim Hz. Peygamber, "Kim bir hayrı başlatır ve başkaları da onu devam ettirirse, o kimse yaptığı hayrın sevabını eksiksiz alır ve o hayrı takip edenlerin hayrının bir mislini -onların hayırlarından hiçbir eksilme olmaksızın- aynen alır. Kim de kötü bir çığır açar ve bu çığırdan başkaları da giderse, bu adama, o kötü işin günahı eksiksiz gelir; ayrıca o kötü yoldan gidenlerin günahının bir misli de -onların günahından hiçbir şey eksiltmeden- ona gelir."*²²¹

2.2.3. Bütün Mahlûkâtı Kendine Şeyh Görme

Hânî, müritlerin Allah'a ulaşmasına vesile olacak, onları âdâbına uygun olarak sülûk ettirecek birçok şeyhin bulunduğunu; fakat amacı sadece Allah'ın rızasına ulaşmak olan müritlerin sayısının çok az olduğundan yakınmaktadır.²²² Bundan dolayı mürit her ne kadar şeyh arayışına girse de diğer taraftan şeyler de bir o kadar halis niyetli mürit aramaktadırlar. Burada söz konusu müridin niyetinin halis olması ve bu uğurda çaba harcamasıdır. Bu nedenle Hânî, müritlerin şeyh bulduktan sonra bile diğer mahlukâta bakarak Allah'ın yüceliğinin tefekkür edilmesini, canlılardaki birtakım fiilleri ve davranışları insanın ibret nazarıyla müşâhede etmesini zorunlu görmektedir. O, müridin bu şekilde Allah'a vâsıl olma hususunda büyük adımlar atacağını savunmaktadır. Nitekim her şey Allah'ın fiilidir. Kâmil şeyh de bu fiilleri müritlerine göstererek insanları irşat eder. Bu irşada layık mürit bulmak zordur. Hakiki manada insanı irşat eden Allah'ın kendisidir. Bu sebeple gerek insan olsun gerek de diğer canlılar olsun insanın sülûkuna yardımcı olabilir.²²³

Hânî, bu mevzuyu açıklarken Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö.638/1240) ifadelerini kullanmaktadır. İbnü'l-Arabî, müritlerinden birisinin Fas şehrinde görmüş olduğu Kâbe'nin oluşuna benzeyen bir oluktaki suyun akmasıyla onun ibadetini müşahade ettiğini söylemektedir. Suyun yolunda akması gibi kendisinin de Allah yolunda akması ümidiyle nefsiyle mücadele etmeye devam etmiştir. Yine o, kendi

²²¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 57; Müslim, İlim, 6.

²²² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 12.

²²³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 12.

gölgesinin, birçok hayvanın ve cansız varlıkların kendisini irşat ettiğini söylemektedir.²²⁴

Hânî, bu örnekleri vererek kişinin sadece insan cinsi şeyhin sülûk etmeyle yetinmeyip, diğer varlıklardan hareketle tefekkür etmesini ve onlarla beraber sülûk etmesini söylemektedir. O, niyetinin sadece Allah'a ulaşmak olanların haricindeki kimselerin birçok şeyh edinse dahi Allah'a ulaşamayacağını savunmaktadır. Nitekim ona göre, Allah'a giden yollar, yarattıklarının nefesi kadar çoktur.²²⁵

2.2.4. Şeyh ve Meclisleri

Muhammed b. Abdullah Hânî, bir şeyhin bulunduğu ortamları kendisinden önce yaşamış olan şahıslardan aktardığını söyleyerek bir ayrıma gitmiştir. Ona göre şeyhin üç tane meclisi vardır. Bunlar meclis-i âmme, meclis-i hâssa ve meclis-i infirâd şeklinde belirtilmiştir.

Meclis-i âmme, şeyhin halka bulunacağı meclistir. Şeyh bütün müritlerini bu mekânda kabul etmektedir ve yanına gelmek isteyen herkesi kabul etmelidir. Şeyh bu mecliste Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmektedir. Ayrıca şeyh tarafından bu ameller ile edep kurallarına uymaları müritlerden istenmelidir.²²⁶

Meclis-i hâssa, şeyhin yakın arkadaşlarıyla beraber bulunacağı meclistir. Şeyhin bu mekânda zikir, halvet, riyâzetle beraber Allah'a ulaşmanın yollarını yakın arkadaşlarına anlatması gerekmektedir. Meclis-i infirâd ise şeyhin müritleriyle tek tek bulunduğu meclistir. Şeyh burada müridini yanlış yoldan alıkoymaktadır ve onun iyi halleri elde edebilmesi için nasihat vermektedir.²²⁷

2.3. Mürit

²²⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 12.

²²⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 13; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 61.

²²⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 55.

²²⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 55.

Mürit, Arapça kökenli bir kelime olup isteyen, talep eden manasına gelmektedir. Tasavvufta ise Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe intisap etmiş kişiye denmektedir.²²⁸

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye göre mürit, Allah'a ulaşmak amacıyla hareket eden ve Allah'a ulaşmaya kadar durmayan kimseye denir.²²⁹ Müritler üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar mübtedi, mütevassıt ve müntehi şeklinde isimlendirilmektedir. Mübtedi mürit, yolun başında olan, tasavvuf ilmini öğrenmeye yeni başlamış mürittir. Bu gruptaki müritler vakit ehlidirler. Yani zamana sahip olmaya çalışırlar. Allah'a ulaşmak için çeşitli amellerde bulunurlar. Mütevassıt mürit, yolu yarılamiş mürit demektir. Bu gruptaki müritler hal ehlidirler. Her menzilin, her makamın edeplerine riayet etmeye çalışırlar. Müntehi mürit ise, seyr ü sülûkunu tamamlamış, vuslata ermiş mürit demektir. Bu gruptaki müritler nefes ehlidirler. Nefeslerine sahip olarak alıp verdiği her nefesi kontrol ederek Allah'tan gafil kalmamaya çalışırlar. Kalpleri mutmain olduklarından her an keşif ve hakikati müşahedeleri söz konusudur.²³⁰

Mütevassıt müridin makamı eziyetlere katlanmak, her halinde sadâkatten ayrılmamak ve edeplere riayet etmektir. Bu tür müritler telvin sahibidir.²³¹ Müntehi müridin makamı sahv²³² ve temkindir.²³³ Bu makama ulaşan kimselerin duası Allah tarafından kabul edilmektedir. Onların aç kalması tok olması, sıkıntı halinde olması rahat olması, uyuması veya ayık kalması farksızdır. Çünkü bu gruptaki müritlerin nefsinin istekleri tükenmiş, halka irtibatı sadece zahiren kalmıştır. Bu tip insanlar halk içinde Hakk ile beraberlerdir.²³⁴

2.4. Râbıta

²²⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 454; Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu'l-elfâzi's-sûfiyye*, s. 262; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufi'l-İslâmî*, s. 876-887; Memduh ez-Zûbî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 376.

²²⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 36.

²³⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 36.

²³¹ Telvin, bir halden başka bir hale veya bir makamdan diğer bir makama geçmeyi ifade eder. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 649.

²³² Sahv, sekr haliyle kulun yitirdiği hislerini geri kazanmasına denir. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 537.

²³³ Temkin, istikamette sabitleşme ve derinleşmeyi ifade eder. Bkz: Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 649.

²³⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 36; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 69.

Arapça, bağlayan ve ilgili manalarına gelen râbîta tasavvufî bir terim olarak, müridin zihni planda, tefekkür ve hayal gücü kullanarak şeyhiyle beraberlik halinde olmasını ifade etmektedir. Ruhi terbiye için, bu manevi beraberliğe ihtiyaç olduğu tasavvuf ilminde kabul görmektedir. Nakşbendî tarikatında râbîta, aslî değildir. Zira mürit murâkabe derslerine ulaştınca râbîtayı terk etmektedir. Diğer tarikatlarda ismen olmasa bile mana olarak râbîta yer etmiştir ve sevgi manasında da kullanımı bulunmaktadır.²³⁵

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye göre râbîta, müşâhede makamına ulaşmış, zâtî sıfatların sırrına vâkıf olmuş bir şeyhe kalbi bağlamak, onun önünde veya gıyabında suretini düşünmek demektir. Bu yöntem Allah'a ulaşmak için bir vâsıtaadır. Mürit, "Kişi sevdiğiyle beraberdir."²³⁶ hadisi çerçevesinde şeyhinin hayalini aklında tutmalıdır. Mürit, onu daima aklına getirmekle şeyhine benzemeye başlar. Bu vesileyle fenâ fi'ş-şeyh makamına gelebilir.²³⁷ Bu makam ise fenâ fi'r-resûl ve sonra da fenâ fillâh makamının başlangıcıdır.²³⁸ Bu konu hakkında Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, râbîta olmadan kişilerin fenâ fillâh makamına gelemeyeceğini söyler. Zira fenânın ilk mertebesi fenâ fi'ş-şeyhtir. Şeyhte fâni olmayan diğer fenâ mertebelerine geçemez.²³⁹

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun." (Tevbe 9/119) ayetini Ubeydullah Ahrâr te'vil ederken, sâdiklarla beraber olmanın iki şekilde olacağını söylemektedir. Bunlardan birincisi, sûretle yani sâdik ehliyle sohbet ve birlikte olmakla; ikincisi ise, manevi sohbetle yani kişinin bâtın yoluyla bir şeyhe râbîta etmekle yapılmaktadır.²⁴⁰

Râbîta, tasavvuf ilmini eleştiren kişilerin eleştiri malzemesi olarak sıkça kullandığı bir yöntem olarak bilinmektedir. Bu eleştiriler günümüzde olduğu gibi

²³⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s.507; Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu'l-elfâzi's-sûfiyye*, s. 149; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufi'l-İslâmî*, s. 376; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 174-175; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 78.

²³⁶ Buhârî, *Edeb*, 96.

²³⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 64-65; Abdulmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebediyye*, s. 12; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 73; Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 116; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 81.

²³⁸ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 81.

²³⁹ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 68.

²⁴⁰ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 48.

geçmiş dönemlerde de mevcuttur ki Hânî, râbitanın delillerini getirmek suretiyle râbitanın savunmasını yapmaktadır.

Hânî'ye göre râbîta, Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in hadisleri ve önde gelen mutasavvıfların sözleriyle İslam'a aykırı bir metot değildir. Kur'an'da Allah, *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun, O'na yaklaşılmaya vesile arayın ve O'nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz."* (Mâide 5/35) buyrulmaktadır. Buradaki vesileden maksat, genel bir anlam olarak tefsir edilebilir. Ancak emredilen şey, vesiledir ve vesilelerin en faziletlisi râbitadır. Çünkü vesile, ya Hz. Peygamber ya da onun vârisi kâmil şeyhlerdir. Daha sonra Allah, *"Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."* (Âl-i İmrân 3/31) buyurmaktadır. Bu ayette de râbitanın gereğine işaret vardır. Çünkü tabi olmak, tabi olunan kişiyi görmeyi gerektirir. Bu da hayal etmekle ya da hissetmekle mümkündür. Hz. Ebû Bekir'in *"Yâ Resûlallah, her yerde seni düşünüyorum hatta helada bile. Bundan utanıyorum."*²⁴¹ demesi, sünnetteki delildir. Ayrıca Şeyh Abdülganî en-Nablusî (ö. 1143/1731), müridin şeyhini en kâmil şekilde düşünmesiyle Allah'a ulaşacak bir vesileye tutunduğunu ifade etmektedir.²⁴²

Görüldüğü üzere Hânî, ayetleri tevil etmek suretiyle râbitanın varlığını delillendirmektedir. Aktardığı hadiste de muhabbetten hâsıl olan bir durum söz konusudur. Burada Hânî, getirdiği delillerle tasavvufu bu yönden eleştirenlere genel geçer bir açıklama yapmamaktadır. Aslında konuya psikolojik bir gerçeklik olarak da yaklaşılması gerekmektedir. Bize göre genel geçer bir savunma olabilmesi için bütün insanlarda var olan ortak özelliklerden yola çıkmak gerekmektedir. Yani râbitayı açıklarken güçsüz karakterdeki insanın sağlam karakterdeki insanlara benzemeye çalışması şeklinde açıklayabiliriz. İnsanlar kendilerine rol model olarak bazı şahsiyetleri alırlar. Burada örnek alınan kişi şeyhtir. Çünkü şeyh, Hz. Peygamber'in izinden sapmadan ilerleyen, ona benzeyen, onun gibi yaşayan kimsedir. Onun ahlâkı Kur'an ahlâkıysa, şeyhin ahlâkı da Kur'an ahlâkına benzemektedir. Konuya farklı bir açıdan bakacak olursak insanlar insanları sevebilirler, onları sürekli hatırlarında tutmak suretiyle yâd edebilirler, onlar yanlarında olmasalar dahi sanki yanındaymışlar gibi düşünebilirler. Bütün bunlar sevgiden ve muhabbetten kaynaklanmaktadır. Nasıl ki bir insan çok saygı duyduğu birisinin yanında argo ve kaba konuşmaktan imtina ederse

²⁴¹ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 16.

²⁴² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 70-71.

mürit de sanki şeyhi yanındaymış gibi düşünürse argo ve kaba sözlerden uzak durmuş olur. Bunun ileriki safhası Hz. Peygamber yanındaymış gibi düşünerek hareket etmek, son safhası da her nefeste insanlarla beraber olan Allah'ın huzurunda olma bilince ulaşmaktır.

Hânî, râbitayı inkâr edenleri ezelde nasipsizlik damgasıyla damgalananlar olarak nitelemektedir. Râbitayı inkâr eden kişi evliyayı kabul ediyorsa onların sözlerini de kabul etmesi gerekmektedir. Çünkü bütün mutasavvıflar râbitayı kabul etmektedirler.²⁴³ Yine kişi eğer râbita yapmıyorsa feyiz alamaz, vuslata ulaşamaz.²⁴⁴ Râbita bir bakımdan tarikatlarda müridin şeyhine refik olması manasına da gelmektedir. Nitekim tasavvuf yolunda “*er-Refik sümme't-tarîk(önce arkadaşı, sonra yol)*” denilmektedir.²⁴⁵

2.4.1. Râbitanın Önemi

Hânî, sülûk ehli bir kimsenin yolun başında Allah'ı tanıyacak kabiliyete sahip olmadığından ötürü kâmil bir şeyhe ihtiyaç duyacağını söylemektedir. Çünkü mürit, Allah'ı bilmediğinden O'nu kalbiyle müşâhede edemez. Müşâhede etmeye çalışırsa, Allah'ı sonradan yaratılmış bir varlık gibi düşünür ve küfre düşer. Bu sebeple mürit, müşâhede ihtiyaç duyar. Şeyhinin suretini düşünmekle Allah'ın yardımına mazhar olur. Hânî, Allah'ı müşâhede etmek için aradan şeyhin kalkmasını kabul etmektedir. Lakin böyle bir durumun oluşabilmesi için şeyhin yardımına ihtiyaç vardır. Nitekim hiçbir aracı olmadan kişinin, Allah'ın huzuruna varması en güzel olan yoldur. Fakat bu hal meydana gelene kadar idrak edilebilen varlıklar ile idraki mümkün olmayan Allah arasındaki farkı anlamak için râbita yapmak vaciptir.²⁴⁶

Nakşebendî tarikatındaki bazı şeyhler terbiye ve talimde sadece râbitayı kullanmışlardır.²⁴⁷ Buradaki maksat râbitanın, edep ve terbiyeyi muhafaza ettirmesi, müridin şeyhini yanında düşünmekle feyiz alabilmesi, müridin kötü işlerden ve düşüncelerden uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır.²⁴⁸ Hatta bu tarikatta râbita, mübtedî mürit için zikirten daha faydalı kabul edilmektedir. Çünkü mübtedî mürit

²⁴³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 72.

²⁴⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 67; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 79.

²⁴⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 79.

²⁴⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 71.

²⁴⁷ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 46.

²⁴⁸ Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 116; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 126.

mana âleminden bihaberdir. Müridin, feyiz ve tecellilere mazhar olması için mana âleminden bir kimseye râbîta etmesi gerekmektedir.²⁴⁹

Râbîtaya devam edildiği müddetçe şeyhin hali müridin kabiliyeti ölçüsünde ona akseder ve kendisine feyz bahşedilir. Mürit aynı zamanda her hal ve durumda mürşitle hissi bir sohbetle, emredilen manevi sohbeti yerine getirerek sohbet ihtiyacını gidermiş olur.²⁵⁰ Nitekim İmâm Rabbânî böyle bir durumun Allah'a ulaşma açıdan diğer bütün yollardan daha kısa olacağını söylemektedir.²⁵¹ Müridin manevi olarak ilerlemesi, şeyhine yapacağı râbîtaya bağlıdır. Mürit yapacağı râbîtaya her an bağlı olduğu şeyhinin ruhaniyetinden istifade eder. Bazen mürit hiç farkında olmadan bile bu istifade devam eder.²⁵²

Müridin, direkt olarak Allah'tan feyiz alabilecek kapasiteye geldiği halde râbîtaya devam etmesi, gerilemeyi ilerlemeye, müşâhedeyi de basiret körlüğüne tercih etmesi yani Allah'tan yüz çevirmesi manasına gelmektedir. Böyle bir durumda müridin râbîtayı terk etmesi vaciptir. Râbîtayı terkten kasıt mürşitten kopmak, onun sevgisinden uzaklaşmak şeklinde telakki edilmemelidir. Çünkü muhabbet ve mensubiyeti korumak müşâhedeyi artırıp müridi, Allah'la konuşma makamına yükseltir.²⁵³

Buradan anlaşılacağı gibi yolun başındaki müritler râbîtaya muhtaçtırlar.²⁵⁴ Çünkü mürit manevi olarak şeyhinden istifade etmeli ve zâhiren de edeplere riayet ederek davranışlarını kontrol etmelidir. Bu sebeple râbîta yapılmaktadır. Yolun sonundakiler için ise râbîtayı terk etmek gerekmektedir. Çünkü râbîta, asıl gaye değildir. Gaye, Allah'ın rızasına ulaşmaktır.²⁵⁵ Kısaca râbîta, Nakşebendî tarikatında belli bir merhaleye kadar yapılması istenilen bir metottur.

2.4.2. Râbîta Yapılacak Kişiler

²⁴⁹ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 81.

²⁵⁰ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 48,126-128; Abdülmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebdiyye*, s. 12;

Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 73.

²⁵¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 342, 187. Mektup; Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 116.

²⁵² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 65.

²⁵³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 67; Abdülmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebdiyye*, s. 12; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 73.

²⁵⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 80.

²⁵⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 16.

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, râbîta edilecek kişinin fenâ fi'llâh makamına ulaştıktan sonra bekâ bi'llah makamına geçmiş olması gerektiğini söylemektedir.²⁵⁶ Ona göre bu makama ulaşmamış kimseye yapılan râbîta büyük zararları beraberinde getirecektir. Çünkü râbîtanın gayesi kalpten gafleti atmak, zulmeti yok etmek ve vesveselerden kurtulmaktır. Bu makama ulaşmamış bir kimse kendi kalbindeki gafleti atmaktan, zulmeti yok etmekten ve vesveseden emin olmaktan âciz olduğu için müride fayda sağlayamayacaktır.²⁵⁷

Hânî'ye göre, Nakşbendî tarikatının başlangıcı sonda, sonu da başlangıçta olduğu için fenâ makamına ulaşmadan müritte bazı haller ortaya çıkabilir. Mürit yaşadığı haller neticesinde nefsinin kemâle erdiğini düşünebilir. Hal böyle olunca müritlerin kendisine râbîta yapmasını isterse hem kendisi hem de kendisine râbîta yapan kişi ziyana uğramış olur.²⁵⁸ Bir şeyhin kendisine râbîta yaptırabilmesi için kâmil şeyhinin onayına ihtiyacı vardır. Bir mürit halifelik dahi almış olsa şeyhi ona râbîta için talimat vermediyse müritlerine kendi şeyhinin râbîtasını yaptırmalıdır. Durum böyle olursa edebe riayet edilmiş, bazı zararların önüne geçilmiş olur. Nitekim Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, halifelerinden İsmail Siraceddin Şîrvânî'nin (ö. 1269/1853) kendisine yetki vermemesine rağmen müritlerine, kendi şahsına râbîta yapmasını söyleyince, mektup yazarak uyarmıştır.²⁵⁹ Bazı şeyhler de kendi şeyhleri vefat edince kendilerine râbîta yapılmasını istemektedirler. Böyle bir durumda lafzen söylemeseler de vefat eden şeyhlerinin tasarruflarının kesildiğini kabul etmiş olmaktadır. Bu durum da sakıncalıdır. Zira kâmil şeyhlerin tasarrufları, onlar vefat ettikten sonra bile devam etmektedir.²⁶⁰

Ölmüş zâtlara yapılacak olan râbîtanın belirli bir yapılış şekli vardır: Mürit öncelikle kalbini bütün zahirî bağlardan kurtarır. Sonra râbîta edeceği kişinin ruhaniyetini uzakta bir yede duran bir nur gibi hayal eder. O kişinin feyzinden istifade edinceye kadar bu durumu sürdürür. Eğer ki kişi kabir başında râbîta edecek olursa, öncelikle kabir sahibine selam verir. Sonra onun ayak kısmının sağ tarafına durur. Sağ elini sol elinin üstüne koyarak göbek hizasına getirir. Bir Fâtiha, on bir İhlâs ve bir tane

²⁵⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 67.

²⁵⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 69-70.

²⁵⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 67.

²⁵⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 67-68.

²⁶⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 69.

âyet el-kürsî okur. Hâsıl olan sevabı kabirdeki veliye hediye eder. Sonra oturur ve feyiz almaya çalışır.²⁶¹

2.4.3. Râbitanın Şekilleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, râbitanın bazı şekillerinin olduğunu söylemektedir. Ona göre râbîta şekilleri şöyledir:²⁶²

- a. *Mürit öncelikle şeyhinin suretini gözünün önüne getirir. Sonra da suretinin ruhaniyetine yönelir. Bu durum cezbe hali oluşuncaya kadar devam etmelidir. Mürit bu halini fenâ fi 'ş-şeyh makamına kadar devam ettirmelidir. Çünkü mürit kendini unutup şeyhinde fâni olursa şeyhinin gerçek suretini müşâhede etmeye başlar. Bu vesileyle mürit Allah'a ulaşuncaya kadar şeyhinin ruhaniyeti onu terbiye etmiş olur.*
- b. *Mürit şeyhinin yanında olduğunu düşünür. Onun yanında hazır ve nâzır olduğunu düşünmelidir. Çünkü müridin feyiz alabilmesi bunu düşünmesine ve buna iman etmesine bağlıdır.*

Hayalî râbîta, şeyhin suretini düşünerek yapılan râbîtadan daha üstün kabul edilmektedir. Hayalî râbîta, şeyh sürekli müridin yanındaymış gibi ve himmetinin kendisini kuşatmış gibi düşünmesiyle yapılmaktadır. Sûrî râbîta ise şeyhinin suretinin düşünülmesi ile yapılmaktadır.²⁶³ Birinci şekildeki râbîtada mürit, şeyhi yanında olduğunda ona saygısından nasıl ki edepli oturur, konuşur, düşünür ve her hareketinde ihlaslı olursa şeyh ile birlikteliğin düşünülmesi de müridin bunları hayatında tatbik etmesinde yardımcı bir unsur olacaktır.

- c. *Mürit, şeyhinin suretini iki gözü ortasında hayal eder. Bunun nedeni de müridin aklına gelebilecek farklı düşüncelerin giderilmesinde etkili olmasındandır.²⁶⁴*

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî iki gözün ortasını hayal etme hususunda şeyhin hayal hazinesinin yeri olması hasebiyle burası hayal edilmelidir demektedir. Buradan da şeyhin ruhaniyetine nazar edilmektedir. Mürit, bu sayede kalbe geçebilmektedir.²⁶⁵

²⁶¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 66-67; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 47.

²⁶² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 65-66.

²⁶³ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 68; Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 39-41.

²⁶⁴ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 126.

- d. *Mürîr, Őeyhînin suretîni kalbinde hayal eder. Bu da kalbe gelebilecek farklı dűŕűncelerin giderilmesi içindir.*
- e. *Mürîr, kalbinin derinliklerine iner. Kalbinin geniŐ bir okyanus olduĐunu dűŕűnmelidir. Bu da kalpteki farklı dűŕűncelerin giderilmesi içindir.*
- f. *Mürîr, kendini yok ederek Őeyhînin varlığına ulaşır. Bu râbîta belaların savuŐturulması içindir. En etkili râbîta çeşidi budur.*

2.5. Zikir

Zikir, Arapça kűkenli bir kelime olup unutmanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelimedir.²⁶⁶ Tasavvuf terminolojisinde, Allah'ı anmak, hatırdan çıkarmamak Őeklinde ifade edilmektedir. Zikir, sűfîlerin belirli kelimeleri, çeŐitli miktar ve yerlerde edepli bir Őekilde ferdî ya da toplu olarak sűylemeleridir.²⁶⁷

Tasavvuf erbâbı, ayet ve hadislerin doğrultusunda zikri, tarikatların "űssű'l-esâsı" kabul etmektedir. Ancak zikrin cehrî/sesli veya hâfi/sessiz yapılması hususunda farklılıklar ortaya çıkmıŐtır.²⁶⁸ Muhammed b. Abdullah el-Hânî de zikrin dille ve kalple yapıldığını sűylemektedir. En faziletlisinin de hem kalp hem de dille yapılanı olduğunu kabul etmektedir.²⁶⁹

Tarikalarda yapılan cehrî ve hâfi zikrin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sűnnetinde yeri vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de çeŐitli kalıplarda 291 kere kullanılmıŐtır. "*Beni zikredin ki, ben de sizi zikredeyim.*" (Bakara 2/152) ayetinde, mukabele durumu sűz konusudur. Ve sadece zikre mahsustur. Yine her ibadette bir Őekil ve sayı sűz konusu olmasına raĐmen "*Ey iman edenler! Allah'ı çok çok anın.*" (Ahzâb 33/41) ayetiyle Allah, belirli bir sayı atfetmeksizin zikri emretmektedir. "*Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar; gűklerin ve yerin yaratılıŐını*

²⁶⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliidiyye*, s. 15.

²⁶⁶ CebecioĐlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri SűzlűĐű*, s. 728.

²⁶⁷ Bardakçı, *DoĐuŐtan Gűnűműze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 197; Memduh ez-Zűbî, *Mu'cemű's-sűfiyye*, s. 170-171; Hasan Őarkâvî, *Mu'cemu'l-elfâzi's-sűfiyye*, s. 143; Refik el-Acem, *Mevsűatű mustalahâti't-tasavvufi'l-İslâmî*, s. 360-366.

²⁶⁸ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 163.

²⁶⁹ Hânî, *el-Behcetű's-seniyye*, s. 58.

düşünürler: "Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz." (Âl-i İmrân 3/191) ayetiyle her an ve her şekilde Allah'ı zikir emredilmektedir.²⁷⁰

Nakşbendî tarikatında hâfî zikir benimsenmiştir. Şâh-ı Nakşbend'e kadar tek başına yapılan zikirler sessiz, toplu zikirler ise sesli yapılırdı. Ancak Şah-ı Nakşbend, Şeyh Abdülhalik Gucdüvani'nin ruhaniyetinden aldığı bir emirle, müritlerine gizli zikir yapmalarını emretmiştir. Bu emirden sonra müritleri, yalnız iken de cemaat halinde iken de zikri gizli yapmaya başlamıştır.²⁷¹

Hânî, Nakşbendî tarikatının yapmış olduğu hâfî zikri Kitap ve sünnetle delillendirmektedir. Allah Kur'an'da, "*Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!*" (A'râf 7/205), "*Rabbimize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez.*" (A'râf 7/55) demektedir. Bu da gizli yapılacak olan zikrin kaynağı olmaktadır. Hz. Peygamber'in, "*Allah Teâla diyor ki: "Ben, kulumun hakkımdaki zannı gibiyim. O, beni andıkça ben onunla beraberim. O, beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O, beni bir cemaat içinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaat içinde anarım. O, şayet bana bir karış yaklaşacak olursa, ben ona bir zira yaklaşırım. Eğer o, bana bir zira yaklaşırsa ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kim bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim. Kim bana şirk koşmaksızın bir arz dolusu günahla gelse, ben de onu bir o kadar mağfiretle karşılarım."*²⁷², "*Zikrin hayırlısı gizli olanı, rızkın hayırlısı ise kâfi olanıdır.*"²⁷³ hadislerinde gizli zikre işaret edilmektedir.²⁷⁴

Hânî, kalple yapılan hâfî zikrinde kendi içerisinde iki kısma ayrıldığını söylemektedir. Bunlardan birincisi, Allah'ın yüceliğini tefekkür etmektir. Bu kalple yapılan zikrin en üstün olanıdır. İkinci ise, normal kalp zikridir.²⁷⁵ Kalp zikrinden maksat da kalbin zikredilen ile beraber olması ve O'nunla huzur bulmasıdır.²⁷⁶

Hânî, zikri tarif ederken, kalplerin hoş kokusu ve Allah'ın dostluğuna bir vesile ifadelerini kullanmaktadır. Nitekim "*...kalpler ancak Allah'ı zikrederek huzura*

²⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 729.

²⁷¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 21; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 38-39.

²⁷² Buharî, *Tevhid* 15; 35; Müslim, *Zikr*, 2, *Tevbe*, 1.

²⁷³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/172.

²⁷⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 58.

²⁷⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 58.

²⁷⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 75.

kavuşur.” (Ra’d 19/28) Ona göre, kalp, nazargâh-ı ilahi, imanın yeri, sırların kaynağı, Allah korkusu, tövbe, zikir, takva gibi makamların ve tüm ibadetlerin mekânı olduğundan kalpten gafletin atılması gerekmektedir. Kalpteki gaflet ise ancak zikirle giderilebilir.²⁷⁷

Hânî, zikrin Allah’a ulaştırılan yollardan birisi olduğunu söylemektedir. Ona göre zikrin iki çeşidi mevcuttur. Bunlardan birincisi lafza-i celâl yani “Allah” zikridir. Mürit, “Allah” ismini dilini damağına yapıştırdıktan sonra kalbinden geçirerek bu zikri ifa eder.²⁷⁸ İkincisi ise nefiy ve ispat yani “lâ ilâhe illallah” zikridir. Bu zikir şöyle yapılmaktadır: Dil damağa yapıştırılır ve nefes tutulur. “Lâ” lafzının yok sayma manası düşünülerek, göbekten damağa gelecek gibi çekilir. Sonra “ilâhe” kelimesinin manası düşünülerek sağ omza doğru çekilir. Sağ omuzdan, sol memenin altında bulunan kalbe kadar “illallah” kelimesinin manası düşünülerek kalbe kadar indirilir. Yok sayma kelimesi olan “lâ ilâhe” ile her şeyin varlığı yok sayılır. “İllallah” kelimesiyle Allah’ın varlığı ispat edilir ve O’nun varlığı düşünülür. Bütün bunların asıl amacı Allah’ın zatından başka bir maksadın olmadığını düşünmektir.²⁷⁹ “Lâ ilâhe illallah” dedikten sonra kalben “Muhammed Resûlullah” denilir. Bununla da Hz. Peygamber’e bağlılık kastedilir. Her zikretmenin sonunda “*Îlâhî ente maksûdî ve rıdâke matlûbî*” denir. Bunun manası da “*Allah’ım maksadım sensin ve istediğim de rızandır.*” İki nefes arasında gaflete düşmemek için tefekkür etmek gereklidir. Mürit bu zikre devam ederse mâsivadan kurtulmuş olur.²⁸⁰

Hânî, zikir konusunu ele alırken letâifin zikrinden de bahsetmektedir. Latife; manası hoş olan söz, espri ve şaka gibi anlamları ihtiva eden Arapça bir kelimedir. Zihinde parlayan, anlayışlı, zuhur eden ve manasındaki incelik sebebiyle anlatılmayan bir işarettir. Tasavvuf terminolojisi içinde her insanın göğsü üzerinde ruh dünyasının, maddi bendenle alakasının yoğunluk kazandığı birtakım yerler vardır. Bunlar kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdır. Bunlar ruhun bedene taallukunu anlattığı için âlem-i emirden sayılmıştır. Bu latifelerden her biri, bir peygamberin ayağı altındadır. Yani çeşitli peygamberlerin ulaştığı hakikatlere kabiliyet kazanmayı ifade eden kavramlar,

²⁷⁷ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 59; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-vediyye*, s. 78.

²⁷⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 73; Abdulmecid el-Hânî, *es-Saâdetü’l-ebediyye*, s. 14-17.

²⁷⁹ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 76; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 325, 173. Mektup.

²⁸⁰ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 77; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-vediyye*, s. 73-75; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 43-44; Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 44-60.

tekâmülleri gösterir. Kaynaklara göre bu beş latife kırmızı, sarı, beyaz, siyah ve yeşil olarak çeşitli renklindedirler.²⁸¹

Kalp latifesi Hz. Âdem'in, sır latifesi Hz. Musa'nın, ruh latifesi Hz. Nuh ve Hz. İbrahim'in, hafî latifesi Hz. İsa'nın, ahfâ latifesi Hz. Muhammed'in ayakları altında bulunmaktadır. Kalp sarı, ruh kırmızı, sır beyaz, hafî siyah, ahfâ ise yeşil renklidir.²⁸²

Hâni'ye göre, latifelerin zikirleri farklılık arz eder. Ona göre kalbin zikri, halk içerisinde Hakk ile beraber olmaktır. Dilin zikri, Allah'ı dille zikretmektir. Ruhun zikri, Allah ile bulunduğu huzur halinin halkla bulunduğu huzur haline galebe çalmasıdır. Sırrın zikri, Allah'tan gayrı her şeyle huzur halinin olmamasıdır. Hafinin zikri ise ruhun varlığını sırda gizleyerek, Allah'tan başka her şeyi yok etmektir.²⁸³

Sonuç olarak zikrin faydasını görmek ve yaptığı zikirden bir şeyler elde etmek, şeriata hükümlerini tatbik etmekle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla müritler, farzları ve sünnetleri yerine getirmek, haram ve şüphelilerden kaçmak, bilinmeyen meselelerde âlimlere müracaat etmek suretiyle zikir yapmalıdırlar.²⁸⁴ Aksi takdirde zikrin faydası kalmayacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki farz ve vacip ibadetleri yerine getirmeden yapılan zikrin bir manası yoktur. Farzlar dururken nafilelerle uğraşmak cahilliğin alametlerindedir. Böyle yapan bir kişinin de İslam'la ve tasavvufla bir ilgisi olduğu düşünülemez.

2.6. Hatm-i Hâcegân

Nakşebendî tarikatının seyr ü sülûkta kullandığı metotlardan birisi olan hatm-i hâcegân, bazı surelerin ve zikirlerin belli tertip içerisinde okunmasıyla yapılan uygulamanın ismidir. Nakşebendî tarikatında yapılması gereken zikirlerden birisidir.²⁸⁵

Hatm-i hâcegânın riayet edilmesi gereken iki şartı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Nakşebendî tarikatına mensup olmayan birisinin hatm-i hâcegâna alınmamasıdır. İkinci ise kapıların kapatılmasıdır.²⁸⁶ Bunun nedeni ise bu tarikatın gizlilik üzerine bina edildiğine dikkat çekmek içindir. Nitekim yabancı birisinin zikir

²⁸¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 395.

²⁸² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 77.

²⁸³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 92-93.

²⁸⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 346, 190. Mektup.

²⁸⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 91.

²⁸⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 91; Abdulmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebediyye*, s. 8.

esnasında bulunmasının sonunda kendileriyle alay etme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu da Allah'ın hoşnutsuzluğunu ortaya çıkartabilir.²⁸⁷

Hânî, hatm-i hâcegânın nasıl yapılması gerektiği hususunda şunları söylemektedir: Mürit öncelikle adap düzenine geçer, gözlerini kapatır ve yirmi beş tane estağfirullah der. Sonra yedi adet Fâtiha sûresi, yüz adet salavat, yetmiş dokuz adet İnşirâh sûresi, bin bir adet İhlâs sûresi, yedi tane Fâtiha sûresi ve yüz adet daha salavat okunur. En sonunda bu sûrelerin ve salavatların sevabının Hz. Peygamber'e, âline, ashâbına, velilerin ruhlarına hediye edilir ve hatme duası okunur.²⁸⁸

2.7. Sohbet

Arapça olarak arkadaşlık yapmak, karşılıklı konuşmak gibi manalara gelen sohbet, müridin şeyhiyle beraber bulunması ve zaman geçirmesi demektir.²⁸⁹ Sohbetinde şeyhlerin ruhundaki kabiliyetleri müritlere aktarması söz konusudur. Nakşbendî tarikatının ana metotlarından birisi olan sohbet hakkında Şâh-ı Nakşbend, “*Yolumuz sohbet yoludur.*” demektedir.²⁹⁰

Kur'an-ı Kerim, insanların anlaması ve onu benimseyebilmesi için Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Hz. Peygamber insanlara sözlü olarak İslam esaslarını ve kurallarını anlatmakla yetinmemiş; onları hayatına tatbik ederek, tikelde ashâbına, tümelde ise tüm insanlığa rol model olmuştur. Sünnet olarak isimlendirilen bu rol modellik sayesinde insanlar uygulamalı olarak İslam dininin yaşanmasını müşahade etmişlerdir.

Tasavvufta şeyh, müritlerin rol model olarak kabul ettiği şahsiyettir. Hz. Peygamber'in insanlara rol model olduğu gibi tasavvuf erkânının öğrenilmesi ve sünnete ittibânın sağlanması için müritler de şeyhlerini taklit ederler. Durum böyle olunca müritler, şeyhlerinin hal ve hareketlerine, sözlerine, yaşantısına, ibadetlerine bakarak kendilerine örnek çıkarırlar.

²⁸⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 63.

²⁸⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 91-92; Abdulmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebediyye*, s. 8; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 45.

²⁸⁹ Yılmaz, *Ana Hatlılarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 189; Refik el-Acem, *Mevsûatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 531-532; Memduh ez-Zûbî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 242; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 47.

²⁹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 577.

İslam dini iyi insanlarla beraber olmayı emretmektedir. Birçok ayet ve hadiste bu hususa dikkat çekilmektedir.²⁹¹ Atasözlerimizde bile iyilerle beraber olmanın önemi vurgulanmaktadır.²⁹² Hal böyle olunca tasavvufta da iyilerle beraber olmak, kötülerden uzak durmak önemli bir husus olarak kabul edilmektedir. Nitekim Nakşebendî tarikatında sohbet, ebedi saadet mayası olarak kabul edilmektedir. Kâmil insanların sohbetleriyle ulaşılan kemâle, kitap okumakla ulaşılamaz. Kötü insanların sohbeti de öldürücü bir zehirdir. Helak olan ümmetlerin helak sebepleri azgın ve inatçıları dost bilip peygamberleri dost bilmemeleri, onlarla beraber bulunmamaları ve emirlerini inkâr etmeleridir.²⁹³

Sohbet, tarikatın en önemli iki prensibiyle beraber olmak zorundadır. Bunlardan birincisi Hz. Peygamber'e tam manasıyla ittiba, ikincisi ise şeyhe muhabbet beslemektir.²⁹⁴ Nitekim sünnete aykırı işler yapılırsa kişinin yapmış olduğu nafil ibadetlerin bir manası kalmayacaktır. Muhabbet ise mürit için gerekli olan menfaati celbetmektedir.²⁹⁵ Muhabbet, mürit ve şeyh arasında manevi bir nehir cihetindedir. Mürit, bu manevi irtibat sayesinde şeyhinden feyiz almaktadır. Feyzin çok veya az olması da müridin şeyhine karşı beslediği muhabbetin büyüklüğüne bağlıdır.²⁹⁶ Müridin sohbetten tam manasıyla fayda görmesi için şeyhine hayran olması gerekmektedir. Çünkü sevginin en son mertebesinde hayret vardır. Hayret de şeyhine benzeme çabasını beraberinde getirecektir. Bu çaba, sünnete sıkıca sarılmış kâmil şeyhin izinden giderek sünnete sıkıca bağlı kalmaya vesile olacaktır.

Hânî, günahkâr ve asilerle arkadaşlık kurmanın ötesinde onların yüzlerine bakmanın bile basiret körlüğüne ve kalbin katılaşmasına sebebiyet vereceğini savunmaktadır. Ancak sâlih ve iyi insanların yüzlerine bakmanın insanın gönlüne huzur ve genişlik vereceğini söylemektedir.²⁹⁷ Bu durumun rasyonel olarak kanıtlanacak bir konu olmadığı akıllara gelebilir. Lakin gündelik hayatta kötü veya iyi bir şeye bakınca bile insanın ruh hali değişmektedir. Güzel şeylere bakmak insanın içini güzelleştirirken,

²⁹¹ Tevbe 9/119, Furkân, 25/27-28, Zuhruf, 43/38; Buhârî, Zebâih, 31, Buyû', 38; Müslim, Birr, 146.

²⁹² Karga ile dost olanın yeri çöplüktür., İyilerle dost ol, kötülerden emin olursun., Üzüm üzüme baka baka kararır., Körle yatan şaşı kalkar., Bana dostunu söyle, sana kim olduğumu söyleyeyim.

²⁹³ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 47.

²⁹⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 64.

²⁹⁵ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 98.

²⁹⁶ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 11-12; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 99.

²⁹⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 30.

kötü şeylere bakmak ruh halini olumsuz yönden etkilemektedir. Tasavvufta kişilerin yaptıklarından ötürü siretlerinde zulmet oluşacağı inancı yer almaktadır. Kişi, bakmak suretiyle bu zulmetleri içselleştirmektedir. Bu sebepten dolayı tasavvuf ehli, kötü insanlarla arkadaşlık kurmadan öte, bu insanlara nazar etmeyi bile sakıncalı görmektedir. Tasavvuf karşıtı kimseler tasavvuf ehlinin kendilerini beğendiğini ve diğer insanları hakir görerek insanlara bakmaktan imtina ettiğini söyleyebilirler. Buradaki söylem, alenen günah işleyenlere karşıdır. Nitekim tasavvufta kendi nefsinin diğer tüm nefislerden aşağı görmeyen ilerleme kaydedemeyeceği inancı kabul görmektedir.²⁹⁸

Hânî, bir şeyhin sohbetinde bulunmayı zorunlu görmektedir. O, şeyhin sohbetinin edeplerine riayet edildiği vakit zikirden daha faziletli olduğunu söylemektedir. Bunun tam tersi olarak edeplere riayet edilmezse şeyhin sohbetinin kişiye fayda değil, zarar vereceğini de belirtmektedir.²⁹⁹ Çünkü mürit, İslam'ın emrettiği gibi yaşayan hakiki şeyhinin yaşantısını canlı olarak görmüş olacaktır. Onun kendisine vereceği öğütleri bizzat kulaklarıyla duyacaktır. Nitekim yaparak, yaşayarak öğrenmekten sonra en etkili öğrenme biçimi görerek ve duyarak öğrenmektir.³⁰⁰ Ayrıca müridin mülkiyetine geçen manevi kazancın sohbet yoluyla elde edileceği kabul gören bir söylemdir. Genelde müridin başka yollarla elde ettiği manevi kazanç geçici olurken, sohbetle elde edilen kalıcı bir kazanç olarak nitelendirilmektedir.³⁰¹

Hânî, Allah'a ulaştırılan yollardan birinin sohbet olduğunu ve müridin tam manasıyla istifade edebilmesi için bazı şartların olduğunu söylemektedir. Ona göre ilk olarak mürit, intisap ettiği şeyhine tamamen yönelmeli ve onunla iftihar etmemelidir. İkinci olarak mürit, mürişinin hiçbir hareketine itiraz etmemelidir. Kalbine gelen vesvese olursa onları başından atmalıdır. Son olarak şeyhinin elinde gassalın önündeki meyyit gibi olması gerekmektedir.³⁰² Tabi ki bundan kasıt, dini konularda muhalefet etmemek şeklinde anlaşılmalıdır. Eğer yanlış anlaşılırsa daha önce belirttiğimiz gibi art niyetli insanların samimi Müslümanların duygularını suistimal etmesi işten bile değildir.

²⁹⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 30.

²⁹⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 17,53.

³⁰⁰ Komisyon, *Kpss Program Geliştirme*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2017, s. 266-267.

³⁰¹ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 64.

³⁰² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 64; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 27-28; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 48; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 30.

Hânî, tasavvuf sistemi içerisinde sohbet şeyhinin, müridi Allah'a ulaştıran hakiki şeyh; hırka ve zikir şeyhinden daha faziletli olduğunu ifade etmektedir. Ona göre sohbet şeyhi, bir vasıtaya ihtiyaç duymadan müridi Allah'a ulaştırabilmektedir. Hırka şeyhinin durumu böyle olmamakla birlikte onun nispeti önce hırkaya, sonra müride sirayet etmektedir. Aynı şekilde zikir şeyhinin durumu da böyledir. Müride fayda sağlayan şeyh olmayıp şeyhin çektiği zikirdir.³⁰³

Hânî, kendilerini şeyh olarak gösteren sahtekârları sık sık eleştirmektedir. Böyle bir kimsenin sohbetinde bulunan kimselerin zarar göreceğini söylemektedir. Bir mürit, kesinlikle şeyhlik iddiasında bulunan kimselerle arkadaşlık kurmamalı, onların sohbetlerinde bulunmamalı ve onlara intisap etmemelidir. Yine şeyh, baba veya dedeleri sebebiyle şeyhleşmiş, ilim ve amelden yoksun kişilerle sohbet etmemelidir.³⁰⁴ Böyle davranan birisi münafık statüsünde değerlendirilebilir. İslam dinine göre münafık, günahkâr bir Müslümandan daha fena durumdadır. Bu sebeple onların sohbetlerinde bulunmak onlarla arkadaş olmak kişiye büyük zararlar getirecektir.

2.8. Teveccüh ve Murâkabe

Arapça kökenli bir kelime olan teveccüh lügatte, yönelmek demek olup ıstılahta, şeyhin bütün manevi gücünü müridinin kalbi üzerine yöneltmesi ve bu surette ona aktarması demektir. Bu, müridin ruhunda filizlenmelere neden olacak manevi bir aşılama, yani müridin manevi kabiliyet kapasitesini artırma olayıdır. Mürit bu şekilde şeyhinin manevi özelliklerini de yüklenmiş olmaktadır.³⁰⁵

Murâkabe ise yine Arapça kökenli bir kelime olup lügatte, gözetlemek, korumak, kontrol etmek; ıstılahta, Allah'ın her zaman ve her yerde hazır ve nâzır olduğu bilinciyle yaşamak demektir. Tarikatlarda murâkabe, bir ders olup gece yarısı dizüstü oturularak, vücudun hiçbir uzvunu kimıldatmadan, gözleri yummak suretiyle yapılmaktadır.³⁰⁶

Hânî, murâkabe ve teveccühün, müridi Allah'a ulaştıran yollardan olduğunu söylemektedir. Müridin bu yolda amacı daima Allah'ın huzurunda olduğu bilincine

³⁰³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 64.

³⁰⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 54; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 65.

³⁰⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 658.

³⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 445; Refik el-Acem, *Mevsûatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 868-871; Memduh ez-Zûbî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 374-375.

erişmek olmalıdır. Mürit, eğer samimi bir şekilde “Allah” isminin manasını kalbe yerleştirirse ve tefekkür ederse onda fenâ durumu hâsıl olabilir.³⁰⁷ Hânî, “*Unuttuğun zaman Rabb’ini an.*” (Kehf 18/24) ayetinin şu te’vilini söyleyerek, müridin hem kendisini hem de Allah dışındaki her şeyi unuttuğunda fenânın fenâsına ulaşacağını söylemektedir: “*Allah’ın dışındaki her şeyi unuttuktan sonra zikrederken zikrini unuttuğunda, Allah’ı zikrederken kendini unuttuğun zaman Allah’ı zikret.*”³⁰⁸ Bu te’vildeki durumda müritten artık fenâ hali de kalkmış olur. Bu noktada artık müridin kendisi de yoktur, mahlûkâta yoktur. Sadece var olan, Allah’tır.

Kuşeyrî, kulun Allah’ın her an kendisini gördüğünü ve bildiğini bilmesi, bu şuuru devam ettirmesinin murâkabe olduğunu söylemekte ve bunun bütün hayırların başı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bir kimse geçmişteki halini muhasebe ederek düzeltmeli, kendisi ile Allah arasındaki kalbî edebi güzelleştirmeli, nefeslerini Allah’ın her zaman kendisiyle beraber olduğunu düşünerek gafletten korumalı ve her durumda Allah’ın rızasını gözetmelidir. Bunların sağlanması ise murakabeyle olup murâkibesiz mürit, vuslattan çok uzakta bulunmaktadır.³⁰⁹ Buna göre mürit, saygı duyduğu diğer insanların yanında nasıl ki günahlardan kaçınıyorsa yalnız kaldığında veya kalbinden dahi olsa edeplere riayet etmeyip günaha dalıyorsa davasında yalancı konuma düşmektedir. Çünkü her an kendisini gözetleyen ve herkes kendisinden gafil kalsa bile ondan gafil kalmayan bir yaratıcının gözetiminde olduğuna inandığını söyleyip sürekli günaha düşüyorsa niyetinde kararlı olmadığı sonucuna varabiliriz.

Hânî’ye göre teveccüh ve murâkabe, nefiy ve ispat zikrinden daha üstün ve cezbeyle daha yakındır. Bu ikisine devam etmek velâyeti beraberinde getirecektir. Ona göre, bu mertebeye tasarruf yetkisi kişiye verilir. Kişi bu yetkiyle kalplerden geçen düşüncelere vâkıf olabilir ve dilediğini hidayet nuruyla aydınlatabilir.³¹⁰ Burada belirtilmesi gereken husus hidayetin şeyhin elinde olmadığı, yalnızca Allah’ın elinde olduğu konusudur. Nitekim Allah Kur’an’da, “*Doğrusu sen sevdiğine hidayet veremezsin. Fakat Allah kimi dilerse ona hidayet verir. Ve hidayete erecekleri en iyi o bilir.*” (Kasas, 28/56) demektedir. Burada şeyhin üzerine düşen sorumluluk, kişilere doğru yolu göstermek, bu yoldaki tehlikelerden ve engellerden bahsetmektir. Bundan

³⁰⁷ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 79; Abdulmecid el-Hânî, *es-Saâdetü’l-ebediyye*, s. 17; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-nediyye*, s. 76.

³⁰⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 80.

³⁰⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 225.

³¹⁰ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 80; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-nediyye*, s. 76.

sonra kişiler, kendi iradelerine bağlı olarak istediği yolu seçebilirler. Kısaca şeyhlerin birer hidayet vesileleri olduğu, hidayet onların elinde olmadığı sonucuna ulaşmaktayız.

Hânî, murâkabe konusunda Cüneyd-i Bağdâdî'nin şu sözlerini nakletmektedir: “Murâkabe konusunda benim üstadım bir kedidir. Bir kedinin pusuya yatıp fareyi beklediğini gördüm. Avına öyle yönelmişti ki hiçbir uzvu hareket etmiyordu. Onun amacına o şekilde yönelmesi karşısında hayret içinde kaldım. Gaipten bir ses duydum ve bana: “Ey çabası az kişi! Ben senin maksudun olma konusunda bir fareden eksik miyim?” Bunun üzerine kendime geldim ve murakabeye koyuldum.”³¹¹ Bu örnekle Hânî, her varlığı kendine şeyh edinmeyi savunduğu³¹² gibi, tasavvufî metotlarında tefekkür haliyle diğer varlıklardan ilham alınarak geliştirilebileceğini söylemektedir.

Hânî, şeyhin edepleri bahsinde şeyhin teveccüh hakkında yapması gerekenleri söylemektedir. Ona göre şeyh, kendisine hâlisene bir niyetle gelen müritlerine teveccüh etmeli, onların kalplerindeki manevi hastalıkların tedavisi için çaba harcamalıdır. Yine şeyh, müritlerine zikir dersi verirken kalplerine teveccüh etmeli, ister nurani ister zulmanî, kalplerinde bulunan perdeleri ve engelleri gidermeye çalışmalıdır. Bu perdeler giderilince, artık Allah isim ve sıfatları ile müridin kalbine tecelli edecektir. Ayrıca şeyh, müridin hal ve makam sahibi olması için teveccüh etmemelidir. Çünkü mürit, gelen halleri kaldıramayabilir. Yine şeyh, müridi sülûkunu hemen tamamlayabilecek bir kabiliyete sahipse buna engel olmalı, en azından kırk gün sülûkunu devam ettirmelidir.³¹³

3. Tarikat Hakkındaki Görüşleri

3.1. Nakşbendî Tarikatı

Tarikat, Arapça kökenli bir kelime olup gidilecek yol manasına gelmektedir. İstilahta ise, şeyh nezâretindeki müridin Allah'a ulaşma hususunda takip ettiği usule veya metoda denir.³¹⁴ Daha genel bir ifadeyle tasavvuf ilminin 6-7/12-13. yüzyıllarda

³¹¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 80; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 76.

³¹² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 12.

³¹³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 50.

³¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 627; Hasan Şarkâvî, *Mu'cemu'l-elfâzî's-sûfiyye*, s. 200-201.

kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan, tekke ve zâviye etrafında, şeyh gözetiminde manevi terbiye görenlerin uydukları ahlâkî ve sosyal kuralların tamamına tarikat denir.³¹⁵

Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin mensup olduğu Nakşbendî tarikatı, Şâh-ı Nakşbend ismiyle meşhur olan Muhammed Bahâuddin Nakşbend Buhârî (791/1389) tarafından kurulmuştur.³¹⁶ Bahâuddin Nakşbend tarikat âdâbını Baba Muhammed Semmâsî (ö. 755/1354) ve Seyyid Emir Külâl'dan (ö. 772/1370) öğrenmekle birlikte tasavvuf terbiyesini üveysî olarak Abdülhâlık Gucdüvânî'nin (ö. 575/1179 veya 617/1220) ruhâniyetinden almıştır.³¹⁷ Sohbet esası üzerine kurduğu tarikatta, halveti kullanmamış, cehrî zikir ve semâ'ya sıcak bakmayarak hâfî zikri tercih etmiştir.³¹⁸ Melâmet anlayışını benimsediği için belirli bir kıyafet giymemiş, müritlerinden de bunu istemiştir.³¹⁹

Muhammed Bahâuddin Nakşbend, gizli zikri tercih ettiğinden Nakşbend nispetiyle anılmaya başlanmıştır. Müritlerine emrettiği gizli zikir, onların kalplerinde iz bırakmıştır. Bu ize “nakş”, yapılan zikre de “bend” dediklerinden dolayı Nakşbend ismiyle meşhur olmuştur.³²⁰

Tasavvuf sistemi içerisinde bütün sûfiler kendi girmiş olduğu tarikatın en üstün ve bağlı bulunduğu şeyhinin en iyi şeyh olduğunu kabul etmişler ve bu doğrultuda seyr ü sülûklarını gerçekleştirmişlerdir. Hânî de kendi bulunduğu Nakşbendî tarikatının diğer tarikatlardan üstün olduğunu kabul etmektedir. Çünkü ona göre bu tarikat, meleklerin, peygamberlerin ve Allah'ın salih kullarının yoludur. Bu tarikatın öncelikli şartı kalbi tamamen mâsivadan temizlemektir. Çünkü bu yolun temeli, kalbi mâsivadan temizleme üzerine kuruludur.³²¹ İkinci olarak kalbi Allah'ın zikriyle coşturmaktır. Nitekim namaza

³¹⁵ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 273; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 576; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 263-264.

³¹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 97.

³¹⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 97.

³¹⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 97; Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 300,72; Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 577-579; Memduh ez-Zübî, *Mu'cemü's-sûfiyye*, s. 406-407; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 73.

³¹⁹ Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 300; İsmail Sirâceddin Şirvânî, *Risâleler*, s. 154; Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 67; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 69.

³²⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 21; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 39.

³²¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

girmenin anahtarı tekbir olduğu gibi tarikatın anahtarı da zikirdir. Son şart da yüce Allah'ın varlığında tamamen fâni olmaktır.³²²

Nakşebendî tarikatının bir özelliği celvette halvet olmak yani zâhirde halkla, bâtında ise Hakk ile beraber olmaktır.³²³ Bu diğer tarikatların sonunda yer alan bir durum olmasına karşın bu tarikatta en baştadır.³²⁴ Bu halde mürit, gündelik ihtiyaçlarını ve rızkını temin ederken, yatarken, yürürken, konuşurken Allah'ın her daim onunla beraber olduğu bilincine ulaşmış olur. Sürekli denetim altında olduğunu bilen mürit, günah işlemekten hayâ eder. Aynı şekilde her anına vâkıf olan Allah'ın, kendi kalbine de vâkıf olduğunu bilir. Artık bu bilinçle hareket eden bir mürit için düşüncelerinde bile günaha meyiletme durumu söz konusu değildir. Normal insanlar günahlarına tövbe ederken bu insanlar, Allah'tan gafil kaldıkları her nefes için tövbe etmektedirler. Kısaca Nakşebendî tarikatının özü itibariyle bu temel üzerine bina edildiğini söyleyebiliriz.

Hânî'ye göre Nakşebendî tarikatının önde gelenleri her halleriyle ve her durumda İslam'ın hükümlerine bağlı kalmışlardır. Onlar elde edilen bütün halleri, dinî bilgilerin hizmetinde olarak kabul etmişlerdir. Onlar İslam'ın hükümlerini hiçbir hâle ve makama tercih etmemişlerdir. İslam'a uymayan hiçbir hal, keşif ve kerâmeti kabul etmemişlerdir. Müzik, raks vb. şeyleri caiz görmemişler ve cehrî zikri tercih etmemişlerdir.³²⁵

Cehrî zikrin Nakşebendî tarikatında kabul görmemesinin nedeni bu metodun kötü olması şeklinde anlaşılması hata olacaktır. Zira burada Allah'ın zikri söz konusu oluyorsa yanlış ve hatalıdır dememiz, bizim söylemimizin hatalı olmasından öteye gidemeyecektir. Burada sadece usul ve metot farkı vardır. Cehrî zikrin benimsenmemesi, yapılan zikir merasiminde müritler kimin daha iyi ve daha ihlaslı, cezbeye yani kendilerini kaybederek zikir yaptığı konusunda göz ve gönül kayması yaşaması ihtimalinin olmasından kaynaklanmaktadır. Zira zaten nefsin arzu istekleri ve kalbin hastalıklarına daha çözüm bulamamış mürit, bu tehlikeleri kolayca

³²² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 28.

³²³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 77, 336. Mektup.

³²⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 416, 221. Mektup; Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 16,36; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 34,37.

³²⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 14-15,18; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 419, 221. Mektup, s. 317, 168. Mektup; İsmail Sirâceddin Şirvânî, *Risâleler*, s. 154.

atlatamayacaktır. Yaptığı zikri beğenerek veya başkasının yaptığı zikri övmek suretiyle övdüğü kişinin nefsini kabartarak yanlışlar içerisine girmesi muhtemeldir.

Hânî'ye göre, Nakşbendî tarikatında sünneti yaşamak son derece önemli görülmüştür. Tarikatın temelinde bid'atların hepsini, ruhsatların da güç yetirilebildiği kadarını terk etmek bulunmaktadır.³²⁶ Bu tarikatta Hz. Peygamber'in ve sahabilerinin yolundan gitmek en önemli detay kabul edilmektedir. Nitekim Nakşbendî tarikatı, Hz. Peygamber ve ashâbının yolundan ayrılmamış, herhangi bir sapmaya uğramamıştır.³²⁷ Bunun ana nedenlerinden birisi de Hz. Ebû Bekir'in bu yolun öncüsü olmasından kaynaklanmaktadır.³²⁸ Peygamberlerden sonra en yüce insanın Hz. Ebû Bekir'in kabul edilmesi³²⁹ ve bu tarikatın böylesine şerefli bir insana nispeti, tarikatlar içerisinde bir övünç kaynağı olarak kabul edilmesinde büyük bir etkendir.

Nakşbendî tarikatında bütün çalışmalar sadece şeriatın hükümlerini yerine getirmek ve sünnete tabi olmak içindir. Çünkü peygamberlerin gönderilme amacı nefsi-i emmârenin arzularını def etmek içindir. Nefsin arzularını def etmek de şeriat hükümlerini birebir yerine getirmekle mümkündür. Bu da şeriatın sahibi olan Hz. Peygamber'e tam manasıyla tabi olmadan mümkün değildir. İşte bu tarikat bu sebeple sünnete uymayı, Hz. Peygamber'in izinden gitmeyi en önemli temel kabul etmektedir.³³⁰ Keza tasavvuf ilmine vâkıf bütün insanlar sünnete bağlılık olmadan Allah'ın rızasının mümkün olmayacağına ittifak halindedirler. Bu sebepten ötürü sadece Nakşbendî tarikatı değil bütün tarikatlar ve mutasavvıflar bu düsturu temel edinmektedirler. Nitekim sünnete bağlılığı temel kabul etmeyen, her türlü düşünce ve

³²⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 17; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 25; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 269, 131. Mektup, s. 317, 168. Mektup, s. 420, 221. Mektup; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 33; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 61; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 59,61; Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, Çev: Mehmet Saki Çakır, Hâcegân Yay., İstanbul 2018, s. 61.

³²⁷ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 61.

³²⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 16-17; Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 61; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 412, 221. Mektup, s. 76, 21. Mektup; İsmail Sirâceddin Şirvânî, *Risâleler*, s. 150.

³²⁹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 412, 221. Mektup; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 39.

³³⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c.1 s.420, 221. Mektup, s.270, 131. Mektup, s.317, 168. Mektup.

inanç sisteminin İslam'la alakasının olduğu düşünölemeyeceği herkes tarafından kabul edilmiş bir durumdur.

Hânî'ye göre, Nakşbendî tarikatına girmek isteyen birisi öncelikle ehl-i sünnet itikâdına uygun şekilde itikadını düzeltmesi gerekmektedir.³³¹ Sonra fıkıh ilmine vâkıf olması, ilmiyle âmil olması ve tasavvuf yolunda sülûk etmesi gerekmektedir. Böylelikle zâhir ve bâtın dengesi sağlanmış, mürit emin adımlarla maksadına ilerlemiş olmaktadır.³³²

Nakşibendi tarikatında genellikle önce ilahi cezbe, sonra sülûk gelmektedir. Seyr ü sülûk da âlem-i halktan değil, âlem-i emirden başlar. Yine bu tarikatta, cezbe makamlarında ilerlerken, sülûk konakları da geçirilmiş olur. Âlem-i emirde ilerlerken, âlem-i halktan da geçirilmiş olur. Bu sebeple Nakşbendî büyükleri, “Bizim yolumuz daire gibidir. Sonu başına dürülüdür. Diğerlerinin yolu uzayıp giden bir yoldur. Sonu, başından görünmez.” demişlerdir.³³³

Hânî, Nakşbendî tarikatının hedefe giden en kısa yol olduğunu söylemektedir.³³⁴ O, Şâh-ı Nakşbend'in, “Bizim yolumuz en kısa yoldur ve ben Allah'tan kesin olarak hedefe ulaştıran bir yol istedim.” sözlerini delil olarak göstermektedir.³³⁵ Ayrıca Şâh-ı Nakşbend bu yolun özelliğinin mâsivanın nefyi olduğunu belirtmektedir. Kısaca bu tarikat, Allah ile olan kalp huzuru ve ibadatlere devamdan ibarettir.³³⁶

Nakşbendî tarikatının özelliklerinden biri de yolun başlangıcında, zevk ve keşiflerin olması; sonunda ise tatsızlık ve kaybetme korkusunun olmasıdır. Diğer tarikatlarda ise durum farklıdır. Onlarda, yolun başında acı duyma ve kaybetme, yolun sonunda ise tat ve keşifler vardır. Aynı şekilde, Nakşbendî tarikatında yolun başında, yakınlık ve müşâhede vardır. Sonunda ise uzaklık ve mahrumiyet vardır. Diğer

³³¹ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s.92

³³² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 17,25; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 457, 237. Mektup; Abdulmecid b. Muhammed el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebediyye fimâ câe bihi'n-Nakşbendiyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2012, s. 5.

³³³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 14-16; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 412,417, 221. Mektup, s. 215, 90. Mektup, s. 269, 131. Mektup, s. 283-284, 145. Mektup, s. 635, 278. Mektup; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 36,39.

³³⁴ Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 33; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 61

³³⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 14.

³³⁶ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 61.

tarikatlarda ise bu durum aksinedir. Yakınlık ve müşâhede, tatmak ve bulmak, aslında hep uzaklık ve mahrumiyeti bildirir. Hâlbuki acı duyma ve kaybetme böyle değildir. Bu, yakınlığın sona erdiğini haber verir. İşte Nakşbendî tarikatı bu sebepten ötürü diğer tarikatlardan üstün olmaktadır.³³⁷

Hânî görüşlerini İmam Rabbânî'nin, bir insana kendinden daha yakın bir kimse olmadığından, bir kimsenin kendisine karşı yakınlık, müşahade, tatmak ve bulmak gibi bir düşüncesi olamayacağı temeline oturtmaktadır. Çünkü bütün bu durumlar, insanın kendisinden başkası için vardır. Yani kimse kendi kendini bulmaktan, müşâhede etmekten, tatmaktan veya kendi kendine yakın olmaktan bahsetmez. Ancak başkasına yakın olmak veya onu müşâhede etmek olur.³³⁸

Hânî, Nakşbendî tarikatının üstünlüğünü ele alırken, Ahmed b. Hacer el-Mekki el-Heytemî'nin bid'atçı ve cahil sûfilerin, tarikat esaslarına karıştırdıkları çirkin ve bozucu fikirlerden, Nakşibendî tarikatının uzak ve temiz kaldığını fikrini aktarmaktadır.³³⁹ Bu tarikatın kalıcı olmasının sebebinin de Nakşbendî tarikatının önde gelenlerinin zahirî ve manevî ülke fetihleri sonucunda elde edilen yerlerdeki halkı Hakk'a davet ederek onların hidayetlerine vesile olmalarından kaynaklandığını söylemektedir.³⁴⁰ Yine bu tarikatın kıyamete kadar devam edeceğini söylemektedir. Çünkü ona göre bu tarikat, insan tabiatına en uygun ve en yatkın olanıdır.³⁴¹

Hânî, bir müridin bir tarikata girdikten sonra başka tarikalara iltifat etmemesi gerektiğini³⁴² ve mensubu olduğu tarikatın diğer tarikatlardan daha üstün olduğuna inanması gerektiğini savunmaktadır.³⁴³ Hal böyle olunca müritlerine tavsiye ettiği bu düşünce tarzını kendisinin de tatbik ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü o da, intisap ettiği Nakşbendî tarikatının en üstün olduğunu söyleyecek ki müritlerine önder olabilsin. Yani diğer bütün tarikatlarda da bu durum söz konusudur. Bu düşünce sistemi müritleri, zamanın en büyük şeyhinin kendi şeyhleri olduğu inanışına götürmektedir. Ayrıca cahil

³³⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 14; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 418, 221. Mektup.

³³⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 14; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 418, 221. Mektup.

³³⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 16; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 269, 131. Mektup; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 36; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 62.

³⁴⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 22.

³⁴¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 22; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 62.

³⁴² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 25; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 35.

³⁴³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 28.

müritlerce, şeyh yarışırma olayının bu düşünce sisteminin yanlış anlaşılmasıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

İmâm-ı Rabbânî, Nakşbendî tarikatının en önemli özelliklerinden birisinin, bu yola tabi olanların, vecdlerinin ve hallerinin şeriat hükümlerine uyması konusunda ehemmiyet göstermeleri olduğunu söylemektedir. Bu haller ve ilimler, şeriat ilimlerine hizmet eden unsurlar olduğunu kabul edilmektedir. Bu sûfiler, cahil tasavvufçuların şeriata ters sözlerini kabul etmemektedirler. Nassları bırakarak boş işlerle yani keşif, kerâmet gibi şeylerle uğraşmaktan imtina etmektedirler.³⁴⁴

Son olarak Hânî, bu tarikatın farklı dönemlerdeki aldığı isimleri söylemektedir. Bunlar şu şekildedir:

- a. *Hz. Ebû Bekir'den Bâyezid-i Bistâmî'ye (ö. 234/848 veya 261/875) kadar Sıddıkiyye,*
- b. *Bâyezid-i Bistâmî'den Abdülhâlik Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179 veya 617/1220) kadar Tayfûriyye,*
- c. *Abdülhâlik Gucdüvânî'den Şâh-ı Nakşbend'e (ö. 791/1389) kadar Hâcegâniyye,*
- d. *Şâh-ı Nakşbend'den Ubeydullah Ahrâr'a (ö. 895/1490) kadar Nakşbendiyye,³⁴⁵*
- e. *Ubeydullah Ahrâr'dan İmam Rabbânî'ye (ö. 1034/1624) kadar Nakşbendiyye Ahrâriyye,*
1. *İmam Rabbânî'den Şemseddin Mazhar Cân-ı Cânan'a (ö. 1195/1781) kadar Müceddidiyye,*
- f. *Şemseddin Mazhar Cân-ı Cânan'dan Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) kadar Müceddidiyye Mazhariyye,*
- g. *Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'den kıyamete kadar da Hâliidiyye olarak isimlendirilmiştir.³⁴⁶*

³⁴⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 270, 131. Mektup; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 40.

³⁴⁵ Refik el-Acem, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, s. 317-318; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 38; Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 21.

3.2. Nakşbendîlikte Silsile

Silsile Arapça bir kelime olup lügatte, zincir demektir. İstılahta ise, tarikatlardaki Hz. Peygamber'e kadar uzanan şeyhler zinciri demektir.³⁴⁷ Muhammed b. Abdullah el-Hânî, tarikatta olan bir müridin, manevi babalarını ve dedelerini yani tarikat silsilesini bilmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre, tasavvuf yoluna giren bir kişi, intisap ettiği tarikattaki silsileyi tanımıyorsa kör sayılmaktadır.³⁴⁸

Hânî, silsilenin önemini açıklarken insanın kendine en yakınının kendi ruhu, diğer insanlar içerisinde en yakının ruhânî babası olduğunu söylemektedir. Ona göre, tarikat büyüklerine bağlılığı olmayan kişi bu yoldan sapacaktır. Böyle bir kimse şeyhlik makamına gelemeyecektir. Aynı şekilde tarikat hakkında bilgisi olmayan, kâmil bir şeyhten edepleri öğrenmeyen, önceki şeyh tarafından irşat izni verilmeyen bir kişi, şeyh olamaz. Mürit silsileyi bilir ve kabullenirse şeyhler zinciriyle Hz. Peygamber'e, oradan Allah'a ulaşabilir. Onların feyiz ve bereketinden istifade edebilir.³⁴⁹

Nakşbendî tarikatında müridin silsileyi bilmesi ve anması silsiledeki şeyhleri manevi olarak harekete geçirmesi olarak kabul edilmektedir. Silsileyi anan mürit, her bir şeyhin feyizlerini ve himmetlerini kendine toplamak suretiyle bereketlenir.³⁵⁰

Silsilenin önemini, Hz. Peygamber'e kadar bütün ruhaniyetlerin birlikteliğinin sağlanması şeklinde ifade eden Hânî, kendi tarikatının silsilesinin isminin "altın silsile"³⁵¹ olduğunu söylemektedir ve bu isimleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Hz. Muhammed (sav)
2. Hz. Ebû Bekir
3. Hz. Selman-ı Fârisî
4. Kasım b. Muhammed
5. Cafer-i Sâdık (ö.148/765)

³⁴⁶ Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 81-82.

³⁴⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 574.

³⁴⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 18-19; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 32.

³⁴⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 19; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 32.

³⁵⁰ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 59.

³⁵¹ Esad Sahib, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, s. 67.

6. Bâyezid-i Bistâmî (ö. 234/848 veya 261/875)
7. Ebü'l-Hasan Harakanî (ö. 425/1033)
8. Ebû Ali Fârmedî (ö. 477/1084)
9. Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140)
10. Abdülhâlik Gucdüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220)
11. Mahmud İncir Fağnevî (ö. 715/1315)
12. Hâce Ali Râmîtenî (ö. 728/1328)
13. Muhammed Baba Semmâsî (ö. 755/1354)
14. Emîr Külal (ö. 772/1370)
15. Şah-ı Nakşbend (ö. 791/1389)
16. Alâeddin Attâr (ö. 802/1400)
17. Ya'kûb-i Çerhî (ö. 851/1447)
18. Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490)
19. Muhammed Zâhid (ö. 936/1530)
20. Derviş Muhammed (ö. 970/1562)
21. Hâce İmkenegi (ö. 1008/1600)
22. Şeyh Muhammed Bâkî (ö. 1012/1603)
23. İmam-ı Rabbânî (ö. 1034/1624)
24. Muhammed Masum (ö. 1079/1668)
25. Şeyh Seyfeddin (ö. 1096/1685)
26. Seyyid Nur Muhammed Bedâûnî (ö. 1135/1723)
27. Şemseddin Mazhar Cân-ı Cânan (ö. 1195/1781)
28. Abdullah Dihlevî (ö. 1239/1824)

3.3. Temel İlkeler

Hânî, Nakşbendî büyüklerinin kendilerine has terimleri olduğunu, müritlerin bu terimleri ezberlemeleri, anlamaları ve ifade ettikleri manalara göre amel etmeleri gerektiğini söylemektedir. Nakşbendî tarikatı, Mâverâünnehir bölgesinde ortaya çıkıp yayıldığından ve bölge halkı Farsça konuştuğundan dolayı bu terimler Farsça olarak, Abdülhâlik Gucdüvânî tarafından yazılmıştır. Hânî, Nakşbendî tarikatının temel prensipleri olan, “kelimât-ı kudsiyye” olarak isimlendirilen bu terimleri tercüme edip açıklamaktadır.³⁵³

Nakşbendî tarikatında ham vasıflardan kurtulup kâmil insan hüviyetine kavuşmayı hedefleyen mürit için bu prensiplere ittiba son derece önemli görülmektedir. Bu prensipleri şu şekilde sıralayabiliriz.³⁵⁴

3.3.1. Vukûf-ı Zamânî

Kişinin, zamana vâkıf olması, zamanın nasıl geçtiğini bilmesi, kendi durumunun ne olduğunu anlamaya gayret etmesine vukûf-ı zamânî denir.³⁵⁵ Mürit, elinden geldiğince maksadına yönelmeye çalışmalı, amacı dışında zamanının boş geçmemesine gayret etmelidir. Her şeyi bilen Allah’ın âlim sıfatıyla kendisini gözetlediğini bilmelidir. Nitekim Kur’anda Allah bu hususu bizlere bildirmektedir.³⁵⁶ Bu sebeple mürit, gece ve gündüz hallerini tek tek muhasebe etmelidir. Sonrasında gün ve gecelerin nasıl geçip gittiğinde bakmalıdır. İyi geçen saatleri için Allah’a şükretmeli ve daha iyilerini istemelidir. Kötü şeyler için özür dilemeli, pişmanlık duymalı, boşa giden zamanı telâfi etmeye çalışmalıdır. Vukûf-ı zamânîye göre yaşantısına devam eden mürit, Allah’ın kendisiyle beraber hazır olduğunu bilir ve her zaman kendisini gördüğünü idrak eder.³⁵⁷

Tasavvufta zaman kavramına çok önem verilmektedir. Bu sebeple “*Vakit keskin bir kılıçtır. Sen onu kesmezsen o seni keser.*” denilmiştir. Şayet keskin olmasaydı

³⁵² Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 19-20; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü’n-nediyye*, s. 29-31.

³⁵³ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 80-81.

³⁵⁴ Osman Nuri Topbaş, *îmândan İhsâna Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2014, s. 234.

³⁵⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 703; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 62-63.

³⁵⁶ Mü’min 40/19, Yunus 10/61.

³⁵⁷ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 81.

kişilere düşünme vakti tanırđı. Ama keskin bir kılıç gibi durmadan keserek ilerlemektedir. Bu sebeple sūfilere de vaktin ođlu denilmektedir.³⁵⁸ Çünkü vakit bir insanın gafletle geçirmemesi gereken ve bir daha geri gelmeyen en kıymetli şeydir. Hakiki bir müridin yaşadığı her vakti hayırlı işlerle doldurması ve zamanını gafletle geçirmemesi gerekmektedir.³⁵⁹ Kuşeyrî müridi, içinde bulunduğu zamanın derdine düşen ve o zaman içindeki hayırlı işleri yerine getiren kişi olarak tanımlamaktadır.³⁶⁰ Müslüman kişi, fayda vermeyen boş işlerden, boş muhabbetlerden kaçınmalıdır. Bu sebepten ötürü samimi bir sūfî, boşa giden her için tövbe etmektedir.

3.3.2. Vukûf-ı Adedî

Müridin kendisine şeyh tarafından verilmiş olan zikir dersindeki sayıya riayet etmesine, vukuf-ı adedî denir.³⁶¹ Burada amaç, gizli zikir yapılırken bu sayının bilinmesidir. Amaç, zikir sayısını saymak değildir. Bunun yapılmasının nedeni, kalbi bir yerde tutmak ve onu dağınlıktan korumaktır.

Nakşebendî tarikatının ileri gelenlerinden bazıları, zikirde sayının çokluğunu önemli görmemişlerdir. Onlara göre zikirde asıl önemli olan, Allah'a karşı kalp huzurunu elde edebilmektedir. Zikir bu şekilde yapıldığı takdirde, zikrin faydası zikredende ortaya çıkar. Bu fayda, "lâ" dediğinde kendi beşerî varlığını da yok sayması, "illallah" cümlesi ile Allah'ı ispat etmesiyle ilâhî cezbe eserlerinin ortaya çıkışıdır. Bu ise, ilm-i ledünnînin ilk mertebesidir.³⁶²

Bu yolda zikir, sayı bakımından değil niteliği yani gafletsiz olup olmaması yönünden değerlendirildiğinden sūfiler vukuf-ı adedîye uymak zorundadırlar. Nitekim binlerce defa gafletle söylenen "Allah" zikri bir tane halisane ve samimi bir şekilde söylenen "Allah" zikrinden daha değersizdir. Ayrıca vukuf-ı adedinin sayıya riayet etme olan manasının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Çünkü tarikatlar, tasavvuf ilminin sistemleşmiş kurumlardır. Bu kurumlarda bir adâp ve erkân vardır. Müride telkin edilen nafîle ibadetler, şeyh tarafından onun kabiliyetine ve durumuna göre

³⁵⁸ Necmeddîn-i Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Çev: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2015, s. 138.

³⁵⁹ Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Süflerin Edepleri*, Çev: Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2017, s. 62.

³⁶⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 435.

³⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 703,221; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşebendiyye*, s. 63.

³⁶² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 77,81.

verilmektedir. Bu sebeple sayıya riayet etmek, manevi olarak verilmiş olan reçeteye uymak şeklinde düşünülebilir.

3.3.3. Vukûf-ı Kalbî

Vukûf-ı kalbî, kalbi ayık tutmak ve kalpte olan biteni kontrol etmek demektir. Kalp, amellerin meydana geldiği yer olması nedeniyle bu iki manaya gelir:³⁶³

- a. *Birincisi kalbin vâkıf olması, yani Allah'ı zikrederken O'nu düşünmesi ve O'nunla birlikte olmasıdır. Bu şekilde düşünmek zaten zikrin şartıdır.*
- b. *İkincisi ise, zikreden zikir esnasında kalbine vâkıf olmasıdır. Çünkü kalp, çeşitli düşüncelerin yeridir ve idrak kabiliyeti olan bir parçadır. Kalbe vâkıf olmak, onun halini bilmek demektir. Bu da onu sürekli zikirle meşgul etmekle ve zikrin manasını ona düşündürmekle olmaktadır. Nitekim silsilenin başı olan Şah-ı Nakşibend, kalbi zikirde toplamayı ve zikrini yaptığı yüce zata bağlanmayı, sayıya dikkat etmekten daha önemli ve gerekli görmüştür.*

Vukûf-ı kalbî, Nakşibendî tarikatının rüknü, hatta üzerine bina edildiği ana esastır. Bu esas, bütün ibadetlerde ve dahi helaya giderken bile terk edilmeyecek bir eylem olarak kabul edilmektedir.³⁶⁴

Kalp kendisine dikkat edilmesi gereken insanın en önemli noktasıdır. Çünkü niyetin mekânı, kalptir. Niyetin kalben ifsat olması, bütün yapılan ibadetlerin ifsat olması demektir. Örneğin bir bardak suya bir damla içki veya pislik düşse o suyu nasıl ki ifsat ederse niyetin ifsadı da bütün amellerin boşa gitmesine sebebiyet verecektir.

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, vukuf-ı kalbî konusunu değerlendirirken şeyhin yanında kalbi gafletten, vesveselerden, muhabbetsizlikten ve kötü düşüncelerden muhafaza etmek şeklinde ele almaktadır. Çünkü şeyhin feraseti, Allah'ın nuruyla olmaktadır. Mürit, şeyhinin yanında kalbini koruyamazsa onun gözünden düşebilir. Şeyhin gözünden düşmek de yedi kat gökten düşmekle aynı kabul edilmektedir.³⁶⁵

3.3.4. Hûş Der-Dem

³⁶³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 81-82; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşibendiyye*, s. 63-64.

³⁶⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 41.

³⁶⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 20-21.

Hûş sözcüğü “akıl” anlamına gelir. Der, zarf sözcüğüdür. Dem ise “nefes” anlamına gelir. Bununla kastedilen mana, bir müridin, alıp verdiği nefeslere dikkat etmesi ve hiçbir nefesini gaflet içinde geçirmemesi suretiyle bütün nefeslerinde Allah’la beraber olma, O’ndan gafil olmama durumudur.³⁶⁶ Mürit bununla Allah’a karşı kalp huzuruna kavuşur. Kalbin Allah’la huzur bulması ise, alınan ve verilen nefesleri ibadetlerle Allah’a ulaştırmaya bağlıdır. Bu terim ayrıca, zikir anında müridin uygulayacağı edepler arasında kabul edilmektedir. Zikir yapanın zikir halinde Allah’tan gafil olmaması şeklinde ifade edilmektedir. Çünkü zikrin amacı, zikredilene anmak, düşünmek ve O’nunla beraber olmaktır. Bunu sağlamak da alınan ve verilen nefeslerin kontrolüyle mümkün olmaktadır. İnsan, nefeslerine dikkat ederse, Allah’ın huzurunda olur. Huzurda olan insana da Allah’ın tecellileri mazhar olur ve insanı huzura götürür.³⁶⁷

Hânî’ye göre nefesleri kontrol etmek, gafletten muhafaza etmek, mürit için zor bir iştir. Bu sebeple alınıp verilen nefeslerde mürit gaflet gördüğü zaman, hemen tövbe etmelidir. Kişi tövbe ederse, boşa giden nefesleri kurtarır ve sahibini temize çıkarır.³⁶⁸ Nitekim Şâh-ı Nakşbend bu konu hakkında, “*Bizim yolumuz, nefesleri korumak üzere kurulmuştur. Müridin iki nefes arasını bile zikirle geçirmesi ve gafletten uzak durması gerekir ki huzur onun için meleke haline gelsin.*” demektedir.³⁶⁹

3.3.5. Nazar Ber-Kadem

Nazar ber-kadem, müridin yolda giderken ayaklarına bakarak yürümesi manasına gelmektedir.³⁷⁰ Hânî, müritlerinin ayaklarına bakarak yürümesini şu nedenlerden ötürü yapması gerektiğini söylemektedir:

- a. *Sağa sola bakmak yoluyla kalbe diğer varlıkların suretleri resmedilir ve kalp bunlarla meşgul olur. Bu da onu zikirden, murakabeden, tefekkürden alıkoyar.*

Göz nereye bakarsa gönül de oraya akmaktadır. Gözün bir kamera gibi çektiği filmler çoğu zaman kalbi mâsivayla alakadar etmektedir. Bu bakışlar gönülde lüzumsuz

³⁶⁶ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 50,146.

³⁶⁷ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 82.

³⁶⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 82.

³⁶⁹ Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 61.

³⁷⁰ Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 62; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51,148; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 37.

yere kaydedilir. Bu açıdan gönlün selamette olması oraya akseden şeylerin keyfiyetine bağlıdır. Eğer mürit, Allah'tan gayrı bir şeye bakarsa vesveseye maruz kalır.³⁷¹

- b. *Etrafa bakarken ağyar sayılan kimselerin yüzüne bakmak kaçınılmazdır. Sûfilere göre ağyar sayılan kimselerin yüzüne bakmak, bakılmaması gereken ve bakılması sakıncalı şeylerdir. Çünkü temiz kalp, ayna gibidir. Kötü kalplerden müridin kalbine kötü huylar sirayet eder.*³⁷²
- c. *Etrafa bakmak güzel kadınlara bakmayı beraberinde getirir. Bu nazar, şeytanın oklarından bir oktur.*
- d. *Mürit ayaklarına bakarak yürürse Allah'tan başkasına bakmamış olur. Çünkü hedefine koşarak giden kimse devamlı önüne bakar. Mürit de devamlı önüne bakarak gitmezse ayağı tökezleyebilir.*
- e. *Ayıklara bakarak yürüme, tevazuun alametlerindendir. Çünkü kibirli kimseler böbürlenerek yürürler ve başlarını yere indirmezler.*
- f. *Yine ayaklara bakarak yürüme, sünnete ittibadır. Çünkü Hz. Peygamber, sağa sola bakarak yürümez, yüzü yürüdüğü tarafa ve gözleri de ayaklarında olurdu.*³⁷³

Sonuç olarak sûfiler bu konu hakkında, “*Kim gözünü koruyamıyorsa kalbini koruyamaz.*” demektedirler.³⁷⁴ Nazar ber-kadem prensibini manevi olarak da yorumlayabiliriz. Bu da müridin diğer müritlere bakmadan, vuslata ermek için bu yolda ilerleme kaydetmesidir. Çünkü diğer insanlarla ilgilenmek kişiyi başka şeylerle meşgul edeceğinden kendi işine bakmaktan alıkoyacaktır. Kimisi bu yolda ilerleyemez, kimisi yoldan geri döner. Lakin unutulmamalıdır ki vuslata erdikten sonra bu yoldan geri dönen olmamıştır.³⁷⁵

3.3.6. Sefer Der-Vatan

Sefer, bir yerden başka bir yere gitme; vatan ise insanın ikamet ettiği ev veya belde manalarına gelmektedir. Nakşbendî ıstılahında ise, müridin halk âleminde

³⁷¹ Osman Nuri Topbaş, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 235.

³⁷² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 30; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 49.

³⁷³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 82-83.

³⁷⁴ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 148.

³⁷⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 89.

Allah'a doğru yolculuk yapması demektir. Nitekim Hz. İbrahim'in "Ben Allah'a gidiyorum." (Saffât 37/99) demesi bu manaya delalet etmektedir.³⁷⁶

Başka bir manası da müridin bulunduğu bir halden daha güzel bir hale ya da bir makamdan daha yüksek bir makama geçiş yapması demektir.³⁷⁷ Bu konuda Ebû Osman el-Mağribî (ö. 373/983), seferin bir beldeden başka bir beldeye olmadığını, nefsin kötü duygularından kurtulmak olduğunu ifade etmektedir. O, bazı mutasavvıfların bir beldeden başka bir beldeye yapılan yolculuklara önem vermelerinin nedeninin, kâmil bir şeyhe ulaşabilmek için olduğunu söylemektedir. Kişi, kâmil bir şeyhe ulaştıktan sonra artık yolculuğu bırakıp onun terbiyesine girmelidir. Bazı şeyhler müritleri zâhirî yolculuktan alıkoymaktadırlar. Bunun nedeni de yolculukta zorluk ve tehlikeler bulunduğu içindir.³⁷⁸

3.3.7. Halvet Der-Encümen

Halvet, müritlerin ibadet için kaldıkları sakin yer; encümen ise, insan topluluğu manasına gelmektedir. Nakşî istilahında ise, müridin halk içinde Hakk ile beraber olması manasında kullanılmaktadır. Bu terim, murâkabenin manasını karşılamaktadır. Mürit halk içinde kalben zikredip, insanlarla muamelelerde bulunurken, her nefesinde Allah ile beraber olursa halvet der-encümen gerçekleşmiş olur.³⁷⁹

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, halvetin zâhirî ve bâtinî olarak iki şekilde olacağını söylemektedir.³⁸⁰

- a. *Zâhirî Halvet: Müridin, insanların bulunmadığı bir yere girmesi suretiyle yapılmaktadır. Burada mürit, yalnız kalıp insanlarla muamelelerde bulunmayıp dünyalık işlerle uğraşmayacağından dolayı bâtinî yönünü harekete geçirir. Bu vesileyle mana âlemini keşfeder.*
- b. *Bâtinî Halvet: Bu halvetten kasıt, müridin halkla muamelelerde bulunurken kalben Allah'ın sıfatlarını murâkebe etmesidir. Herhangi bir zâhirî iş onu*

³⁷⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 83.

³⁷⁷ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51,148; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 76-77, 336. Mektup.

³⁷⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 83; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 61.

³⁷⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 83; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 62; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51,148; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 77, 336. Mektup.

³⁸⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 84.

Allah'ı müşâhede etmekten alıkoymamalıdır. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de Allah, ticaretin ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı kişileri övmektedir. (Nûr 24/37)

Hânî, ikinci tür olan bâtinî halvetin, sadece Nakşbendî tarikatına mahsus bir özellik olduğunu söylemektedir. Nakşbendî tarikatında diğer tarikatlarda var olan zâhirî halvet bulunmamaktadır. Nitekim Şâh-ı Nakşbend, “*Halvette şöret, şörette ise afet vardır.*”³⁸¹ diyerek, kişinin yalnız kalmasının insanlar arasında duyulup ün kazanmasının, o kişinin nefsini kabartacağını ima etmektedir. Hânî, Nakşbendî tarikatında bu halvetin tercih edilmesinin esas nedeninin sünnete ittiba için olduğunu söylemektedir. Çünkü Hz. Peygamber, “*İnsanlar arasına karışan ve sıkıntularına katlanan mümin, insanlar arasına karışmayan ve eziyetlerine sabretmeyen müminden daha hayırlıdır.*”³⁸² demektedir.³⁸³

3.3.8. Yâdkerd

Yâdkerd, zikretmek manasına gelmektedir. Nakşî ıstılahında ise devamlı zikir halinde olup zikri tekrarlamak demektir. Başka manası ise her şekilde Allah'ı anmak demektir. Yani mürit ne zaman Allah'ı unutursa tövbe edip hemen zikre geri başlamalıdır. Nitekim Allah Kur'an'da, “*Unuttuğun zaman Rabb'ini an.*” (Kehf 18/24) demektedir.³⁸⁴

Şâh-ı Nakşbend, zikirden maksadın muhabbetle birlikte kalbin her zaman Allah ile huzur halini elde etmesi olduğunu söylemektedir. Çünkü zikir, kalpten gafleti uzaklaştırmak demektir.³⁸⁵

3.3.9. Bâzgeşt

Bâz, dönüş demektir. İstılahta, zikir çeken müridin, gerçek manada zikir yapmaktan aciz olduğunu düşünerek, eksikliğini ve kusurlarını Allah'a sunmak için

³⁸¹ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 70.

³⁸² Buhârî, *Edebü'l-Müfret*, nr. 388.

³⁸³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 84.

³⁸⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 84-85.

³⁸⁵ Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendîyye*, s. 59-60; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51,148.

O'na dönmesidir. Çünkü Allah'ın yardımı olmadan hiç kimse O'nu hakıyla zikredemez.³⁸⁶

Hânî, zikreden kişinin, zikrin sırlarına ermesinin çok zor bir durum olduğunu söylemektedir. Mürit, nefsiyle değil, Allah'ın zatı ile zikrederse zikrin sırlarına erebilir. Bundan dolayı bâzgeşt terimiyle kastedilen mana kişinin Allah'a dönmesi şeklinde tabir edilmektedir.³⁸⁷

Hânî, bâzgeştin bir diğer manasından söz etmektedir. Ona göre bâzgeştin bir başka manası müridin nefiy ve ispat zikrini çekerken nefesini saldıktan sonra “*Îlâhî ente maksûdî ve ridâke matlûbî*” cümlesinin manasını düşünerek söylemesidir. Mürit, bu cümlenin manasını düşünürse kelime-i tevhidin manası güçlenir ve müridin kalbinde tevhidin sırrı yer eder.³⁸⁸

3.3.10. Nigâhdâşt

Nigâh, korumak manasına gelir. Nakşî ıstılahında, müridin zikir esnasında kalbini Allah'tan başka her türlü düşünceden koruması demektir.³⁸⁹ Yabancı düşünceler kalbe yerleşirse zikirden hâsıl olacak haller ortaya çıkmaz. Yine nigâhdâşt, müridin bir süre kalbini yabancı düşüncelerden arındırmasıdır. Bu manasıyla vukûf-ı kalbi ile yani kalpteki olan biteni kontrol etmekle yakından bir münâsabeti bulunmaktadır.³⁹⁰ Kalbini yabancı düşüncelerden korumak Hânî'ye göre büyük önem arz etmektedir. Bunu yapabilen, sûfî zümresinden kabul edilmektedir. Çünkü tasavvuf, kalbi mâsivadan korumak ve kalbin hakikatini bilmek demektir. Nitekim Hz. Peygamber bu konuyla alakalı olarak, “*Nefsini bilen, Allah'ı bilir.*”³⁹¹ demiştir.³⁹²

3.3.11. Yâddâşt

Yâddâşt, akılda tutmak demek olup Nakşî ıstılahında, müridin her durumda Allah ile kalp huzurunu sağlaması demektir.³⁹³ Bir diğer manası da müridin, her varlıkta

³⁸⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 85; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 60.

³⁸⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 85.

³⁸⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 85; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51,148.

³⁸⁹ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51.

³⁹⁰ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 52.

³⁹¹ Hadisin sıhhati için bkz: Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, c. 2 s. 309; Aclûnî: Mevzu hadistir.

³⁹² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 85-86; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 60.

³⁹³ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 150.

Allah'ın tecellilerini müşâhede etmesidir. O'nun tecelli etmesi tarif edilmeyecek şekildedir. Bu sadece cezbe makamında gerçekleşen bir durumdur.³⁹⁴ Yine yâddâşt, mürit nefiy ve ispat zikri yaparken Allah ile kalp huzurunu muhafaza etmesi demektir. Burada belirtilmesi gereken husus, zikir, murâkabe, sohbet, râbıta ve yâddâşt aynı manalara gelmektedir. Hepsinde Allah'ın nurları, müşâhede edilmek istenir. Fakat müşahedenin şekilleri değişiktir ve bunu da sadece havas insanlar anlayabilir.³⁹⁵

Sonuç olarak buraya kadar anlattığımız kutsî kelimeler, Nakşbendî tarikatında kavramsallaşmış, gereklerdir. Diğer tarikatlarda ismen olmasa dahi bu kavramlar kullanılmaktadır. Nitekim bütün bu kavramlar tasavvuf düşüncesinin temelinde var olan ve Müslüman olmanın gereklerinden olan hususlardır. Çünkü ihlaslı bir Müslüman, vaktin değerini bilir, her anında Allah ile beraber olur, kötü huylarını terk eder. Tasavvufun kurumsallaştığı tarikatlarda ise bunlar, kavramsallaşmış birer ilke olarak müritlere söylendiğinden ezberlenmesi ve kavranması kolay olmaktadır. Filhakika mürit, bunları şeyhinden veya kitaplardan öğrenmek ve kendi hayatında tatbik etmek suretiyle Allah'ın rızasına ulaşmayı amaç edinmektedir. Bu da kişiyi gerçek manada kul olabilme noktasına getirmektedir. Zaten tasavvufun amacı da Allah'a daha iyi bir kul olabilmektir.³⁹⁶

³⁹⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 89, 27. Mektup.

³⁹⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 86; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 61.

³⁹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 9.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFÎ ÂDAP ANLAYIŞI

Âdap kelimesi, edep kelimesinin çoğulu olup izlenmesi gereken esaslar, görgü kuralları gibi manaları ifade etmektedir. Sûfilerin uyması gereken kurallara “âdâb-ı sûfiyye”, “âdâb-ı tarikat”, “edep ve erkân” gibi isimler verilmektedir.³⁹⁷ Tasavvufta edep, her işi yerli yerinde yapmak ve bunun için de gerekli şartları yerine getirmek demektir. Müridin Allah’a ulaşmasının yolu; tarikat içinde bulunan şeyh, mürit ve diğer insanlarla tasavvufî metotları yerine getirmesinden, zâhirî ve bâtinî hikmetleri gözetmesinden geçmektedir. Bu nedenden ötürü Allah’a giden yolların anahtarı, “*et-turûku küllühâ âdâbün (yolların tamamı edepten ibarettir.)*”³⁹⁸ ilkesiyle edebin eline teslim edilmiştir.³⁹⁹ Hal böyle olunca tasavvuf yolunun büyükleri “*Kim usulü terk ederse ona vüsûl haram kılınmıştır.*” demektedirler.⁴⁰⁰

Sûfiler, İslam’ın edebe verdiği önemden ötürü, gerek zâhirî, gerekse de bâtinî edepler üzerinde önemle durmaktadırlar. Tasavvufun ilk teşekkül döneminde edebe bakış, genel anlamda herhangi bir Müslümanın da yapması gereken hususlar şeklinde ele alınırken, hicri altıncı asırdan itibaren tasavvufun kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan tarikatlar döneminde daha çok tarikat usûl ve erkânını belirleme şeklinde telakki edilmiştir. Tarikatlar döneminden önce edep; abdest, namaz, zekât, sadaka, oruç, hac, sohbet, arkadaşlık, uyuma, yemek, toplantı, sefer, giyinme, alışveriş vb. konularda takva sahibi, zâhid bir Müslümanın İslam’ın derûnî boyutuna göre nasıl davranması gerektiği şeklinde ele alınmıştır. Tarikatlar döneminden sonra mutasavvıflar müridin kendi nefesine karşı, müridin şeyhine karşı, müridin ihvâna karşı, şeyhin müritlerine karşı, şeyhin kendi nefesine karşı edeplerinin yanı sıra; tarikatta seyr ü sülûk için kullanılan semâ, râbîta, zikir, hatme, sohbet, vb. metotların nasıl yapılması gerektiği hakkında tarikat âdabı oluşturmuşlardır. Zira her tarikatın metot ve yolu farklı olmaktadır. Hal böyle olunca her tarikat kendi kurallarını ve edeplerini belirlemiş ve kendilerine gelen talimleri bunları bilme ve uygulama konusunda yönlendirmişlerdir.

³⁹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 31.

³⁹⁸ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 58.

³⁹⁹ Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 13-14.

⁴⁰⁰ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 59; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 424.

Ebû Nasr es-Serrâc Tûsî (ö. 378/988), edep bahsini ele alırken, halkın edep konusunda üç kısma ayrıldığını söylemektedir. Ona göre birinci kısım dünya ehlinin edebidir. Bu kimseler edepten, fesâhat, belâgat, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar. İkinci kısım dindarların edebidir. Bu kimseler edep denilince riyâzet, şer’i hükümlere uyma, şüphelilerden kaçma ve iyilikte yarışma gibi şeyleri anlarlar. Üçüncü kısım ise havâssın edep anlayışıdır. Bu kimselere edep denilince kalp temizliği, vakti muhafaza, ahde vefa, ilhamlara iltifat etmeme, zâhirî ve bâtinî dengeyi sağlama gibi şeyleri anlarlar.⁴⁰¹ İşte bu üçüncü grup insanlar için mutasavvıflar tarafından edep anlayışı ortaya konulmuştur.

Sûfînin manevi anlamda ilerlemesi için son derece önemli olan âdâp, şeyhler tarafından müritlere anlatılmaktadır. Lakin genellikle müritlerin bu edepleri kulak ardı etmesinden kaynaklı ilerleyememe durumu söz konusu olmaktadır. Bu sebeple tarikata girenlerin uymaları gereken âdâp ve erkândan, seyrü sülûk sırasında uyulması gereken kurallardan bahseden, mürit ve dervişlere yol gösteren eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlere “*Âdâbü’l-mürîdîn*”, “*Edebü’l-mürîd*”, “*Âdâbü’l-mutasavvıfe*” ve “*Tarîkatnâme*” gibi isimler verilmektedir.⁴⁰² Mutasavvıflar, âdâp hakkında genel anlamda bilgi vermek amaçlı eser telif etmese dahi eserlerinde tarikat edeplerini zikretmektedirler. Bahsettiğimiz bu müelliflerden birisi de Muhammed b. Abdullah el-Hânî’dir. Bu bölümde, araştırmamızın merkezinde bulunan Hânî’nin, Nakşbendî tarikatının edeplerini nasıl değerlendirdiğini, *El-Behcetü’s-seniyye fî âdâbi’t-tarîkati’n-nakşbendiyye* adlı eserinden hareketle ele alacağız.

1. Müridin Edepleri

Tasavvuf ilminde usûl olmadan vüsûl olmayacağı herkes tarafından kabul edilen bir kaidedir.⁴⁰³ Tarikatlar da tasavvuf ilminin tahsil edildiği kurumsal bir okulsu bu okulun belirli kuralları olacaktır. Bu kuralların muhatabı olan kişi, şeyhten ziyade müritlerdir. Çünkü şeyh, bu edepleri genel manada nefsine uygulayıp tarikatta bir önder konumuna gelmiştir. Asıl olan müridin şeyhten daha çok bu kuralların tatbikine muhtaç olduğudur. Tasavvuf büyüklerinden bir kimse, “*Zâhîren ve bâtînen edebe riayet et. Zâhirî edeplerden birini zâhîren kötü yapan zâhîren cezalandırılır. Bâtînen kötü yapan*

⁴⁰¹ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lum’a*, Tah: Abdulhalîm Mahmûd, Tâhâ Abdulbâkî Surûr, Kahire 1960, s. 195-196.

⁴⁰² Süleyman Uludağ, *Âdâbü’l-mürîd* maddesi, DİA, 1988, c. 1 s. 336.

⁴⁰³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 424.

ise ilahi feyzin kesilmesiyle cezalandırılır.” demektedir.⁴⁰⁴ Buna göre mürit, edeplere riayet etmezse amacına ulaşamayacağı söylenebilir. Bu sebepten ötürü Hânî, öncelikle müridin, Allah’a, Hz. Peygamber’e, velilere, şeyhine ve ihvâna karşı uygulaması gereken edepleri ele almıştır. Burada amaç müridin, en kısa ve sağlam yoldan Hakk’a vuslat olmasıdır.

1.1. Allah’a Karşı Gösterilecek Edepler

Hânî’ye göre mürit, öncelikle Allah’a karşı edeplere riayet etmelidir. Bu edepler zâhirî ve bâtinî olarak iki kısımda ele alınmaktadır. Müridin Allah’a karşı zâhirî edepleri, her an Allah’ın emir ve yasaklarına riayet etmesi ve her zaman maddi temizliğe dikkat etmesidir. Allah’a karşı bâtinî edep ise, kalbi iyi veya kötü yabancı düşüncelerden korumasıdır. Bu düşüncelerin iyi veya kötü olmasının, kalbe perde olacağı için bir farkı yoktur. Mürit Allah dışındaki her şeyi kalbinden atmalıdır.⁴⁰⁵ Hânî, Allah’a karşı edeplerden olan temizliğin ne manalara geldiğini bizlere aktarmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Öncelikle kalp temizliği olması gerekmektedir. Bu Allah’tan başka her şeyden kalbini temizlemek demektir.*
- b. *Kişi sır temizliği yapmalıdır. Bu, her şeyde Allah’ın büyüklüğünü müşâhede etmek demektir.*
- c. *Kişi gönlünü temizlemelidir. Bu, Allah’ın rahmetinden ümit kesmemek ve kendisine verilenlere rıza göstermektir.*
- d. *Kişi ruhunu temizlemelidir. Ruh temizliği, Allah’tan hakkıyla korkmak ve O’ndan utanmaktır.*
- e. *Kişi midesini temizlemelidir. Bu, kişinin gıdalarını helal yoldan temin etmesi ve şüpheli şeylerden yüz çevirmesi demektir.*
- f. *Kişi beden temizliği yapmalıdır. Bu, şehvetleri terk etmek, nefsin isteklerine engel olmaktır.*
- g. *Kişi ellerini temizlemelidir. Bu, harama düşmemek için kişinin çabalmasıdır.*

⁴⁰⁴ Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, c. 1 s. 301.

⁴⁰⁵ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 94-95.

- h. *Kişi mâsiyet temizliği yapmalıdır. Bu, günahlardan pişman olmak demektir.*
- i. *Kişi dil temizliği yapmalıdır. Bu, Allah'ı zikretmek, günahlar için af ve mağfiret dilemektir.*
- j. *Kişi kusur temizliği yapmalıdır. Bu, imansız ölmekten korkmak anlamına gelmektedir.*
- k. *Sürekli tövbe etmek ve her şeyde dikkatli davranmak gerekmektedir.*
- l. *Vefat etmiş salih insanları örnek almak suretiyle onlar gibi yaşamaya çalışmak gerekmektedir.*⁴⁰⁶

1.2. Hz. Peygamber'e Karşı Gösterilecek Edepler

Mutasavvıflar bütün zâhirî ve bâtinî edeplerin kaynağının Hz. Peygamber'in kendisi olduğunu söylemektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Allah'tan başka şeylerden yüz çevirmiş, sadece Allah'a yönelmiş, bütün arzu isteklerinden sıyrılmış, dünya malına rağbet etmemiştir.⁴⁰⁷ Mürit, Allah'a ulaşmak istiyorsa ve sünnetteki edepleri tatbik ederse edeplerin kaynağına benzemeye çalışmış sayılmaktadır. Bu sebepten ötürü mürit, Hz. Peygamber'e karşı zâhirî ve bâtinî edeplere riayet etmek zorundadır.

Hânî, Hz. Peygamber'e gösterilecek edeplerin Allah'a gösterilecek edeplerle kıyas edilmesini söylemektedir.⁴⁰⁸ Bu ifadeden hareketle Hz. Peygamber'e gösterilecek zâhirî edeplerin onun sünnetine uymak, neyi insanlara emrettiyse ona sarılmak neyden de men ettiyse ondan uzaklaşmak şeklinde düşünülebilir. Hz. Peygamber'e gösterilecek bâtinî edepler de, ona muhabbet beslemek, onu hatırdan çıkarmamak, daima ona benzemeyi istemek şeklinde telakki edilebilir.

1.3. Velilere Karşı Gösterilecek Edepler

Hânî, Hz. Peygamber'den sonra, velilere karşı birtakım edeplerin olduğunu söylemektedir. O, velilere karşı gösterilecek edepleri şu şekilde sıralamaktadır:

⁴⁰⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 94-95.

⁴⁰⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 5.

⁴⁰⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 95.

- a. *Allah dostlarıyla beraber bulunurken mürit kalbinden geçenlere sahip olmalıdır.*⁴⁰⁹

Tasavvuf literatüründe bu durum, feraset kavramıyla açıklanmaktadır. Feraset, Arapça bir kelime olup görüş, tahmin ve anlamada dikkatli olmak manalarına gelmektedir. Tasavvuf terminolojisinde ise yakînin açılması, hakikatin ortaya çıkması manalarını ihtiva etmektedir. Feraset, herkeste az veya çok derecede bulunmaktadır. Örneğin bir insan bazı ipuçlarına bakarak bir sonuca ulaşabilir. Buna tabî feraset denmektedir. Bir diğer manada, tasavvuf ilmi açısından değerlendirilen ilahî feraset vardır. Bu da Allah'ın bazı kimselere lütfettiği, kalbî ilhamla bir şeyin hakikatine vâkıf olmak demektir.⁴¹⁰

Abdulkerim Kuşeyrî feraseti, kalbe gelen ve kalpteki yanlış düşünceleri gideren hak düşünce olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu düşünce, kalbi hükmü altına alır ve nefse ait bütün düşünceleri ortadan kaldırmaktadır. Bu da kalpteki imanın derecesine göre farklılık arz etmektedir. Bu konu hakkında Ebû Saîd Harrâz, ferasetle bakan bir kimsenin, Allah'ın nuruyla bakacağını ve bu bakışta da bir yanılma olmayacağını söylemektedir. Hatta o; ferasetin, Allah'ın, kulunun dili üzerindeki cereyan eden hükmü olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bu konu hakkında Hz. Peygamber, “*Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar.*”⁴¹¹ demektir. Buradaki nurdan kasıt ise Allah'ın kendisine tahsis ettiği bir nurla bakar manasındadır.⁴¹²

Hânî, bu sebeplerden ötürü velilerin yanında kalbin muhafaza edilmesini edepten saymaktadır. Nitekim kalbe gelen kötü fikirlere yanındaki veli vâkıf olabilir ve bu kötü düşünce, veliyi rahatsız edecektir. Burada akıllara “*Allah benim kalbimi her an biliyor. Bütün kötü düşünceleri biliyor. Buna rağmen bizden velilerin yanında kalbe sahip çıkılması isteniyor. Nitekim veli, Allah dilemezse kalbimi bilemez. Neden böyle yapılması edepten sayılıyor?*” sorusu gelebilir. Allah kullarının her halini bilmektedir. Kullar gaflete her an düşebilir. Akıllarından geçen kötülükleri yapmasalar Allah onlara günah yazmayacaktır. Normal insanlar günah işleyince, veliler ise kalplerinden kötülük geçince tövbe etmektedirler. Bu sebepten ötürü onlar kalpten geçenler için hassaslardır. Onların yanında kötü düşüncelerin hatıra gelmesi ve bunların onlara vâkıf olması,

⁴⁰⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 95.

⁴¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Firâset md., s. 217.

⁴¹¹ Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 4.

⁴¹² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 266.

onların rahatsız olması demektir ve Hânî'ye göre edebe aykırı bir tutumdur. Mürit, velilerin veya şeyhinin yanında kalbini koruyamazsa onların gözünden düşebilir. Şeyhin gözünden düşmek de yedi kat gökten düşmekle aynı kabul edilmektedir.⁴¹³

b. *Onlarla beraberken huzurlarında yüksek sesle konuşulmamalıdır. Ayrıca veliler konuşurken onların sözünü kesmemelidir.*⁴¹⁴

Âdab-ı muaşeret gereği bir Müslümanın, insanlar içinde yüksek sesle konuşması, insanların seslerini bastırmaya çalışması edepsizliktir. Bu sebepten ötürü müridin, tikelde velilere, tümelde ise herkese yumuşak bir ses ve güzel bir üslupla konuşması gerekmektedir. Bir kimse, birisi konuşurken, konuşanın sözünü kesiyorsa terbiyesizlik etmiş olmaktadır. Burada sadece velilere karşı değil, aslında müridin herkese karşı bu şekilde davranması gerekmektedir.

c. *Onların huzurunda iken nafile ibadetlerle meşgul olmamak gereklidir. Ancak şeyh nafilelerle meşgulse müritte nafile ibadetini yapabilir.*⁴¹⁵

Burada kastedilen mana bir insanın başka insanlar yanındayken onlarla sohbeti bırakıp nafile ibadetlerle meşgul olması şeklinde düşünülebilir. Nitekim bu insan, “*Ben ibadet ederken, onlar boş vakit geçiriyor.*” diye düşünebilir ve kendisini büyük görebilir. Bundan ziyade bir mürit, şeyhinin yanındayken ondan istifade etmesi gerekirken, kendine reçete yazmış hastanın hali gibi kendince verilen virdleri ve dersleri ifa etmeye çalışmamalıdır. Zira şeyhinden elinden geldiğince istifade etme fırsatı varken, derslerini yapmaya uğraşıyorsa hata ediyor demektir. Çünkü derslerini yalnız kalınca da yapabilir.

d. *Şeyh sormadıkça mürit bir şey söylememelidir.*⁴¹⁶

Müridin şeyhinin yanında devamlı sükût etmesi ve güzel bulduğu her şeyi onun yanında söylemeye çalışmaması edepten sayılmaktadır. Lakin şeyh, müride bir şey sorarsa veya izin verirse konuşmasında bir sakınca yoktur. Mürit, can kulağıyla şeyhi konuştuğu zaman onu dinlemelidir. Bu konuşmayı bir nimet olarak bilmelidir. Kendi sözünü ortaya koymaya çalışmak, müridin manevi kazanımları elde etmesine bir engel

⁴¹³ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 20.

⁴¹⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 29; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 722, 292. Mektup.

⁴¹⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 95.

⁴¹⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 95.

teşkil etmektedir. Çünkü burada kendisini ispat etme söz konusudur. Nefis konuşmayı arzu eder ve bu da iki sebeple meydana gelir. Birincisi, insanların beğenisini kazanma arzusu; ikincisi ise güzel söz söyleyip nefsin kendisini beğenme arzusudur. Bunlar ise müridin ilerlemesine en büyük engellerdendir.⁴¹⁷

e. *Şeyh bir şeyi kötü görüyorsa müridin de onu kötü görmesi gerekmektedir.*⁴¹⁸

Şeyh, bir durumu kötü görüyorsa bu onun İslam'a aykırı olmasından kaynaklanıyor demektir. Müridin böyle bir durumda şeyhine tam bir bağlılıkla tabi olması ve onun kötü gördüğüne buğz etmesi lazımdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki şeyh, dünyalık şeylerden kendi nefsi için bir kötülemede bulunuyorsa müridin buna uyması gerekmemektedir. Daha önce söylediğimiz gibi bir şeyh, herhangi bir partiye oy verilmesini ve oy vermeyenlerin yanlış yolda olduğunu söylüyorsa bu durumda şeyh hata ediyor demektir. Veyahut nefsi için, örneğin dünyalık çıkarlar yüzünden birisine kızılıyorsa müridin diğer insana kızması ve onu kötü görmemesi gerekmektedir. Zira mürit, böyle bir kötülemeyi kabul ederse şeyhinin nefsinin kabartmış ve suizanda bulunduğu için Allah katında değerini kaybetmiş olacaktır.

f. *Mürit, şeyhin evini nasıl geçindirdiğini, gelir kaynağını araştırmaktan uzak durmalıdır.*⁴¹⁹

Tasavvuf ilminde şeyhin heybetinin mürit üzerinde olması gerekmektedir. Aksi halde mürit, şeyhine hayranlıkla bakmayacak ve ondan istifade edemeyecektir.⁴²⁰ Bu edepten kasıt bize göre heybetin gitmemesi içindir. Lakin kendini şeyh addeden ve insanların dini duygularından maddiyatını sömüren, haram ile evini geçindiren kimselerin tarih boyunca olacağı su götürmez bir gerçektir. Müridin uyanık olması ve gerçek bir şeyhe bağlandığını bilmesi gerekmektedir. Şeyhinin helal olarak geçindiğine vâkıf olduktan sonra, evine neyin girdiğini, neyin çıktığını, şeyhin ne yediğini araştırmak edebe aykırıdır. Aksini söylersek iyi niyetli insanların kötü emelli kişilerce sömürülmesi kaçınılmaz olur.

⁴¹⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 445-446.

⁴¹⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 95.

⁴¹⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 95.

⁴²⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 53.

Şeyhin, leziz yemekler yediği, soğuk su ve şerbetler içtiği, güzel elbiseler giydiği için insanlar tarafından inkârını yanlış bulan Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, mübah bir şeyin yapılmasını eleştirenlerin cahil olduklarını söylemektedir. Müritlerin de bu hataya düşmemesi için şeyh ile fazla sıkı diyaloga girilmemesini ifade etmektedir.⁴²¹

g. *Mürit, kendi şeyhi dışında başka bir şeyhe intisap etmek gibi şeyleri düşünmemelidir. Çünkü bir şeyhe bağlandıktan sonra başka şeyhlere yönelmek kalp huzurunun bozulmasına neden olur.*⁴²²

Müridin, şeyhinin sohbetine yalnızca kendisini daha iyi hallere ulaştırmak için uğraştığını bilerek girmesi gerekmektedir. Bu konuda şeyhinden daha kabiliyetli bir kimsenin olmadığına kişinin inanması elzem görülmektedir. Çünkü mürit, başka bir şeyhe muhabbet duyduğu zaman kendi şeyhinin sohbeti ve sözleri etkisini yitirir, kalbi şeyhinin hallerinin sirayet etmesi için hazır olmaz. Filhakika mürit, şeyhinin kendisini Allah'a ulaştırmada en iyisi olduğuna inandığı zaman, onun heybeti kendisini kaplar ve manevi ilerleme söz konusu olur.⁴²³

1.4. Müridin Kendine Karşı Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, müridin kendine karşı uygulayacağı edepleri ele alırken tespit edebildiğimiz kadarıyla İmam Kuşeyrî'nin *er-Risâle* adlı eserinin son bölümünden bir hayli istifade etmektedir. Bu başlıkta müridin kendi nefesine karşı edeplerini ele alacağız.

1.4.1. Niyet

Niyet, ibadetlerin özü, dinin usûllerinden büyük bir asıdır. Nitekim Hz. Peygamber, "*Ameller niyetlere göredir.*"⁴²⁴ demektedir. Buna binaen her işe başlarken kişinin her şeyden önce niyetinin halis olması önem arz etmektedir. Niyet halis olmadığı zaman yapılan bir işten hayır beklenmeyeceği İslam'a göre açık bir bilgidir. Hatta gösteriş ve kibirlenme için yapılan bir eylem, Allah katında kişinin cezalandırılmasını gerektirebilir.⁴²⁵

⁴²¹ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 23-25.

⁴²² Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 21.

⁴²³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 455.

⁴²⁴ Buhârî, *Bed'ü'l-Vahiy*, 1.

⁴²⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 13-14.

Hânî, kalbin önemini açıklarken, itikadın ve amelî bütün ibadetlerin ana temelini kalp olduğunu söylemektedir. Çünkü insan, iman edilmesi gereken hususları kalbiyle tasdik etmezse Mümin olamaz. Niyet etmeden de insanın hiçbir ibadeti geçerli olmaz. İbadetleri, adetlerden ayırmak için niyet gereklidir.⁴²⁶ Yani niyet, bütün amellerin Allah katında kabul olması için gereken en temel husustur. Niyetin bozuk olması yani Allah için olmaması bütün ibadetleri ifsad etmektedir.

Tasavvuf yoluna girmek isteyen bir kimsenin en temel yapması gereken iş niyetini halis yapmasıdır. Niyet olmazsa kişinin her yaptığı ibadet ve eylem ona fayda sağlamak yerine vebal yükleyecektir. Bu sebepten ötürü Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî niyetin, dünyevî bir çıkar, manevi haller, velilik, kerâmet, ermişlik gibi şeyler için değil, yalnız ve yalnız Allah için olması gerektiğini söylemektedir.⁴²⁷ Hânî de Allah'a ulaşmada niyeti bozuk olan bir müridi, dünyadaki bütün mürşitler bir araya gelse de Allah'a ulaştıramayacağını söylemektedir.⁴²⁸

1.4.2. İtikat

Hânî, Allah'a ulaşmak ve O'na daha iyi bir kul olmak, Hz. Peygamber'e tam manasıyla ittiba etmek için bir şeyhe intisap etmek suretiyle tasavvuf yoluna girip seyr ü sülûk etmek isteyen bir kimsenin, öncelikle yapması gereken hususun itikadını sağlam temellere oturtmak olduğunu ifade etmektedir. Ona göre talip, öncelikle Allah'a karşı itikadını düzeltmelidir. Yani mürit, Allah hakkındaki inanç sistemini bütün zan ve şüphelerden temizlemeli ve naslardan elde edilen bilgilere göre inanç esaslarını temellendirmelidir.⁴²⁹

Hânî'ye göre, tarikata girmek isteyen birisi öncelikle ehl-i sünnet itikâdına uygun şekilde itikadını düzeltmesi gerekmektedir. Ehl-i sünnetten kasıt Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezhepleridir.⁴³⁰ Sonra fıkıh ilmine vâkıf olması, ilmiyle âmil olması ve tasavvuf yolunda sülûk etmesi gerekmektedir.⁴³¹ Böylelikle zâhir ve bâtın dengesi sağlanmış, mürit emin adımlarla maksadına ilerlemiş olacaktır. Ayrıca mürit, ehl-i

⁴²⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 59.

⁴²⁷ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 14.

⁴²⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 13.

⁴²⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 25; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 424.

⁴³⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 91; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 68; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 445; Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 63-65.

⁴³¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 426.

sünnet itikadına göre iman esaslarını benimsemedikçe dinin hükümlerini öğrenmesi kendisine bir fayda sağlamayacaktır. İtikat ve dini ilimlerin öğrenilmemesi durumunda da amellerin bir faydası olmayacaktır. Bunlar gerçekleşmeden de nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi mümkün olmayacaktır.⁴³²

1.4.3. Tövbe

Tövbe, Arapça olarak dönmek demek olup ıstılahta, İslam'ın yasakladığı işleri terk edip emrettiği işlere yönelmek manasına gelmektedir. Allah Kur'an-ı Kerim'de "*Ey inananlar, topluca Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz.*"(Nûr 24/31) demektedir. Tasavvufta tövbe, Allah'a ulaşmak isteyen kimselerin ilk durağı ve birinci makamı olarak kabul edilmektedir. Tövbe edecek insan öncelikle işlediği günahtan pişman olmalı, sonra günahını terk etmeli ve günahına bir daha dönmek için kesin karar vermelidir.⁴³³

Müridin sülûk sırasında öncelikli olarak kendi nefsine uygulayacağı edeplerden birisi tövbe etmektir.⁴³⁴ Hânî, tasavvuf yolunun pak ve temiz olduğundan dolayı günahlarla pislenmiş kimsenin pisliklerinden arınmadan yani tövbe etmeden, bu yola giremeyeceğini söylemektedir. Mürit bu yola girmek istiyorsa bütün günahlarından pişman olmalı, onları terk etmeli, bir daha yapmamaya karar vermeli ve Allah'a pişmanlıkla yönelmelidir. Üzerinde kul hakkı varsa onun gereğini yapıp helallik almalı, hak sahibine hakkını vermelidir. Çünkü kul hakkından temizlenmeden bu yola girmek isteyen kişi tarikattan istifade edemez.⁴³⁵ İmam Kuşeyrî de bir insanın tövbesinin tam ve güzel olmasının alacaklılarını ve zulme uğrattıklarını razı etmekten geçeceğini söylemektedir.⁴³⁶ Nitekim Allah, kendine karşı yapılan günahları affetmektedir. Lakin kul hakkı varsa kullarının hakkını çiğneyip tövbe edeni bağışlamamaktadır. O halde mürit, tövbesinin en mükemmel şekilde olması ve bunun akabinde bu yolda ilerlemek için bütün hak sahiplerine haklarını verip helallik dilemelidir.

⁴³² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 17,25-26; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 457, 237.

Mektup, s. 294-295, 157. Mektup; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 424.

⁴³³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 126-127; Kitapsız Mustafa Efendi, *Maksâdu's-sâlikîn*, s. 177.

⁴³⁴ Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 68; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

⁴³⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 26; Abdullah b. Alevî el-Haddâd, *Müridin Edepleri*, Çev: Muhammed Danişman, Hâcegân Yay., İstanbul 2015, s. 26.

⁴³⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 129,427.

Hânî, “Günahlarına tövbe etmeyen yok mu, işte onlar zalimlerdir.”(Hucurât 49/11) ayetinin, Allah’ın tövbe edenler üzerinden zulmü kaldırdığı ve tövbe etmeyenlerin zalim olduğu yorumunu kabul etmetedir. Tövbenin makbul olabilmesi için kişinin kime karşı günah işlediğini ve günahların neler olduğunu bilmesi şarttır. Bu sebeple kişi günah işleyeceği zaman üç şeye bakmalıdır. Bunlar:

- a. *Günahkâr kişi Allah’ın korumasından ve masumluğundan nasıl çıktığını bilmelidir.*
- b. *Günahkâr kişi günah işleyince nasıl ferahladığının ve haz aldığının farkında olmalıdır.*
- c. *Günahında ısrar eden kişi Allah’ın her an onu gördüğünü bilmelidir.*⁴³⁷

Hânî, gerçek tövbenin şartları, hakikati ve sırları olduğunu söylemektedir. *Şartları: Pişmanlık, özür dileme ve günah işleme düşüncesini kalpten atmaktır. Hakikati: Günahını büyük görme, tövbesinin kusurlu olduğunu düşünme, hakkına girdiği herkesten özür dilemedir. Sırları: Takva halini gururdan korumak, günahlarını unutmak, tövbesinin tövbeye ihtiyacı olduğunu düşünmektir.*⁴³⁸

Hânî, tövbenin sırrı olarak günahları unutmayı zikretmektedir. Bu konu hakkında Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), tövbenin günahları unutmamak olduğunu söylemektedir. Cüneyd-i Bağdâdî ise günahları unutmak olduğunu ifade etmektedir. Ebû Nasr Serrâc, bu iki cevap hakkında bir değerlendirme yapmaktadır. Ona göre Tüsterî, tasavvuf yoluna yeni giren kişilerin bazen günaha düşüp bazen uzaklaşmasını söylemektedir. Böyle kişiler günahlarını akıllarında tutmalıdır ki aynı hataya bir daha unutarak veya dalgınlıkla düşmeşinler. Cüneyd ise kemâle ermiş kimselerin tövbesini işaret etmektedir. Bu kimseler sürekli Allah’ın zikriyle meşgul olduklarından günahlarını hatırlamamaktadırlar. Ayrıca Zünnûn-i Mısırî, insanların günah işleyince, sûfilerin ise Allah’tan gafil olduklarında tövbe ettiklerini söyleyerek tasavvuftaki en makbul tövbenin mahiyetini ifade etmektedir.⁴³⁹

Hânî tövbede kişinin, işlediği günah cinayetine bakması ve günahın neticesini düşünmesi gerektiğini söylemektedir. Kişinin, Allah’ın kuluna günah işleme fırsatını vermesine bakması gerekmektedir. Bunun hikmetlerinden birisi Allah, günah

⁴³⁷ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 26.

⁴³⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 26; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 131.

⁴³⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 130-131.

sonucunda vereceği kararla büyüklüğünü, günahı örtmekle iyiliğini, günahkârı hemen cezalandırmayarak hilmini, tövbe edenin tövbesini kabul etmekle de affediciliğini göstermek ister. İkincisi ise, Allah, kulunu hesaba çekmek ve hüküm vermek suretiyle adaletini göstermek ister.⁴⁴⁰

1.4.4. Sıdk

Sadık, sıdk kelimesinin mastarından türemiş bir kelime olup doğruluktan ayrılmamak manasına gelmektedir. Sıdk, bir kişinin içiyle dışının aynı olması manasını ihtiva etmektedir. Kişi, kendisine zarar geleceğini bilse dahi her zaman ve her yerde doğru konuşmalıdır.⁴⁴¹

Mürit Allah'a karşı sadık olmalıdır. Bütün işlerini doğruluk üzerine bina etmelidir.⁴⁴² Bunun için Allah dostları, “*İnsanlar, usul kurallarını zayi ettikleri için Allah'a ulaşmaktan mahrum kalmaktadırlar.*” demişlerdir. Nitekim bu konu hakkında Vekî b. Cerrâh, “*Allah yolunda ilerlemek ve yükselmek sadık kimselerin harcıdır.*” demektedir.⁴⁴³ Bundan dolayı tasavvufta müridin Allah'a verdiği sözü bozması, zâhir ehline göre dinden çıkması gibi tehlikeli kabul edilmektedir.⁴⁴⁴

Hânî'ye göre mürit, bulunduğu tarikattan başkasına iltifat etmemelidir. Müridin sadık olması bu manaya gelmektedir. Ona göre, bütün gayretini bir yol için harcayan kişi bu yolda çok yavaş ilerlerken, bütün gayretini başka tarikatlara sarf eden, başka yollara göz diken kişi bulunduğu yoldan istifade edemez.⁴⁴⁵

1.4.5. Dünya Sevgisinden Uzaklaşma

Hânî, müridin tövbe etmesinin ardından zarurî durumlar dışında dünya işleriyle alakasını kesmesini istemektedir. Çünkü ona göre tasavvuf yolu, kalbi mâsivadan temizleme üzerine bina edilmiştir. Bunu sağlamanın ilk yolu, kalbi mal sevgisinden kurtarmaktır. Kalp, mal sevgisinden arınmazsa belli bir zaman sonra yine eski haline dönecek ve dünyaya meyledecektir. Bu konu hakkında Kuşeyrî, kalbinde az miktarda dahi olsa dünya sevgisini taşıyan bir kimsenin hakiki mürit olamayacağını

⁴⁴⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 26-27.

⁴⁴¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 245,248.

⁴⁴² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 424.

⁴⁴³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 25.

⁴⁴⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 435.

⁴⁴⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 25.

söylemektedir.⁴⁴⁶ Bunun nedeni ise dünya sevgisinin, bütün hataların başı olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁴⁷

Müridin, mal sevgisinden kurtulduktan sonra şöhret sevdasından da kurtulması gerekir. Bu yolda şan ve şöhret en büyük engellerdendir. Mürit, halkın onu övüp övmemesini önemsememelidir. Hatta onun için övülmek ve yerilmek aynı şeyler olmalıdır. Övülüp yerilmek, mürit nezdinde eşit değilse bu yoldan istifade etmesi düşünülemez. Mürit için en tehlikeli şey ise daha tarikatta pişmemişken halk tarafından ona iltifat edilmesi ve halkın ondan hayır ve medet ummasıdır. Mürit, gönlünü dünya sevgisinden arındırmış zâhid demektir. Zâhidlere gösterilen hürmet ve adlarının yayılması nice devlet adamlarından daha çoktur. Bu sebeple kendilerine hürmet edildiğinde kibirlenmesi kendisi için bir felakettir.⁴⁴⁸ Nitekim bu konu hakkında İbn Atâullah el-İskenderî (ö.709/1309), “*İnsanların sende olduğunu zannettikleri bir şeyle seni övdüklerinde, sende olduğunu kesin bildiğin şeylerle kendini kına.*” diyerek müridin tutumunun nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca o, “*Layık olmadığın halde sana övgüler gönderiyorsa, layık olduğu şekilde O’nu öv.*” diyerek, insanların müridin nefsinde gizlenmiş olan kötülükleri bilmeden müridi övüyorsa bu, Allah’ın müridin kusurunu gizlediği için olmaktadır. Müridin yapması gereken Allah’ı övmek ve nefsindeki kötülüklerden uzaklaşmaktır.⁴⁴⁹

Müridin dünya ile işlerinin kesilmesinin istenmesi uzlete çekilip halktan kopması şeklinde yorumlanması yanlış bir yorum olacaktır. Zira Nakşbendî tarikatının temel prensipleri arasında halktan kopma değil, halk içinde Hakk ile beraber olmak⁴⁵⁰ vardır. Burda kastedilen manevi anlamda dünyadan uzaklaşmaktır. Maldan uzaklaşmak müridin fakir olması değil, kalbinde paranın ve malın yer etmemesi demektir. Toplumumuzda sûfiler zengin olmaz, onlar yün giyer, parayla işi olmaz şeklinde düşünmektedirler. Veyahut da zengin bir Müslüman görünce yadırgamaktadırlar. Kısaca İslamiyet, fakirlik şeklinde akıllarda yer etmiştir. Bu konu hakkında Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 412/1021) de sûfilerin çalışıp kazanmaktan geri kalmayacağını ifade

⁴⁴⁶ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 27; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 431.

⁴⁴⁷ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 438, 233. Mektup.

⁴⁴⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 27; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

⁴⁴⁹ İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, s. 136-138.

⁴⁵⁰ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 83; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 62; Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâl*, s. 51,148; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 77, 336. Mektup.

etmektedir.⁴⁵¹ Kısaca Hânî burada, tabiri caizse, sûfilere paralarını kalplerine değil ceplerine koymalarını söylemektedir. Nitekim o, müridin malını saçıp savurmasını yanlış bir davranış olarak nitelemektedir.⁴⁵²

Mürit, mal sevgisinden, şöhret sevgisinden kalbini kurtardıktan sonra lider olma sevgisinden de kurtulması gerekir. Çünkü baş olma sevdası, insanın aklını başından alabilecek kadar tehlikelidir. Bu tehlikenin tadına varanın artık bundan geri durması ve nefsinden bu kusuru söküp atması çok zordur.⁴⁵³

Hânî, müridin kalbinde çok ufak da olsa dünya sevgisinin kalıntıları olursa onun tekrar dünyevi uğraşlara dalıp gitmesine sebebiyet vereceğini söylemektedir. Hatta dünyalık hayır işleri dahi olsa müridin dikkatli olması gerektiğini söylemektedir. Çünkü iyi işler dahi olsa kalbi Allah dışındaki bir şeyle meşgul etmemek gerekmektedir. Kısaca söylemek gerekirse mürit için malın varlığı ve yokluğu eşit olmalıdır. Ne varlığa sevinmeli ne yokluğa yerinmelidir.⁴⁵⁴

1.4.6. Sükût

Sükût, Allah ile huzur halinde bulunmanın edeplerinden bir edep olarak kabul edilmektedir. Sükût sûfilerin temel sıfatı ve manevi makamları, güzel ahlakı elde etmede en temel esastır.

Hânî müridin kendi nefesine uygulayacağı edeplerden birinin sükûtun tercih edilmesi olduğunu söylemektedir. Ona göre mürit, zaruret hali dışında malayani sözlerden ve boş muhabbetlerden uzak durmalıdır. Çünkü çok konuşmadan gıybet, fitne çıkarma, yalan söyleme, insanlarla alay etme, dinin hükümlerini yalanlama, güzel konuşulduğunda övgü bekleme gibi durumların hâsıl olabileceğini ve bunun da insanı afete götüreceğini söylemektedir.⁴⁵⁵ Nitekim konuşulan her sözün hesap gününde ayrı ayrı hesabı olacaktır. Tasavvufta zaman konusu çok önemli olduğundan insan, zamanını malayani sözlerle harcayacağına, zikir ederek harcamalıdır.⁴⁵⁶

⁴⁵¹ Sülemî, *Sûfilerin Edepleri*, s. 30.

⁴⁵² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 27.

⁴⁵³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 27; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427,434.

⁴⁵⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 27; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430-431; Selim Yağmur, *Yunus Emre Divanı*, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 367.

⁴⁵⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 28-29; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 157.

⁴⁵⁶ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 26.

Hânî, sözlerini destelemek için tasavvuf yolunun önde gelen şahsiyetlerinin sözlerini aktarmaktadır. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732): “*Hikmet ehli, hikmetin başının sükût olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.*” Fudayl b. İyâz (187/803): “*Sükût etmek, cihattan ve hacca gitmekten daha zordur.*” Lokman Hekim ise: “*Söz gümüş ise sükût altındır. İnsan sözden pişman olur ama sükûtta pişman olmaz.*” Zünnûn-i Mısıri: “*Diline sahip çıkan kişi, kalbini en iyi koruyan kimsedir.*”⁴⁵⁷ Ve denilmiştir ki: “*Dil vahşi bir hayvandır. Onu sıkıca bağlamazsan, sana zarar verir.*”⁴⁵⁸

Hânî’ye göre tasavvuf yolu, konuşmak ve susmaktan ibarettir. Birincisi, müridi Allah’ın rızasına ulaştıracak sözler sarf etmektir. İkincisi ise, zorunluluk hali dışında tarikattan öğrenilen sırların başkasına aktarılmamasıdır.⁴⁵⁹

Kısaca sükûtta selamet vardır. İnsanın selamette olması için susması elzemdir. Bu da saf ve temiz kulların özelliklerindedir. Bu kullar, yerinde konuşur ve yerinde susarlar.⁴⁶⁰ Yani Bişr-i Hâfi’nin (ö. 227/841) dediği gibi konuşmak hoşlarına gittiğinde susarlar, susmak hoşlarına gittiğinde konuşurlar.⁴⁶¹ İşte bu tavrı gösterebilen müritler, nefsin oyunlarından emin olmuş olur. Çünkü nefis ne isterse tersini yaparak, ona muhalefet ederek, onu terbiye etmektedirler.

1.4.7. Nefse Muhalefet

Kuşeyrî, nefsin arzularına karşı hareket etmenin önemini anlatırken bu durumu, ibadetlerin başı olarak nitelendirmektedir. O, büyük zatlara İslam’ın ne olduğu sorulduğunda, nefsi, muhalefet kılıcıyla kesmek olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir. Buna göre İslam’ın özünde nefsin arzu ve isteklerine boyun eğmemek bulunmaktadır. Yine o, kimin kalbinde nefsin yıldızları doğarsa Allah ile dostluk güneşinin batacağını söylemektedir.⁴⁶²

Müridin kendi nefsine uygulayacağı edeplerden biri, nefsini düşük görme ve ona muhalefet etmektir.⁴⁶³ Şah-ı Nakşbend’in bu konu hakkında vermiş olduğu tavsiyelerden biri, müridin sülûkunda ne kadar ileriye giderse gitsin kendisini yolun

⁴⁵⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 158.

⁴⁵⁸ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 29; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 160.

⁴⁵⁹ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 28.

⁴⁶⁰ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 29; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 156.

⁴⁶¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 158; Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, s. 69

⁴⁶² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 188-189.

⁴⁶³ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 42.

başında olarak görmesi ve buna göre amel etmesi gerektiğidir. İkinci ise sâlikin kendi nefsinin Firavun'un nefsinden yüz kat aşağı görmesi gerektiğidir. Eğer mürit bu iki tavsiyeye uymazsa tasavvuf yolundan istifade edemez.⁴⁶⁴ Hânî, müritlerinden bu iki esasa uymalarını istemektedir. Ona göre, müritlerin bu iki esasa sıkıca sarılması gerekmektedir. Çünkü mürit bunları uygulamazsa kendini beğenme yoluna sapar. Nitekim Hz. Peygamber bu konu hakkında, “*Üç şey helâk edicidir. Bunlar, nefsin arzu ve isteklerine tabi olmak, cimrilik ve kendi yaptıklarını beğenmek.*”⁴⁶⁵ demektedir. Hânî, bunlar içinde en tehlikeli olanının kişinin yaptıklarını beğenmesi olarak değerlendirmektedir. Bu ise, müridi yolun başında en fazla meşgul eden ve ilerlemesini yavaşlatan engellerden birisidir.⁴⁶⁶

Bir mürit, başkaları hakkında hüsnüzanda bulunmalıdır. Fakat kendisi için bu davranış hatalı olacaktır. Zira mürit, kendisi için değil, başkaları için hüsnüzanda bulunmakla yükümlüdür. Hatta haram olan şeyler bir yana mürit, emredilen şeylerde bile kendi nefsinin sorguya çekmekle memurdur.⁴⁶⁷ Bu konu hakkında Zünnûn-i Mısırî, nefsinin en iyi bilen kişinin, ona karşı en fazla suizan besleyen kişi olduğunu söyleyerek, suizanı, kişinin sadece kendisine yapması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁶⁸

Müridin kendine uygulayacağı edeplerden bir tanesi kendisi eleştirildiği zaman nefsinden yana kendini savunmaktan kaçınmasıdır. Çünkü müritliğin temelinde herkese karşı gösterilecek hoşgörü vardır. Müridin başına maddi zarar gelmesi durumunda ise mürit sabır ve rıza göstermelidir. Maddi bir ilişkide payına düşenin az veya çok olması durumunda diğer insanlarla çekişmekten kaçınması gerekmektedir. Mürit buna güç yetiremiyorsa nefsinin hazlarını tatmin etmeye çalışmasından dolayı yaptığı iş, müritliğine aykırı olur.⁴⁶⁹

Müridin kendine uygulayacağı edeplerden bir tanesi nefsinin belirli vakitlerde hesaba çekmesi ve durumunu sürekli kontrol etmesidir. Bu da günde en az üç vakit olmalıdır. Mesela sabah olduğunda geceyi nasıl geçirdiğini, öğle vakti o zamana kadar neler yaptığını, akşamdan sonra da yaptığı ve yapmadığı şeyleri düşünmesi gerekir.

⁴⁶⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

⁴⁶⁵ Hadisin sıhhati için bkz: Aclûnî, *Keşfu'l-hafa*, c. 1 s. 369; Aclûnî: Hasen hadistir.

⁴⁶⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 30; Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 51.

⁴⁶⁷ Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 66.

⁴⁶⁸ Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, s. 21.

⁴⁶⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 30-31.

Eğer hataları varsa kırık bir kalp ve yakaran bir dille tövbe etmeli, Allah'tan yardım dilemelidir.⁴⁷⁰

Müridin, içini ve dışını her zaman yoklamak suretiyle kendisini gözden geçirmesi gerekmektedir. Mesela namaz kılmak istediğinde kalbinde kibir, kin, haset gibi kötü özellikleri gidermesi lazım gelir. Kalbinde veya nefsinde Allah'ın hoşlanmadığı bir özelliği varsa tövbe edip Allah'tan bu hastalıkların tedavisi için yardım dilemelidir. Mürit, bu hastalıklardan kurtulursa ilahi feyizlerin kapıları kendisine açılacaktır. Bu sebeple mürit, kalp ve beden temizliği yapmak suretiyle Allah'a ibadet etmelidir. Sadece dış bedenini temizleyen fakat iç temizliğine riayet etmeyen insan, uyuz hastalığına yakalanmış bir kimsenin haline benzemektedir. Uyuz hastalığını kesmesi için bir şurup ve deriye sürmek için merhem verilen hasta, sadece merhemi kullanırsa hastalıktan tam manasıyla kurtulamayacaktır. İşte kalpteki manevi hastalıklar da böyledir. Eğer ki kişinin batinında böyle hastalıklar varsa tesiri zâhire de etki edecektir. Vesveseye kapılan insanların bu belaya kapılmasındaki ana etken de budur. Bu yolda edeplerini muhafaza etmek isteyen mürit, hiçbir Müslümanı günahından dolayı hor görmemelidir. Müridin kendini, salih kimseler arasında görmesinden ziyade, günahkârlardan üstün görmesi bile çok tehlikeli bir durumdur. Çünkü Allah, kendisini bu yola sokmasaydı onlar gibi olabilirdi.⁴⁷¹

Müridin, makamı arttıkça, vuslata yaklaştıkça kendi hatalarını büyük görmesi gerekmektedir. Bu durum sûfiler hariç diğer insanlarda böyle değildir. Bu yolda olmayan insanların amelleri ve ilimleri arttıkça kemale erdiklerini iddia ederler. Bu insanların ilimleri nefislerindedir. Sûfilerin ilimleri ise kalplerinde olduklarından, bu ilim onların tevazularını artırır, nefisleriyle başa çıkmayı sağlar ve Allah'a karşı korkuları da bu oranda artar.⁴⁷²

1.4.8. Kötü Arkadaşları Terk Etme

İnsanın, bir kişiyle arkadaşlık etmek istediği zaman o kimsenin hallerinin dinin ölçütlerine uygun olup olmadığına bakması gerekmektedir. Aynı şekilde kendisinden daha güzel hasletlere sahip olan bir insanla arkadaşlık kurmaya niyetlendiyse kendisinin de iyi hasletlere sahip olduğunu bilmesi ve buna düşünmesi gerekmektedir. Çünkü Allah, arkadaşının gönül aynasında ona kendisini yansıtmaktadır. Eğer arkadaşlık

⁴⁷⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 32-33.

⁴⁷¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 33.

⁴⁷² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 33-34.

kurmak istenilen kişi, fiillerinde şeriata aykırı bir tutum varsa önce kendisini ayıplamalıdır. Daha sonra kişi, bu kimseden çabucak uzaklaşmalıdır. Bunun nedeni de bu kimseyle arkadaşlık kurulursa insanı kötü yola sevk etme ihtimalinin olmasıdır.⁴⁷³

Müridin uygulayacağı edeplerden bir tanesi kötü arkadaşları terk etmektir. Hânî müritlerin, kâfirlerin yüzlerine bakmaktan, şiddetin olduğu yerlerde bulunmaktan, içki içilen ve âlem yapılan yerlerde bulunmaktan, haram işleyenlerin yanlarında bulunmaktan sakınması gerektiğini söylemektedir. Hatta bunlardan kaçınmak bir kenara kötü işler yapan, kötü mizaçta olan insanların yüzlerine dahi bakılmaması gerekmektedir. Çünkü günahkârların yüzlerine bakmak basiret körlüğüne neden olmaktadır.⁴⁷⁴ Çünkü temiz kalp ayna gibidir. Mürit bunlara bakarsa kendi kalbine kötülük sirayet eder.⁴⁷⁵

Kötü arkadaşların terk edilmesi müridin tövbesinin kâmil olabilmesiyle yakından alakalıdır. Çünkü kötü arkadaşlar kişinin tövbe kararından vazgeçmesine sebep olabilirler.⁴⁷⁶ Bundan dolayı mürit, davasında sadıksa kendisini tövbesinden ve kararından vazgeçirecek her türlü etkenden hemencecik uzaklaşmalıdır. Aksi takdirde zaten yolun başında olan ve gayreti düşük olan kişinin ayağı kayar.

1.4.9. Evlilik ve Mübahlar

Müridin kendi nefesine uygulayacağı edeplerden birisi de mubahlara ilgi duymadan amel etmesidir. Mübahlara ilgi duyup onlara zaman ayıran mürit zamanını heba etmiş olacaktır. Tarikata giren bir kimse evli ise boşanarak nefisini terbiye etmemelidir. Eğer kişi bekâr ise bu yolda kemâlâta erinceye kadar evlenmeyi ertelemelidir. Çünkü evlilik, müridi yolun başında seyr ü sülûku engelleyebilecek bir husustur. Kişi, ilgi ve sevgisini başkasına yönlendirirse Allah'tan uzaklaşabilir. Bu açıdan manevi anlamda kuvvet kazanıncaya kadar kişilerin evlenmemesi gerekir. Eğer ki şehvet ağır basarsa kişi oruç tutmalı; bu da fayda göstermezse evlenmelidir. Bu yolun büyüklerinin evlenmekteki niyetleri, dünyalık bir çıkar değil aksine sünnete ittiba, iffeti koruma ve dinini ihya etme içindir.⁴⁷⁷

⁴⁷³ Sühreverdî, *Avârifu'l-meârif*, c. 2 s. 466; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 50.

⁴⁷⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 24,30.

⁴⁷⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 82.

⁴⁷⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 128.

⁴⁷⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 31.

Hânî, müritlerine ihtilâflı bir fetva ile karşılaşılırsa temkinli davranıp takvadan yana verilen fetvaya uymaları konusunda uyarıda bulunmaktadır. Mesela bir âlim bir yiyecek için helal deyip diğer âlim mekruh diyorsa o, müritlerinden mekruh diyenin fetvasını kabul etmesini ve şüphelilerden uzak durmasını istemektedir.⁴⁷⁸

1.4.10. Müridin İbadetleri

Hânî, mutasavvıfların her daim üzerinde durdukları zamanın önemini vurgulamaktadır. O, kudsi kelimelerin hepsinin aslında zamanın önemini vurgulamak, bu konuya dikkat çekmek için olduğunu söylemektedir. Zira zamandan daha değerli bir şey yoktur. Bu sebeple mürit, çok kıymetli olan bu zamanı değerlendirmek suretiyle dolu dolu geçirmelidir. Her saniyeyi boş işlerden muhafaza etmelidir.⁴⁷⁹

Zâhirî virdlerle meşgul olmak, müridin asıl edeplerinden değildir. Müride lazım olan ibadetler öncelikle kalbini kötü düşüncelerden temizlemek, kötü huylarını terk edip güzel huylar edinmek ve gafleti gidermektir.⁴⁸⁰ Zira kalp bozuk olursa yapılan ibadetlerin bir manası kalmayacaktır. Örneğin mürit, şeyhinin veya diğer müritlerin takdirini kazanmak için ameller yapıyorsa ne kadar yaparsa yapsın Allah katında bir kıymeti olmayacak ve nefis terbiyesi konusunda daha da kötü duruma gelecektir. Başkalarının rızası için yapılan işten hayır beklemek şöyle dursun, kişi Allah katında vebalindedir. Çünkü bu durumdaki bir kişi, insanlara gösteriş yapmak için Allah'ı ve O'nun güzelliklerini kullanmış olmaktadır. Hânî, ibadetlerin kişileri güzel ahlaka götürmesi yönüyle zâhirî amelleri ele almaktadır. O, müridin gündelik hayatta vaktini hangi nafiye ibadetlerle geçireceğini anlatmaktadır ve müritlerine şunları tavsiye etmektedir:

- a. *Nakşbendî yolunun büyükleri her gece, Fâtiha, Kâfirûn, İhlâs, Felak, Nas surelerini, Haşr suresinin beş, Bakara suresinin son iki ayetini; sabahları ise Yâsîn suresini okumuşlardır.*
- b. *Hâce Ali Râmîtenî (ö. 728/1328), üç kalbin birleşince kulun amacının gerçekleştiğini söylemektedir. Bunlar, Müminin kalbi, Kur'an'ın kalbi ve*

⁴⁷⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 25.

⁴⁷⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 86.

⁴⁸⁰ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430; Abdullah b. Alevî el-Haddâd, *Müridin Edepleri*, s. 28.

gecenin kalbidir. İşte buna binaen mürit, teheccüd namazını⁴⁸¹ Yâsîn suresiyle on iki rekât kılmalıdır. İlk yedi rekâta her bir rekâta on bir, sekizinci rekâta surenin sonuna kadar ayetler sırayla okunur. Son dört rekâta Kâfirûn ve İhlâs sureleri okunur.

- c. Teheccüd namazından sonra mürit, sabah namazına kadar zikirle ve tefekkürle uğraşmalıdır. Uykusu varsa uyuyup sabah namazına tekrar uyanmalıdır. Sabah namazının sünnetini evde kıldıktan sonra farzını kılmak için camiye gitmelidir. Bu sırada sessizce tövbeyle meşgul olmalıdır.
- d. Mürit, işrak vakti girince işrak niyetiyle iki rekât namaz kılmalıdır. Her rekâta Fâtiha'dan sonra İhlâs suresini okumalıdır.
- e. Mürit, işrak namazından sonra vakti girer girmez kuşluk namazını en az dört rekât, en fazla on iki rekât olmak üzere kılmalıdır. Öğle vakti müsaitse kaylûle de yapmalıdır.
- f. Mürit, geçimini sağlamak için evinden ayrıldığında helalinden kazanmak için işine gitmelidir. Burada halk içinde Hakk ile beraber olarak işlerini halletmelidir.
- g. Mürit, rızkını temin edip evine döndüğünde abdest alıp yalnız kaldıktan sonra râbîta, murâkabe ve zikir gibi manevi derslerini yapmalıdır.⁴⁸²

1.5. Müridin Şeyhine Karşı Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Allah'a ulaşmak için bir şeyhin terbiyesi altına giren bir kimsenin, şeyhine itaat etmesi yani onun emir ve yasaklarına uyması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre müridin mürşidine karşı dikkat etmesi gereken şartlar bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:⁴⁸³

- a. Mürit, şeyhinin hiçbir hareketlerine kalben dahi itiraz etmemelidir. Te'vilin mümkün olduğu hususlarda şeyhinin şer'an hatalı hareketini iyiye

⁴⁸¹ Nakşebendî büyükleri, hakiki müritlerin gece ibadetinde kalkanlar olduğunu söylemektedirler. Bu müritler, sâdâtların iltifat nazarlarına mazhar olmuş kimselerdir. Bkz: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 51.

⁴⁸² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 86-88.

⁴⁸³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 38-40; Abdulmecid el-Hânî, *es-Saâdetü'l-ebediyye*, s. 10-11.

*yormalıdır. Buna rağmen şeyhinin hareketini yine iyiye te'vil edemiyorsa, kusuru kendinde aramalı ve aklına Hz. Musa ve Hz. Hızır'ın kıssalarını düşünmelidir. Bu konuda şeyhe yapılacak itiraz, kusurların en büyüğü olarak kabul edilmektedir. Hatta bu duruma düşmüş bir mürit için manevi perdeler kapanmış olur ve perdelenmenin de bir tedavisi yoktur. Aynı şekilde mürit, şeyhinin emirlerini sorgulamadan ve geciktirmeden yerine getirmelidir. Eğer kendisine emredilenleri te'vil etmeye kalkarsa ve o işleri yapmakta gevşeklik gösterirse feyiz kesilebilir.*⁴⁸⁴

Kuşeyrî de bu konu hakkında, şeyhinin emir ve yasaklarına uymayan bir müridin mekân olarak aynı yerde olsalar dahi şeyhiyle arasında olan bağının kopacağını söylemektedir. Mürit, eğer şeyhinin sohbet ve terbiyesindeyken ona kalben itiraz ederse sohbet ahdini çiğnemiş olmaktadır.⁴⁸⁵ İtiraz, edepsizlik kabul edildiğinden, edebin terki de ilahi feyzin kesilmesine neden olmaktadır.⁴⁸⁶

Burada müridin meyyit gibi olması istenmektedir. Bu durumun izahatına lüzum vardır. Çünkü günümüzde ve tarihin herhangi bir zamanında müridin, mürşidi önünde, meyyitin gassal önünde yatması gibi olması gerektiği düşüncesi istismara açık bir söylem olmuştur. Daha önce belirttiğimiz gibi mürit sadece din hususunda şeyhinden gelen emirleri uygulamakla yükümlüdür. Şeyhin dünyalık bir işi yapması için müride telkinde bulunması insani bir durumdan öteye gitmeyecektir. Bu telkinin dini bir emir gibi telakki edilmesi kişileri hataya sevk edecektir. Çünkü Hz. Peygamber dahi “*Siz dünyalık işleri benden iyi bilirsiniz.*”⁴⁸⁷ diyerek, bu konudaki ölçünün nasıl olması gerektiğini bizlere bildirmiştir. Aksi takdirde şeyhin, Hz. Peygamber'in önüne geçmesi söz konusu olur ki bu da İslam'ın özüne aykırı olacaktır. Nitekim günümüzde de birçok farklı yapılanmalardaki insanlar bu söylemi kullanıp lider olarak kabul etikleri insanların hatalarını “*Vardır bir bildiği!*” diyerek hayra yormakta ve hatalar silsilesi içine dalmaktadırlar. Bu durumu, siyasi, sosyolojik ve dini yapının bozulması şeklinde ifade etmekte bir sakınca görmüyoruz. Çünkü burada söz konusu, Allah'a daha iyi bir kul olabilme çabası olan tasavvuf ilminin kurumsallaştığı tarikatların, siyasi hayatı şekillendiren bir araç olabileceğidir. Böyle bir durum da her dönemde acı ve kargaşayı beraberinde getirmiştir.

⁴⁸⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 453.

⁴⁸⁵ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 362.

⁴⁸⁶ Kitapsız Mustafa Efendi, *Maksâdu's-sâlikîn*, s. 175.

⁴⁸⁷ Müslim, *Fedail*,139; İbn Hanbel, 1/162.

Müridin, şeyhinin şer'i meselelerde hatasını görürse ona tabi olmayıp şeriatın gereğince amel etmesi gerekmektedir.⁴⁸⁸ Böyle bir durumda öncelikle bu durumu hayra yormalı, şeyhinden saklamalıdır. Bu durumu mümkün olduğunca şeriata göre te'vil etmelidir. Te'vil imkânı yok ise şeyhi için istiğfarda bulunmalı ve hatasını anlaması için dua etmelidir. Şayet kalbi mutmain olmamışsa kinayeli ve imalı bir şekilde şeyhine sormalıdır. Çünkü şeyhini ithamda bulunacak şekilde açıkça sorması edep dışı kabul edilmektedir. Burada önemli olan husus müridin şeyhini masum görmemesi gerektiğidir. İsmet sıfatı, peygamberlere ait bir sıfat olup her kim olursa olsun peygamber olmayan biri için kullanılması İslam'a aykırıdır.⁴⁸⁹ Mürit, şeyhi için dua ve niyazda bulunduktan sonra şeyhinin hatasından döndüğünü görürse onun bu hatayı gaflet ve dalgınlıkla yaptığını anlamalıdır.⁴⁹⁰

Tasavvufun ilk nüvelerinin zühd hayatını benimseyen kimselerin oluşturduğu, kabul edilen bir durumdur. Onları zâhidâne hayata yönelten ana etkenin de dünyevileşme arzusu olduğu bilinen bir gerçektir. İşte bu sebeple temelinde dünyaya meylin, makam ve şöhretin kabul edilmediği bir sistemin, ülke ve dünya siyasetini şekillendirmesi düşüncesi abes bir durumdur. Zira şeyh de insan olduğundan siyasi anlamda hataya düşebilme ihtimali vardır. Bu hata ona tabi olan bütün müritlerine yansıyacaksa ve şeyh hata yaptıysa, bu vebalden nasıl kurtulacaktır? Burada Hânî'nin şeyhin keşfinde hataya düşebileceğini kabul ettiğini de ifade etmek gerekmektedir.⁴⁹¹ Manevi anlamda bile hata ihtimali varsa dünyalık işlerde şeyhin hatası elbette olabilecektir. Bazı şeyh olduğunu iddia eden kimselerin "*Falanca partiye oy vermeyen bizim tarikatımıza gelmesin.*" gibi söylemlerinin tasavvufla alakasının olmadığını anlamak için tasavvuf tarihi boyunca yazılmış bütün eserlerin okunması gerekmediği açık bir durumdur.

- b. *Müridin, aklına gelen iyi ve kötü bütün düşünceleri şeyhine anlatması gerekmektedir.*⁴⁹² *Bu şekilde şeyhi onun durumunu daha iyi anlayabilir ve ona göre yapacağı şeyleri kendisine söyler. Müridin, "Nasıl olsa şeyhim benim halimi biliyor, ona falanca durumumu anlatmama gerek yok."*

⁴⁸⁸ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 79.

⁴⁸⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430.

⁴⁹⁰ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 447.

⁴⁹¹ Detaylı bilgi için bkz: Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 39; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 69-70.

⁴⁹² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 721, 292. Mektup.

*şeklinde düşünmesi sakıncalı bir durumdur. Çünkü şeyhin keşfinde hata ve yanılma olabilir. Bu hata aynı bir müçtehidin zâhirî bir hükümde hata etmesi gibidir. Şeyh keşfinde hata etmese dahi zâhir dururken bâtınla amel edilmemesi gerekmektedir.*⁴⁹³

Mürit gerek şeyhi gerek tarikat gerekse de herhangi bir konu hakkında kalbinden geçen düşüncelerine tövbe etmesi gerekmektedir. Tövbe ettiği halde mürit bu düşüncelerden kurtulamıyorsa onları şeyhine anlatması gerekmektedir. Çünkü bu düşünceler feyiz kapısının kapanmasına ve müridin manevi ilerlemesine engel teşkil etmektedir.⁴⁹⁴ Şeyh ise bu düşünceleri giderme konusunda müridine yardımcı olmak için vardır.

c. *Mürit, tarikattaki amacına bağlı kalmalı, herhangi bir zorluk ve sıkıntı neticesinde oluşacak hayal kırıklığına kapılmamalıdır. Aynı şekilde şeyhine sevgisine bağlı kalmalı ve Allah'a ancak şeyhi vasıtasıyla gideceğini aklından çıkarmamalıdır.*⁴⁹⁵

Mürit, şeyhinin kendisine gülmesine, zâhirde güzel muamele etmesine aldanmamalı, kendisine kızdığına ise ona sabretmeli ve onun tahkirinin kendisinin terbiyesi için gerektiğini bilmelidir.⁴⁹⁶ Müridin, şeyhini basit nedenlerden ötürü üzmemesi hatta en ufak yüz değişikliğine yol açacak davranışlar sergilememesi gerekmektedir.⁴⁹⁷ Şeyh, müride heva ve hevesinden kızmayıp müridin edepsizliğinin, şeriatın emrettiği emir ve yasaklara uymamanın bir sonucu olarak Allah için kızmaktadır. Mürit, azarlandığı zaman yaptığı davranışlara bakarak kendini hesaba çekip hatalarından dönmelidir. Zira şeyhi kendisine kızılıyorsa onun hatasından dönmesi için bunu yapıyordur.⁴⁹⁸ Nitekim bir insan arkadaşını veya akrabasını hata yapınca uyarıyorsa onu sevdiği için bunu yapıyordur. Eğer ki sevmeseydi onları kendi hallerine bırakıp hataların içinde kalmasına göz yumardı.

d. *Mürit, şeyhinin sürekli yaptığı fiilleri yapmaya çaba harcamamalıdır. Çünkü mürit bilmelidir ki şeyhi bunları kendi makamına göre yapmaktadır.*

⁴⁹³ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 38-39.

⁴⁹⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 26; Abdullah b. Alevî el-Haddâd, *Müridin Edepleri*, s. 61.

⁴⁹⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 21.

⁴⁹⁶ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 22; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 67.

⁴⁹⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 455.

⁴⁹⁸ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 447.

*Eğer şeyhini bu hususta taklit ederse fayda yerine zarar görebilir. Bu açıdan mürit, şeyhi ona emretmediği müddetçe kendi kafasına göre bazı işleri kendine adet edinmemelidir.*⁴⁹⁹

Bu konu hakkında bazı tasavvuf ehli, “Taklit, zındıklığa neden olur.” demişlerdir. Çünkü velilerin bazı halleri ve fiilleri makamları sonucunda meydana gelmektedir. Bu da manevi sekr halinin bir neticesidir. Nitekim Hz. Hızır’ın çocuğu öldürmesi hikmet ve maslahattan ötürüdür. Ayrıca Hallac-ı Mansur (ö. 309/922) ve Bâyezid-i Bistâmî’nin sözleri⁵⁰⁰ manevi sekr halinden dolayıdır. Eğer bu fiilleri bir kimse taklit ederse helak olanlardan olur.⁵⁰¹

e. *Mürit, şeyhinin emrettiği nafile ibadetleri yerine getirmelidir. Kendince nafile ibadet edinip habersiz yapmamalıdır. Çünkü şeyh, mürit için gereken ibadetleri emretmektedir.*⁵⁰²

Tarikat âdabında müridin şeyhinin kendisi için vermiş olduğu manevi reçeteyi tatbik etmesi gerekmektedir. Bir hastanın, doktorunun verdiği ilaçları nasıl ki kendisine söylenilen şekilde kullanması gerekiyorsa manevi hastalıkların tabibi olarak nitelendirilen şeyhinin de müride yapması için telkin ettiği eğitim ve tedavi metotlarını müridin eksiksiz bir şekilde yapması gerekmektedir. Zaten şeyhin rolü de burada devreye girmektedir. Mürit, şeyhi itibarsızlaştırıp dediklerini yapmıyorsa bu yolda ilerlemesi ve hastalıklarının tedavi edilmesi zor bir durumdur. Kendisine telkin edilen hususları kendi kafasına göre artırıp azaltması da hasta birisinin kendisine verilen ilaçları kafasına göre kullanmasına benzetebiliriz. Bu kişi böyle bir durumda hastalığının gitmesi şöyle dursun hastalığa daha da düşer olacaktır.

f. *Mürit, kendi nefsinin diğer bütün nefislerden daha aşağı görmelidir.*⁵⁰³

Mürit, kendisini kıymetli olarak görürse veya dünyada kendisinden daha düşük seviyede insanların bulunduğunu düşünürse gerçek manada tasavvuf yoluna başkoymuş sayılmamaktadır. Müridin amacı nefsinin kıymetlenmesini elde etmek değil, Allah’a

⁴⁹⁹ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 39.

⁵⁰⁰ Serrâc, *el-Lum’a*, s. 459-477.

⁵⁰¹ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidyye*, s. 25.

⁵⁰² Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 242.

⁵⁰³ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 39.

ulaşmaktır.⁵⁰⁴ Bundan dolayı amacı Allah'a ulaşmak olmayan birisi, başka şeyler isteyen kimsedir. Bunu ister diliyle isterse de kalbiyle beyan etsin, isterse etmesin. O'nu isteyen, O'ndan başka bir şeyi istemeyen kimsedir.

g. *Mürit, keşif, kerâmet ve hal gibi şeyleri istemeyi kalbinden söküp atmalıdır. Bu yola giriş amacını unutup Allah'tan başka şeyleri talep etmemelidir.*⁵⁰⁵

h. *Mürit, bir sıkıntı yaşarsa bunu şeyhinden başkasına anlatıp yardım istememelidir. Lakin zaruri durumlarda takva ehli bir kimseye soru sormasında bir beis bulunmamaktadır.*

i. *Mürit, kendi nefsi için kimseye kızmamalı ve ilim talebeleriyle kavgaya girmemelidir. Çünkü böyle bir durum manevi kazanç yerine kişiye zarardan başka bir şey vermeyecektir.*⁵⁰⁶

Hânî, şeyhin müritleri üzerinde hakları olduğunu söylemektedir. Ona göre, bu haklara riayet etmek şeyhe karşı gösterilecek edeplerle sağlanabilir. Bu sebeple o, müridin şeyhine karşı göstermesi gereken edepleri şu şekilde sıralamaktadır:⁵⁰⁷

a. *Mürit, Allah'a, yalnızca şeyhinin vesilesiyle ulaşacağına tam bir teslimiyetle iman etmelidir. Bu sebepten ötürü başka şeyhlere yönelmemelidir.*⁵⁰⁸

Müridin şeyhine karşı ihlaslı olmasının en düşük mertebesi, dünya çok büyük evliyalarla dolu olsa dahi feyiz kaynağının kendi şeyhi olduğunu bilmesidir. Yine yaptığı iyi şeylerin şeyhinin himmet ve nazarından daha düşük seviyede olduğuna inanmasıdır. İhlasın en yüksek mertebesi ise şeyhinin bütün hareketlerinin Allah için olduğuna inanmasıdır.⁵⁰⁹

⁵⁰⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

⁵⁰⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidyye*, s. 14.

⁵⁰⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 39.

⁵⁰⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 40.

⁵⁰⁸ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidyye*, s. 21; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 451.

⁵⁰⁹ Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 70-71.

- b. *Mürit, şeyhine teslimiyet konusunda tam bir bağlılık sağlamalı ve onun emirlerine itaat etmelidir.*⁵¹⁰

Müridin, şeyhinin kendisini Allah'a götürme konusundaki önemini iyice kavraması gerekmektedir. Nitekim tasavvufta şeyh, Allah ve Hz. Peygamber adına bir uyarıcı olduğu için şayet mürit Hz. Peygamber zamanında yaşasaydı ona karşı edebini nasıl koruyacaksa kendi şeyhine karşı da öyle edepli olmalıdır anlayışı bulunmaktadır.⁵¹¹ Bu düşünceden ötürü tasavvufta, şeyhe karşı saygılı olma, onun dini konulardaki emirlerine bağlı kalma ve tam bir güvenle teslim olma, müridin maksadına ulaşması konusunda son derece önemli bir yer edinmektedir.

- c. *Mürit, kendi iradesini şeyhinin iradesine tercih etmelidir. Ayrıca, şeyhinin hoşlanmadığı şeylerden uzak durmalı ve mürit de o şeylerden hoşlanmamalıdır.*⁵¹²

Hânî, daha önce dediğimiz gibi müridin, şeyhinin dini konulardaki iradesine kendisini teslim etmesi gerektiğini savunmaktadır. Yoksa burada kastedilen şeyhin dünyalık işlerdeki iradesi değildir. Hal böyle olursa şeyhin hata yaptığı konularda müridin de bu hataları onaylaması ve yanlışların içine dalması söz konusu olur ki burada taassub kavramıyla beraber yobazlık hâsıl olur.

Şeyh Fethullah Verkânîsî (ö. 1317/1899), müridin şeyhinin iradesini kendi iradesine tercih etmesinin muhabbetin en aşağı derecesi olduğunu söylemektedir. Ona göre muhabbetin en yüksek mertebesi ise kendi isteklerini yok sayıp şeyhi bir şey istediği zaman, nefsinde o işi yapıp yapmama konusunda bir niyet bulundurmamasıdır.⁵¹³

- d. *Mürit, keşif ve rüyalardan kendince manalar çıkarmamalı ve bunlara itibar etmemelidir. Durumunu şeyhine anlatmalı ve onun yönlendirmesine göre hareket etmelidir.*⁵¹⁴

⁵¹⁰ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 447.

⁵¹¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 451.

⁵¹² Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidyye*, s. 26; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 77; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 719, 292. Mektup.

⁵¹³ Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, s. 71.

⁵¹⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 456; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430.

Müridin, yaşadığı hiçbir manevi halini şeyhinden gizlememesi, söylemekten utansa dahi mana ve işaret yollu bu durumu şeyhine arz etmesi gerekmektedir. Velew ki mürit, şeyhine bunları anlatmazsa görüp aklına takılan şeyler manevi seyrinde bir düğüm olarak durur. Düğüm ise durumu şeyhe etmekle çözülebilir.⁵¹⁵ Zaten müridin, tasavvuf yoluna girerken bir şeyh edinmeyle işe başlamasının amacı, onun bir rehber ve Allah'a ulaşmada bir vesile mesabesinde olmasından kaynaklanmaktadır. Burada mürit, kendisinde olan halleri ve durumları şeyhine danışmazsa şeyhin yardımı nasıl ortaya çıkacaktır? Nitekim Hânî ve tasavvuf erbabı şeyhin keşfinde hataya düşebileceğini kabul etmektedir.⁵¹⁶ Şeyhin müritlerinin her halini bilmesi düşünülemez. Zira Allah'ın bildirdiği kadarını bilmektedir. Bu sebepten müridin bunları akıl edip her durumda ve şartta şeyhine danışarak bu yolda ilerlemesi gerekmektedir. Danışmayacaksa şeyhin ve tarikatin bir işlevi kalmamış demektir.

e. *Mürit, şeyhinin bulunduğu yerlerde yüksek sesli konuşmamalıdır. Mürit, şeyhiyle konuşma vakitlerini ayarlamalıdır ve sözünü boştan yere uzatmamalıdır. Eğer bir soru sorduysa şeyhini güzelce dinlemeli ve onun sözünü kesmemelidir.*⁵¹⁷

Müridin, şeyhinin yanında yüksek sesli konuşarak ve fazlaca gülerek edebini bozmaması gerekmektedir. Sesin yükseltilmesi ve kakhaha ile gülmek insanın vakarını giderir. Kalbe vakar yerleştiğinde dil ne söylediğinin ve bunu nasıl söylediğinin farkında olur. Fakat bu edep insanın nefsinin çocuk, ev, geçim düşünceleriyle meşgul olmasından bir sürü sıkıntılara maruz kaldığından mürit tarafından tam manasıyla uygulanamaz. Bundan dolayı mürit, neyi nasıl konuştuğunun farkında olmaz. Kalp hastalıklı olduğundan dil buna bağlı olarak kalpteki hastalıkları dışa vurmaktadır.⁵¹⁸

Mürit, zaruret hali dışında şeyhinin yanında kendi menkıbelerinden ve övülecek hallerinden bahsetmemelidir. Şeyhine bir meselede soru sorulsa ve mürit bunun cevabını biliyor dahi olsa şeyhi kendisine sormadan soruyu cevaplamak için ortaya atılmamalıdır. Çünkü mürit, şeyhinin her sözünü ganimet bilmeli ve onu can kulağıyla dinlemelidir. Velew ki şeyhinin sözlerinde ve cevaplarında bir eksiklik dahi bulsa

⁵¹⁵ Sühreverdî, *Avârifu'l-meârif*, c. 2 s. 454-455.

⁵¹⁶ Detaylı bilgi için bkz: Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 39; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 69-70.

⁵¹⁷ Sühreverdî, *Avârifu'l-meârif*, c. 2 s. 456.

⁵¹⁸ Sühreverdî, *Avârifu'l-meârif*, c. 2 s. 448-449.

bunları söylememeli ve Allah'ın kendisine verdiği ilim nuru için şükretmelidir. Zira şeyhin sözünde yanlış olduğunu ve daha iyisini kendisinin bildiğini insanlar içinde söylemek, şeyhe muhalefet etmek demektir. Şeyhe muhtaç birisinin ona muhalefet ederek bu yolda ilerlemesi çok zor bir durum kabul edilmektedir.⁵¹⁹ Zaten hatalı olan birisinin insanlar içinde uyarılması, ona hakaret olacağı herkes tarafından bilinen bir husustur. Bu hakaretin mürit tarafından kendisine muhtaç olduğu şeyhe yapılması da hem İslam hem de tarikat edeplerine aykırı bir tutum olacaktır.

f. *Mürit, şeyhinin sırlarını ifşa etmemeli, onları saklamalıdır.*⁵²⁰

Kuşeyrî, müridin şeyhinin sırlarını saklamasının gerekli olduğu gibi şeyhin de müridin sırlarını muhafaza etmesi gerektiğini söylemektedir.⁵²¹

g. *Mürit, hiçbir halini, gördüğü keşif ve kerâmetleri şeyhinden saklamamalıdır.*⁵²²

Müridin, gördüğü keşif ve kerâmetleri şeyhi haricindeki herkesten saklaması gerekmektedir. Çünkü mürit, diğer insanlara bunları anlatırsa onlara karşı nefsi kabarabilir veya nefsinde bir değişiklik gelmese dahi diğer insanların kendisine haset etmesine ve onların zarara düşmesine neden olabilir. Mürit, aldığı verdiği nefesi dahi şeyhinden saklıyorsa şeyhinin sohbetine ihanet etmiş olmaktadır. Eğer ki mürit, şeyhinin kendisine söylediği bir şeye itiraz ediyorsa bunu hemen şeyhine söylemelidir.⁵²³ Mürit, kalben olan bu itirazı şeyhine söylerse şeyhi onun açıklamasını yapabilir veyahut hastalığını tam manasıyla tespit edip ona göre talimatlar verebilir. Sonuç itibarıyla bu yolda şeyhin rolü ve önemi bu noktalarda ortaya çıkmaktadır.

h. *Mürit, şeyhinin sohbetlerini, insanlara aktarıırken onların anlayabileceği tarzda anlatması gerekmektedir.*

i. *Mürit, şeyhine intisap etmek için huzuruna çıktığında, Allah'a ulaşmak için kendisine geldiğini ifade etmelidir. Şeyhin kendisine vereceği manevi reçeteyi nefsinde tatbik etmelidir.*

⁵¹⁹ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 450.

⁵²⁰ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 451.

⁵²¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430.

⁵²² Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 451; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 430.

⁵²³ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427.

- j. *Mürüt, başkalarından şeyhine selam getirmemelidir. Bu edebe aykırı bir eylemdir.*
- k. *Mürüt, bütün dikkatini ve gayretini şeyhine yöneltmelidir. Şeyhinin dışındaki her şeyden alakasını kesip onda fâni olmaya çalışmalıdır.⁵²⁴*
- l. *Mürüt, şeyhinin yanında abdest almamalı, tükürüp sümküremelidir. O yanındayken nafile ibadetlerle meşgul olmamalıdır. Lakin şeyh, nafile ibadetlerle meşgul oluyorsa müridin de nafile ibadetle meşgul olmasında sakınca yoktur.*
- m. *Mürüt, şeyhinin emirlerini yorumlamadan, ihmal etmeden yerine getirmelidir.*

Hâni, müridin şeyhine karşı edeplerini bu şekilde sıraladıktan sonra müridin tarikatta yapması gereken edepi de zikretmektedir. Bunlar da şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Mürüt, şeyhinin izni olmaksızın hiçbir yerde konuşmamalıdır.*
- b. *Mürüt, Allah'a karşı sadık olmalıdır.*
- c. *Mürüt, maddi ve manevi temizliğine riayet etmeli, şerefini ve haysiyetini korumalıdır. Dini hükümlere sıkıca sarılıp tarikata bağlı kalmalıdır.*
- d. *Mürüt, ibadetleri yerine getirebilmek için şer'i ilimlere vâkıf olmalıdır.*
- e. *Mürüt, şeriat ve hakikat konuları hakkında münakaşa etmemelidir. Müridin amacı seyr ü sülûku tamamlamak olmalıdır. Mücadele ve münakaşa işini ehil olan yani seyr ü sülûkunu tamamlamış kişiler yapmalıdır. Mürüt, sadece amacına yönelmeli ve başka işlere dalmamalıdır.*
- f. *Mürüt, tasavvuf yoluna ilk girdiği andan itibaren nefsinin arzularına uymaması ve yoksulluğa rıza göstermesi gerekir.*
- g. *Mürüt, hiçbir kötü işe bulaşmamalı ve her ne olursa olsun onu amacından uzaklaştırmamalıdır.*

⁵²⁴ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 21; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 1 s. 720, 292.

- h. *Mürîr, haklı dahi olsa herhangi bir konuda iddiacı konumunda olmamalı, yabancı insanlarla münasebetini kesmelidir.*
- i. *Mürîr, kalbiyle tarikata bağlanmalı ve bedeniyle de hizmet etmelidir.*
- j. *Mürîr, helal lokma yemelidir.*
- k. *Mürîr, halktan gelen kötölemelere ve övgülere karşı kulağını kapatmalıdır.*
- l. *Mürîr, Allah dostlarının hallerini ve menkıbelerini okumalıdır.*
- m. *Mürîr, inatçılığı ve muhalefet duygusunu bir kenara koyarak şeyhine muhabbet besleyerek teslim olmalıdır.⁵²⁵*

1.6. Mürîrin İhvâna Karşı Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, mürîrin diğer mürîrlerle olan ilişkilerinde belirli bir âdaba göre hareket edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu edepi de Süleyman el-Bağdâdî'den şu şekilde aktarmaktadır:⁵²⁶

- a. *Mürîr, ihvânın işlediği kusurları ve ayıpları görmemelidir. Çünkü hatayı işleyen ve ayıplanacak olan kendisi de olabilir. Nitekim Allah dostları bu konu hakkında “Bir kimse, insanların hatalarını keşif yoluyla ulaşmışsa bu şeytani bir keşiftir.” demektedirler. İnsanların hatalarına bakan ve onların kusurlarını araştıran mürîrin tarikattan istifade etmesi düşünülemez.⁵²⁷ Mürîr, ihvânda bir hata görürse kenara çekip onu uyarmalıdır. Bunu yaparken insanların içinde olmamaya dikkat etmelidir. Nitekim bu konu hakkında İmam Şâfi, “Kardeşini yalnızken uyaran tam uyarmış olur; insanlar içinde uyarırsa rezil etmiş olur.” demektedir.⁵²⁸*
- b. *Mürîr, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri ihvânla paylaşmalıdır.*

⁵²⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 41-43.

⁵²⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 43-45; Süleyman el-Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, s. 81-82; Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 453.

⁵²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 483; Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, s. 56.

⁵²⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 483.

- c. *Mürit, herhangi bir yerde ihvânla imamlık yapmak için tartışmaya girmemeli, baş olma sevdası gütmemeli ve ihvâna karşı kalbinden kötülük besleyip beslemediği hususunda uyanık olmalıdır.*⁵²⁹

Müridin dikkat etmesi gerekli olan en önemli konulardan birisi, baş olma sevdasına düşar olmasıdır. Çünkü baş olma sevdası insanın aklını başından alabilecek kadar tehlikelidir. Bu tehlikenin tadına varanın artık bundan geri durması ve nefisinden bu kusuru söküp atması çok zordur.⁵³⁰ Aynı şekilde kardeşlik hukukunu tesis ettiği ihvâna karşı kötü düşünceler beslemek ve onları kıskanmak müridin bu yolda ilerlemesi engelleyen ayağına vurulmuş pranga gibidir. Haset etme çoğu zaman, kendisi dışındakilere Allah'ın lütuf, ihsan ve cezbe vermesine kişinin içerlemesi ve üzülmeye şeklinde ortaya çıkmaktadır. Mürit, böyle bir kıskançlığa düşerse bütün bunların ilahî taksimle olduğunu ve bu güzelliklerin ezelde insanlara paylaştırıldığını düşünüp bunlara rıza göstermelidir. Ancak bu şekilde hasetten kurtulabilir.⁵³¹

- d. *Mürit, özel gün ve gecelerde ihvânın uyanık olması ve onların bu günlerde ibadet etmesi için çaba harcamalıdır.*
- e. *Mürit, şeyhine veya başka kimselere karşı yapılacak edepsizliklere öncülük etmemeli ve örnek olmamalıdır. Örneğin, dünyalık işlerle alakalı görevleri üstlenmemeli, şeyhinin gözetiminden ayrılmamalıdır.*
- f. *Mürit, ihvâna hizmet etmeyi, nafîle ibadetlerinden daha önde tutmalıdır. Mürit, dergâhın ihtiyaçlarını gidermede ihvâna yardımcı olmalı ve özellikle dergâhın tuvaletlerini herkesten önce temizlemelidir. Mürit, zor işlerde önder olmalı ve ihvânı da buna teşvik etmeli, ihvânın ihtiyaç duyabileceği iğne, iplik gibi levazımatı yanında bulundurmalıdır.*⁵³²

Müridin içinden ne tür hizmet etmek geçiyorsa bu istek kaybolup gitmeden o hizmeti yerine getirmesi gerekmektedir. Çünkü nefis ve şeytan müridi o hayırdan döndürmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Mürit, hizmet ederken ihvânın bütün eziyetlerine ve cefalarına sabretmelidir.⁵³³ Hizmeti karşılığında teşekkür etmezlerse

⁵²⁹ Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, s. 27.

⁵³⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 27; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427,434.

⁵³¹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 432.

⁵³² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 43-44.

⁵³³ Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, s. 60.

buna üzülmemelidir. Çünkü hizmet onların teveccühlerini ve beğnilerini kazanmak için değil, bizzat Allah için yapılmaktadır. Mürit, kendini onların yoluna feda etmeye hazır olmalıdır.⁵³⁴ Çünkü hakiki mürit, halka hizmetin, Hakk'a hizmet olduğu bilincini taşımaktadır. İşte müridi bu tavırları ıslahı zor olan nefsin terbiye edilmesi için gerekmektedir. Zira nefis arzu ve isteklerinin tersi yapıldığında yola gelen bir varlıktır. İnsanların eza ve cefasına katlanmak, tuvaletleri yıkamak, dergâha ve insanlara hizmet etmek nefsin hoşuna giden davranışlardan değildir. Bundan dolayı mürit, özellikle nefsinin en çok istemeyeceği tuvalet temizleme görevini üstlenmeli ki hem temizlik sağlansın hem de nefis iyice baskı altına alınıp terbiye edilsin. Hânî, müridin yanında iğne ipliğin dahi bulunmasını söyleyip aslında her konuda müritlerin yardımlaşma ve dayanışma içinde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu sebepten ötürü herhangi birinin ihtiyacı olduğunda hemencecik o ihtiyacın giderilmesi için kimsenin üzerinde taşımayacağı nesnelere bile müridin yanında bulundurması tavsiye edilmektedir.

- g. *Mürit, ihvâna karşı iyilik yapmalı, zulme uğrayanların yanında olmalıdır. Mürit, kimsesiz müritlerin ihtiyaçlarını gidermede geri durmamalıdır.*
- h. *Mürit, vefat edecek olan müritlerin başından ayrılmamalı ve haklar konusunda helâlleşmelidir.*
- i. *Mürit, ihvânı her daim hayırla yâd etmeli, onlara kızdıysa kızgınlığını sürdürmemeli, şeyhi veya ihvân hakkında bir yanlışta düşerse pişman olup hemen tövbe etmelidir. Mürit, dua ederken ihvânı unutmamalı kendisi için istediklerini onlar içinde istemelidir.*
- j. *Mürit, herhangi bir özrü bulunmadıkça tek başına yemek yememelidir.⁵³⁵*
- k. *Mürit, ihvânın bir günahına şahit olursa ona kızıp onu terk etmemelidir. Hatta eskisinden daha yakın olup onu düştüğü yanlıştan kurtarması gerekmektedir.⁵³⁶*

Müritlerden birisi hata yaparsa kişinin ona değil, işlediği hataya kızması gerekmektedir. Nitekim bu konu hakkında Allah Hz. Peygamber'e, "Eğer sana isyan ederlerse, 'Ben sizin amelinizden uzağım' de." (Şuarâ 26/216) demektedir. Ayette "Ben

⁵³⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 434.

⁵³⁵ Sülemî, *Sûfîlerin Edepleri*, s. 48.

⁵³⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 44-45.

sizden uzağım.” değil, “Ben sizin amelinizden uzağım.” demektedir. Bundan dolayı arkadaşı terk etmemek gerekmektedir.⁵³⁷

Hânî, bu konu hakkında rivayet edilen Hz. Ömer’in bir olayını örnek vermektedir. Anlatılana göre Hz. Ömer, bir kişiyi kardeş edinmiştir. Onu tanıyan birine kardeşinin ahvalini sorduğunda onun günahlara daldığını öğrenmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer o kimseye sadece Mü’min suresinin ilk üç ayetini yazdığı bir mektup göndermiştir. O kimse bu mektubu okuyunca *“Allah doğru söylemiştir ve Ömer de bana nasihat etmiştir.”* diyerek tövbe etmiştir. Yine rivayet edildiğine göre iki kardeşten birisi günah batağına düştüğünde, salih olan kardeşe, kardeşinin günaha daldığı, onu terk edip etmeyeceği sorulduğunda kardeşinin şu an ona daha çok ihtiyacı olacağını söylemiştir.⁵³⁸

Hânî, bu rivayetleri ihvândan biri hataya düştüğünde müridin onu terk etmeden, doğru yola sevk etmesi için anlatmaktadır. Çünkü arkadaşlık bağı kopmazsa hata yapan kişi, kardeşinin iyi niyetinden utanıp hatasından vazgeçebilir. Arkadaşlık bağı koparsa hatada ısrar edilip günaha devam edilebilir. Bu sebeple mürit, kardeşinin istikamete girmesi için elinden geleni yapmalıdır. Burada anlatılan hatalar Allah’a karşı yapılan hatalardır. İhvândan birisi müride hata yaparsa mürit onu affetmeyi bilmelidir. Hatta kardeşinin hatası için birçok bahane üretmeli, onu mazur görmelidir. Çünkü müritlik bunu gerektirir.⁵³⁹ Nitekim bu konu hakkında Yunus Emre şöyle demektedir:

“Derviş gönülsüz gerektir sövene dilsiz gerektir

Döğene elsiz gerektir halka beraber gerektir”⁵⁴⁰

2. Şeyhlik Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, müritlerin edeplerinin olduğu kadar bir şeyhin de uyması gereken edeplerin olduğunu söylemektedir. Bu edepler şu şekilde sıralanabilir:⁵⁴¹

- a. *Şeyh, her şeyden önce niyetini sağlam yapmalıdır. Kendi amellerini görmemeli, insanların kendisine bağlanmasını ve müritlerinin çok sayıda*

⁵³⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 479; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 77.

⁵³⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 45-46; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 480-481.

⁵³⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 46.

⁵⁴⁰ Selim Yağmur, *Yunus Emre Divanı*, s. 145.

⁵⁴¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 48-53.

*olmasını istememelidir. Zira şeyhin de nefsi vardır ve o da hata yapıp nefisine yenik düşebilir. Özellikle diğer insanlara karşı üstün olduğunu düşünmek şeyhlik makamına aykırı bir tutumdur.*⁵⁴²

Bir şeyhin irşat ederken uygulaması gereken en önemli edep, tarikatın başına geçme isteğiyle öne atılmaması ve kendisine biat edilmesi için kelime oyunları ile insanları etkilemeye çalışmamasıdır. Şeyh, Allah'a kavuşma arzusuyla kendisine gelen kişilerin Allah tarafından gönderildiğini, bunun da bir imtihan vesilesi olduğunu aklından çıkarmamalı ve hemen insanların irşadı konusunda işe koyulmamalıdır. Zira nefisler insanların kendisine yönelmesini ve şöhret bulmayı arzu etmektedirler. Bundan ötürü nefsin arzu ve isteğine şeyh boyun eğmemelidir. Bundan dolayı şeyh, ilahi bir emirle müritlerin terbiyesi ile görevlendirildiğini anladıktan sonra irşat işine başlamalıdır.⁵⁴³

- b. *Şeyh, kendisine Allah rızası için gelen, O'na ulaşmak isteyen kimseye ders verme konusunda acele etmemelidir. Öncelikle müridi tanımalı, onun niyetini yoklayıp kabiliyetini iyice öğrenmelidir. Müridi tanıdıktan sonra sūfî âlimlerin tavsiye ettikleri ibadetleri kabiliyeti ölçüsünde ona emretmelidir.*⁵⁴⁴

Hânî, bir şeyhin müridin kabiliyetini bilmesinin çok önemli olduğunu ve bunu bilmeyenin de şeyhlik yapamayacağını söylemektedir. Bu sebeple ona göre, müritlerin kabiliyetini anlamayan bir kimsenin şeyhlik yapması haramdır.⁵⁴⁵ Nitekim bu konuda tasavvufta bazı müritlerin sadece ibadetle bazılarının ise kalbî amellerle talim ve terbiye edildiğini bilmekteyiz. Bunlar da kişilerin istidatına göre farklılık arz etmektedir. Sahrada yaşayan bir kimsenin toprak çeşitlerini ve hangi toprakta hangi mahsulün yetiştirileceğini bildiği gibi kâmil bir şeyh de kendisine gelen taliplerin durumunu iyi bilmektedir.⁵⁴⁶ Aynı zamanda şeyh, Allah'ın kendisine verdiği mükâşefe ve ilim nuruyla müridin kabiliyetini öğrendikten sonra müride kapasitesinin altında bir eğitim uygularsa ona ihanet etmiş olmaktadır.⁵⁴⁷

⁵⁴² Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 452.

⁵⁴³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 458; İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikem-i Atâiyye*, s. 145.

⁵⁴⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 48.

⁵⁴⁵ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s.48.

⁵⁴⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 459.

⁵⁴⁷ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 452.

Kuşeyrî bu konu hakkında şeyhin, müridinin kalbini bütün dünyalık şeylerden arındırmadıkça ona zikir talimatı vermesinin caiz olmadığını söylemektedir. Ona göre, şeyhin yapması gereken öncelikli iş, müridin bu işi yapıp yapamayacağını tespit etmektir. Müridin kabiliyeti varsa şeyh, ondan bu yolda karşısına çıkabilecek zarar, fakirlik, açlık, hastalık vb. hallere karşı sabırlı olacağına dair söz almalıdır. Bundan sonra müride, ruhsatla amel etmemeyi, bid'atlerden uzak durmayı, tembellikten uzak kalmayı öğütlemeli ve emretmelidir. Son olarak şeyh artık, müride kendi haline ve kabiliyetine göre zikir dersi verebilir. Şeyh, müridi hata yaptığında bunu düzeltmeli ve bu yolda onun bir rehberi ve arkadaşı olmalıdır. Şayet mürit hata yaptığında şeyhi buna göz yumarsa Allah'ın hakkını boşa çıkarmış olmaktadır.⁵⁴⁸

- c. *Şeyh, müridin malına iltifat etmemeli, onun malı ile hizmetine de güzel bakmamalıdır. Hatta bir mürit şeyhin yanına gelip bütün malından ve işinden vazgeçebileceğini söylese dahi şeyh ona izin vermemelidir.*⁵⁴⁹

Şeyh, kendisine Allah rızası için gelen müridin parasından ve hizmetinden istifade etmemeli, müridi terbiye etme konusunda Allah'tan mükâfat beklememelidir. Onu, Allah'ın kendisine bir hediyesi olarak görüp terbiye etmeli ve yetiştirmelidir. Zira müridin şeyhe intisabı zorla olmayıp tamamen Allah'ın takdiri sonucu olmuştur. Bundan dolayı şeyhin, müridinin malından ve hizmetinden faydalanılması düşünülemez.⁵⁵⁰

- d. *Şeyh, muhtaç olduğu halde başkasının nefsini kendi nefesine tercih etmeli ve dünya ile alakasını azaltmalıdır. Onun bu davranışı müritlerinin gayretini artırır ve dünyadan uzaklaşmalarına vesile olur. Şeyhin davranışlarını gören müritler kardeşlerini kendilerine tercih eder ve aralarındaki muhabbet daha da artar. Ayrıca şeyh, kendisinin yapmadığı bir şeyi müritlerinden istememelidir.*
- e. *Şeyh, zayıf müritlerine merhametle yaklaşmalıdır. Şeyh, müritlerine emrettiği hususları hakkıyla yerine getiremeyenleri tarikattan atmakla*

⁵⁴⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 427-428.

⁵⁴⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 48.

⁵⁵⁰ Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 452; Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 462.

*onları küstürmemelidir. Bu durumda olan müritlerine daha basit ve yapabilecekleri işleri emretmelidir.*⁵⁵¹

Şeyh, müridine karşı bir annenin çocuğuna beslediği merhameti ve şefkati gibi duygular beslemelidir. Annenin çocuğu terbiye ettiği gibi müridini terbiye etmelidir. Şeyh müride önceleri kolay şeyler emretmeli, gücü yetmeyecek hususları kendisinden istememelidir.⁵⁵² Şeyh, zayıf müritlerine yumuşaklıkla muamele etmezse zaten manevi bağı ilk başta zayıf olan müridi küstürüp bu yoldan uzaklaşmasına sebep olabilir. Nitekim şeyh, müridine yumuşaklıkla muamele ederse mürit bunun bereketiyle ilimden faydalanmaya başlar ve sonunda ilim neyi gerektiriyorsa onu yapmaya başlar.⁵⁵³

- f. *Şeyh, müritleriyle oturup onlara tarikatın edeplerini anlatmalıdır. Anlatırken de onların kalplerine teveccüh edip kötülükleri temizlemeye çalışmalıdır. Böylelikle Allah'ın nazar ettiği mekân temizlenmiş olur. Aynı şekilde şeyh, müritlerine zikir telkin ederken de kalplerine teveccühle yönelmelidir. Allah'ın tecellisini perdeleyen şeyleri gidermek için çaba harcamalıdır. Ayrıca şeyh, müritlerinin hal ve makam sahibi olması için teveccüh etmemelidir. Çünkü mürit, gelen halleri kaldıramayabilir.*
- g. *Şeyh, herhangi bir yerde oturduğu zaman kendisine sorulmadan şer'i ve bâtinî ilimler hakkında konuşmamalıdır. Çünkü sorulmadan konuşmaya başlarsa ve orada bulunanlar bunu kulak ardı ederlerse önce konuşana, sonra dinlemeyenlere lanet iner. Ayrıca şeyh, zaruret hali dışında her zaman âdap üzeri oturmalıdır.*
- h. *Şeyh, konuşurken ciddiyetten uzak sözlerden kaçınmalıdır. Çünkü müritlerinin kalbinde tesir bırakması için bu gereklidir.*
- i. *Şeyh, müridi yanlış bir sözde veya fiilde bulunuyorsa onu hemen ikaz etmelidir.*⁵⁵⁴

Şeyh, müridinde hoş olmayan bir durum görürse bunu açıkça yüzüne söylememelidir. Sohbetinde bunları herkes için anlatıyor gibi konuşup kötü gördüğü

⁵⁵¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 462.

⁵⁵² Abdülkâdir-i Geylânî, *el-Gunye*, c. 2 s. 452.

⁵⁵³ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 461.

⁵⁵⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 50-51.

şeyi ima yoluyla açıklamalıdır. Böylelikle orada bulunan herkes şeyhin anlattığından istifade eder ve müridin hevesini kaybetmemesi adına bir fayda hâsıl olmuş olur.⁵⁵⁵

- j. *Şeyh, kendisine gelen hallerin etkisiyle amellerini terk etmemelidir. Çünkü ibadetsiz bir şekilde Hz. Peygamber'e ittiba düşünülemez.*
- k. *Şeyh, kendisine ait haklarda orta halli olmalıdır. Müritlerinden hürmet ve saygı beklemeden, onların hizmetlerine iltifat etmeden sade bir hayat yaşamalıdır. Hakikatte şeyhin müritlerine hizmeti söz konusudur. Aynı şekilde müridin de elinden geldiğince şeyhine hizmet etmesi gerekmektedir.⁵⁵⁶*
- l. *Şeyh, müridin kendisiyle fazla zaman geçirmesi sebebiyle kalbinde azametinin azaldığını görürse kendisinden bir müddet uzaklaştırmalıdır. Nitekim şeyhlerin terbiye yolu bu şekildedir. Onlar müritleriyle fazla zaman geçirmezler. Bunun sebebi müritlerin muhabbetlerinin artması ve şeyhin heybetinin korunması içindir.*
- m. *Şeyh, müridin kendisine karşı muhabbetinin kalmadığını görürse onu uygun bir üslupla uzaklaştırmalıdır. Şeyh bunu yapmazsa mürit artık kendi aleyhine işler yapabilir.*
- n. *Şeyh, müritlerine dini ilimleri öğrenmeleri hususunda tavsiyelerde bulunmalıdır.⁵⁵⁷*

3. İntisap Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, tarikata girmek isteyen kimselerin yapması gereken edeplerden bahsetmektedir. Ona göre mürit öncelikle, istihare namazı kılmalıdır. Şeyh, bunu müritten istemelidir. Bu namaz üç veya yedi defaya kadar kılınmalıdır. Bundan sonra eğer ki müridin nasibi kendisindeyse ilahi işaretler doğrultusunda ona seyr ü sülûk metotlarını telkin etmelidir. Lakin şeyh, müridin kalbinin mutmain olduğunu anlamışsa müride istihare ettirmeden, direkt olarak onu tarikata alabilir. Böyle bir durumda şeyhin yine de istihare emretmesi kötü bir istek

⁵⁵⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 464.

⁵⁵⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, c. 2 s. 461.

⁵⁵⁷ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s.51-53.

değildir. Zira bu şekilde yaparsa nur üstüne nur olur.⁵⁵⁸ Tasavvuf ilminin kurumsallaştığı tarikat mekteplerinde, tarikat kurucuları ve büyükleri tarafından birtakım erkânlar belirlenmiştir. Bu erkânlar tarikatın usulüdür. Hal böyle olunca şeyhin mürit kabulünde de bunları tatbik etmesi gerekmektedir. Burada şeyh zâhirî sebeplere göre değerlendirme yapmaktadır. Şeyhlere her daim insanüstü yakıştırmalar yapılmak istense de onlar zâhir dururken bâtına yönelmek istemezler. Bir başka açıdan istihareyi değerlendirecek olursak müridin nasibinin intisap etmek istediği şeyhte olup olmadığının belirlenip kalbinin mutmain olması konusunda da önemli bir edeptir. Zira mürit, istihare sonunda gördüğü işaretlere bakarak kendisini Hakk'a ulaştıracak şeyhi bulduğuna karar verirse başka şeyhlere ve tarikatlara yönelmez, başka bir arayış içine girmez. Böylelikle bütün gayretini seyr ü sülûkuna yönlendirebilir.

Hânî, tarikata kabul hususunun ikinci edebinin tövbe etmek olduğunu söylemektedir. Müride günahlarının tafsilatı hakkında herhangi bir şey sorulmadan, genel olarak ondan tövbe etmesi istenmelidir.⁵⁵⁹ Çünkü kişi bu yola bütün günahlarını bir kenara koyarak tertemiz bir şekilde başlamaktadır. Tasavvufta seyr ü sülûk, herhangi bir günah pislüğünü kabul etmemektedir. Kişiler günahlarını bir kenara bırakarak bu yolda ilerlemektedirler. Mürit, günahlarına takılmadan, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyerek işe başlamaktadır. Lakin günahların akıldan tamamen çıkarılmaması gerekmektedir. Çünkü aynı hatayı bir daha yapmamak için bu gerekli bir durumdur.

Şeyh, istihare ve tövbeden sonra müride nasihat vermeli ve onun kabiliyetine göre de manevi dersleri telkin etmelidir. Nasihatten kasıt, müride girdiği yol hakkında bilgi verilmesi, tarikat edeplerinin ve şartlarının anlatılması, Allah'a ve Hz. Peygamber'e itaat edilmesi hakkında müridin yönlendirilmesidir. İslam'a aykırı olan bütün hal ve keşiflerin bir değerinin olmadığı hakkında mürit bilgilendirilmelidir.⁵⁶⁰ Mürit, tasavvuf ve tarikattan bihaber olduğundan onun eğitimi sıfırdan başlamaktadır. Burada şeyh, genel manada tarikat hakkında bilgi vererek ilk elden müride tarikatı öğretmeye çalışmaktadır. Müritlerin kabiliyeti ve anlayış durumlarına göre öğrenme hususu uzayıp kısılabilmektedir. Lakin her durumda müride ne yapacağını, bu yoldaki tehlikeleri en başta söylemek gerekmektedir. Zaten mürit, ilerleyen zamanlarda ihvândan ve şeyhinin sohbetlerinden edepleri öğrenecektir.

⁵⁵⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 60; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 196-197.

⁵⁵⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 61.

⁵⁶⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 61.

Hânî, kadınlardan ve alenen günah işleyen insanlardan tarikata intisap etmek isteyenlerin hakkında İmâm-ı Rabbânî'nin görüşlerini aktarmaktadır. Günahkârların tarikata alınmasında bir sakınca olmadığını söyleyen İmâm-ı Rabbânî, onların intisabının kabul edilmesiyle tarikatın bereketiyle günahlarından vazgeçebileceğini söylemektedir. Aynı şekilde intisap etmek isteyen kadınların da perde arkasından intisabının kabul edilebileceğini söylemektedir.⁵⁶¹

4. Nakşbendî Metotlarının Edepleri

Bütün tarikatlarda olduğu gibi Nakşbendî tarikatında da kişilerin seyr ü sülûk yolunda yapması gereken terbiye metotları bulunmaktadır. Bu metotlar, kişilerin nefis tezkiyesi, kalp tasviyesi yapmalarını kolaylaştırıp manevi yolculukta onların ilerlemelerine vesile olacaktırlar. Lakin bunların keyfiyeti müritlerin kendi isteklerine göre şekillenmektedir. Şeyh kendisine gelen müridin ahvaline göre bu metotları ona telkin etmektedir. Mürit de kendisine verilen bu dersleri manevi bir reçete olarak kabul edip uygulamaktadır. Metotların şekil ve sayıları kişiden kişiye göre değişiklik arz etmektedir. Fakat bunların temel prensipleri değişmemekte ve herkesin bu edeplere riayet etmesi gerekmektedir. İşte Hânî, bu prensipleri zikredip müritlerin bu hususlara dikkat etmesini istemektedir. Çünkü bunlara riayet edilmezse manevi ilerleme yerini gerilemeye bırakacaktır.

4.1. Râbitanın Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Nakşbendî yolunun terbiye metotlarından biri olan râbitanın edeplerinden bahsetmektedir. Bu edepler şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Mürit, şeyhinin kemalâtının, onun ruhaniyetinden ayrılmayacağına inanmalıdır.*
- b. *Mürit, şeyhinin ruhaniyetinin bir mekâna bağlı kalmayacağına ve nerede düşünülürse orada hazır olacağına inanmalıdır.*
- c. *Mürit, şeyhinden sadır olan tasarrufların, hakikatte Allah'ın tasarrufları olduğuna inanmalıdır.*
- d. *Mürit, şeyhine karşı muhabbetini he daim korumalıdır.*

⁵⁶¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 61; İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, c. 2 s. 269, 390. Mektup, c. 1 s. 497, 256. Mektup.

- e. *Mürî, her halinde şeyhine bağlı olduğu bilincini korumalıdır.*
- f. *Mürî, kendisine gelen bazı hallere aldanmamalı ve râbitayı terk etmemelidir. Zira bu haller râbitayı bırakınca kendisinden gidebilir.*
- g. *Mürî, günün her anında râbitaya devam etmeli, onu hayatının bir parçası haline getirmelidir.*⁵⁶²

4.2. Hatm-i Hâcegânın Edepleri

Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Nakşbendî yolunun terbiye metotlarından biri olan hatm-i hâcegânın edeplerinden bahsetmektedir. Bu edepler şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Gözlerin kapatılması gerekmektedir.*
- b. *Yirmi beş adet “estağfirullah” denmelidir.*
- c. *Âdap üzeri oturmak gerekmektedir.*
- d. *Yabancı sayılan yani, tarikat dışındaki bir kimse hatmeye alınmamalıdır.*
- e. *Kapıların kapatılması gerekmektedir.*⁵⁶³

4.3. Zikrin Edepleri

Hânî, İmam Şa’rânî’nin zikir edepleri görüşlerini kabul etmekte ve kitabından olduğu gibi alıntılanmaktadır. Bu edepler; zikirde önce, zikirde ve zikirde sonra olarak sıralanmaktadır. Zikirde önce uygulanacak edepler şu şekilde sıralanabilir.⁵⁶⁴

- a. *Mürî, zikir etmeye tövbe ederek başlamalıdır. Bu tövbe kendisini ilgilendirmeyen işlerden, boş sözlerden kurtulmak içindir. Zikre niyeti halis olarak tövbe etmeyen mürit, zikirde fayda alamaz.*⁵⁶⁵
- b. *Mürî, zikir için namaz abdesti ya da gusül almalıdır.*

Allah’ı zikretmek nafîle ibadetler içinde en faziletlisi olduğundan, nefis ve şeytanın kişiye tasallut olması bilinen bir gerçektir. Kişiler, ibadetlerinde nefis ve şeytanın kendilerine vereceği kötü düşünceleri def etmek için çaba harcamalıdır.

⁵⁶² Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 67.

⁵⁶³ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 91.

⁵⁶⁴ Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye*, s. 75-77; Şa’rânî, *Levakıhu’l-envari’l-kudsiyye*, c. 1 s. 32-40

⁵⁶⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidyye*, s. 39.

Şeytan ve nefse karşı verilecek bu savaşta insanın ilk silahı abdestli olmasıdır. Hatta bir Müslümanın bu tür kötülüklerden korunmak için her daim abdestli olması elzem olarak görülmektedir.⁵⁶⁶

- c. *Mürit, sakin ve sessizce oturmalı bu hal üzere zikre başlamalıdır. Zikir yapmadan önce kalben Allah'ı zikretmeli ve kalbini zikir için hazır hale getirmelidir. Mürit, zikre başlamadan önce şeyhine râbîta etmelidir. Bunu şeyhinden manevi yardım almak ve onunla ilerlemek için yapar.*⁵⁶⁷

Mürit, tevazu ve meskenetle şeyhinin suretini düşünmeyle zikrin faydalı olabilmesi için kabiliyet ve manevi yardım kazanmış olacaktır. Bu da zikre başlamak için bir önkoşuldur. Mürit için bu manevi yardımla mâsivadan uzaklaşma sağlanmış olacaktır. Zira Nakşbendî tarikatında râbîta metodu, mübtedî mürit için zikirden daha faydalı kabul edilmektedir. Çünkü mübtedî mürit mana âleminden bihaberdir. O, feyiz ve tecellilere mazhar olmak için mana âleminden bir kimseye muhtaçtır. Bu kişi de şeyhtir. Şeyh Allah'ın emirlerini ve hakikatlerini bildirdiği için ona teveccüh etmek, fenâ ve cezbeyi celb edecektir. Bu vesileyle mürit, zikirden fayda elde edebilecek duruma gelecektir.⁵⁶⁸ Bu konu hakkında Seyyid Tâhâ-yı Hekkârî (ö.1269/1853), zikirsiz olarak yapılan râbîtanın hedefe ulaştırabileceğinin mümkün olduğunu, ancak râbîtasız yapılan zikrin hedefe ulaştırmasının mümkün olmadığını söylemektedir.⁵⁶⁹

- d. *Mürit, şeyhinden gelen bütün himmetin Hz. Peygamber'den geldiğini bilmelidir. Yani şeyh, sadece bir vasıtaadır.*⁵⁷⁰

Mürit, zikre başlamadan önce bir Fâtiha ve üç İhlâs suresini okuyup Hz. Peygamber'in âline, ashâbına ve silsiledeki bütün şeyhlerin ruhlarına hâsıl olan sevabı hediye etmelidir. Bu vesileyle kendini bu insanlara sevdirmeyi amaç edinir. Çünkü onların yardımını olmadan bazı berzah âlemlerinden geçerken nefsin, şeytanın vesveselerinden kurtulmak çok zor bir durumdur. Mürit, silsiledeki tüm isimleri sayarak istimdat isteyince, şeyhinden Hz. Peygamber'e kadar bütün ruhanîyetler ona ihlas ve

⁵⁶⁶ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 67-68.

⁵⁶⁷ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 40; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 174.

⁵⁶⁸ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 78-80.

⁵⁶⁹ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, *Minah*, s. 45.

⁵⁷⁰ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 75.

muhabbetine göre birer birer imdat ederler. Sonuç olarak mürit, şeyhinin kalbinden himmetin ana kaynağı Hz. Peygamber'e kadar ulaşmış olur.⁵⁷¹

Zikir anındaki edepler şu şekildedir:

- a. *Mürit, temiz bir mekânda oturmalıdır. Ayrıca mürit, zikir yapacağı yere güzel kokular sürmelidir.*
- b. *Müridin elbisesi eski olsa dahi helalinden olmalıdır.*
- c. *Mürit, zikir mekânını ayarlarken sessiz ve karanlık olan yerleri seçmelidir. Mürit, yalnız zikir yapacaksa kibleye doğru, toplu zikir yapacaksa halka şeklinde oturmak suretiyle zikir yapmalıdır.⁵⁷²*

Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, farz ibadetlerden sonra yapılan bütün ibadetlerin en faziletlisinin gizli olarak yapılan ibadetler olduğunu söylemektedir. İnsanların yapılan ibadetlere vâkif olması şöhrete, şöhret de kişinin afetine sebep olacaktır. Bu sebepten ötürü mürit, nâfile ibadeti cihetinde olan derslerini yalnız yapmalıdır. Yine kişinin kibleye dönmesi de edeptendir. Zira kibleye yönelmek de bir ibadettir ve bunu yapmak gerekmektedir.⁵⁷³

- d. *Mürit, zikir anında gözlerini kapatmalıdır. Çünkü gözlerin kapatılması zâhirle olan bağlantının koparılması için önemlidir.⁵⁷⁴*

Nakşbendî tarikatında zikir esnasında ve feyiz alma durumlarında gözleri kapatmayı bir rükün ve esas kabul edilmektedir. Çünkü vüsûle mani olan en önemli etken, mâsivadır. Mâsivanın giderilme yollarından birisi de mâsivayı gözden gidermektedir. Göz açık olursa başka şeylerle meşgul olacak ve müridin dikkati dağılacaktır. Bu sebeple gözlerin kapatılması gerekmektedir. Zira gözler kapanırsa hatıralar kolaylıkla kalbe giremeyecektir.⁵⁷⁵

- e. *Mürit, şeyhini iki gözünün ortasında hayal ederek râbita yapmalıdır.⁵⁷⁶*

⁵⁷¹ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 73-74.

⁵⁷² Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 75-76.

⁵⁷³ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 70.

⁵⁷⁴ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 76.

⁵⁷⁵ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâliyye*, s. 75.

⁵⁷⁶ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 76.

Râbîta, özellikle mübtedî mürit için her şekilde gerekli olan bir metottur. Yapılış şekli açısından şeyhin iki kaşı arasının tahayyül edilmesi nur-ı Muhammedî'nin ve feyiz kaynağı olduğunun kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁷⁷

- f. *Mürit, ihlaslı olmalı ve yaptığı amelini her türlü kibir ve riyadan muhafaza etmelidir.*
- g. *Mürit, zikir anında mâsivayı kalbinden söküp atmalıdır. Çünkü Allah, kulunun kalbinde kendisinden başka bir şeyi görmeyi istemez.*⁵⁷⁸

Nakşî istilâhında bu durum, vukuf-ı kalbî olarak nitelendirilmektedir.⁵⁷⁹ Mürit, bu edebe riayet etmek zorundadır. Zira çektiği zikirten fayda bulabilmesi buna bağlıdır. Mürit, bütün dünya meşgalesinden, vesvesenden uzaklaşarak, bütün dikkatini kalbin ortasına ve derinliklerine toplamak suretiyle Allah'ı zikretmelidir. Eğer zikir, vukuf-ı kalbîden uzak olarak yapılırsa ruhsuz suret gibi olur ve muteber sayılmaz. Mürit, bunu sağladıktan sonra "Allah" ismini bütün kalbiyle ve bedeniyle söylemek suretiyle zikrini yapmalıdır.⁵⁸⁰

Zikir sonrası edepeler de şu şekilde sıralanabilir:

- a. *Mürit, zikir bittikten sonra sessiz ve sakin bir şekilde oturmalıdır. Bu sırada kendisine gelecek zikrin manevi faydalarını beklemelidir.*
- b. *Mürit, zikir bittikten sonra nefisini çokça kötülemelidir. Böylelikle nefsin ve şeytanın vesveselerinden kişi kurtulabilir. Bu edep konusunda bütün mutasavvıflar ortak bir görüş içerisinde.*
- c. *Mürit, zikirden sonra soğuk su içmemelidir. Çünkü zikirden doğacak manevi harareti mürit su içerse kesebilir. Bu ise istenmeyen bir durumdur.*⁵⁸¹

⁵⁷⁷ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 78.

⁵⁷⁸ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 76.

⁵⁷⁹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s. 81-82; Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, s. 63-64.

⁵⁸⁰ Mehmet Zahid Kotku, *Risâle-i Hâlidîyye*, s. 41.

⁵⁸¹ Hânî, *el-Behcetü's-seniyye*, s.76-77.

SONUÇ

Bu çalışma, sûfî-müellif Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin tasavvuf ilmi ve âdap geleneğindeki yerini ortaya koymak için yapılmıştır. Çalışmamızda Hânî'nin tasavvufî görüşleri ve âdap anlayışı ayrıntılı bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Hakkında yapılan bir tez ve makale tarzı bir araştırmanın olmamasından ötürü, onun düşünceleri karşılaştırmalı bir şekilde sunulmuştur.

Hânî, günümüzden fazla uzak olmayan bir tarihte, 19. asırda yaşamış bir mutasavvıftır. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin talebelerinden ve halifelerinden olan Hânî, 19. asırda var olan, Nakşî-Hâlidî düşüncenin nasıl olduğunu göstermektedir. Onun görüşleri, Bağdâdî'nin düşüncelerinin bir tezahürü şeklinde değerlendirilebilir. Aynı şekilde onun fikirleri, önceki asırlarda yaşamış olan Nakşbendî şeyhlerinden farklı değildir. Bu bilgidен hareketle yüzlerce yıl önce var olan Nakşbendî prensiplerinin, bu asırda da aynı şekilde ana hatlarıyla bir bozulma ve değişme olmadan devam ettiğini anlamaktayız. Ayrıca onun bizlere sunmuş olduğu âdap kurallarından da diğer tarikatlardaki erkânların değişmeye uğramadan tatbik edildiğini görmekteyiz.

Tasavvuf ilminin İslam'ın bizatihi kendisi yani derûnî boyutunun yaşanmaya çalışılması olduğunu kabul eden Hânî tasavvufu, Allah'a daha iyi bir kul olabilme çabası olarak yorumlamaktadır. Onun tasavvuf algısı gerek Nakşbendî tarikatı gerekse de diğer tarikatlarda olduğu gibi sünnet-i seniyyeye tam manasıyla ittibadan müteşekkildir. O, İslam'a aykırı olan her türlü düşünce ve halleri reddetmektedir. Zira tasavvufta şeriata aykırı bir şeyin olamayacağı, böyle bir şeyin olması durumunda o şeyin, tasavvufta bir münasabetinin olmadığı ona göre aşikârdır. Şeriat olmadan tarikat olmayacağını ifade eden Hânî, bir insanın tasavvuf ilmini elde etmeye çalışmasının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Onun bu şekilde olan tasavvuf algısı, tasavvuf ilminin ilk teşekkül sürecinden bu zamana kadar, tanımında ve mahiyetinde bir değişiklik olmadığını kanıtı niteliğindedir. Hânî, Hz. Peygamber'e bağlılığın olmadığı, ona benzemenin önemsenmediği her türlü düşünce ve ideolojinin tasavvuf ilminden ve İslam'ın özünden uzak olduğunu bizlere göstermektedir. Adı ne olursa olsun, şeriata muhalif her türlü keşif ve kerâmetin itibara layık olmadığını düşünmesi ve bunlara iltifatın olmamasını savunan Hânî, sûfîlerin şeriat dairesinden çıkmaması için her türlü çabayı göstermektedir. Kısaca bu düşüncelerle bazılarınca yanlış şekilde telakki edilen tasavvuf ilminin, İslam'a muhalif olmadığını ortaya koymaktadır.

Çalışmamızın en önemli noktalarından birisi Hânî'nin gerçek şeyh ve müridin nasıl olması gerektiğini vurgulamasıdır. Buna göre Hânî, şeyh ve derviş kisvesine bürünen sahtekârların alametlerinden bahsedip hakiki olanlarının nasıl olduğunu söylemektedir. Ona göre şeyh gibi giyinen, baba veya dedeleriyle şeyhleşmiş, kendisinden şer'i mükellefiyetin kalktığını iddia eden, bulunduğu tarikattaki pirlere veyahut soyuyla insanların ilgisine mazhar olmak isteyen insanlardan uzak durulması gerekmektedir. Bu insanların kendilerine bir faydası olmadığından, kendilerine gelenlere bir faydasının olacağı düşünülemez. Nitekim bu insanlar daha kendi nefislerinin kusurlarını giderememişler, kalplerindeki hastalıklara derman bulamamışlar ve ilahi vâridâta mazhar olamamışlardır. Hânî, durumları böyle olanlardan uzak durulmasını tavsiye etmekte ve şeyhteki en önemli ölçütün, sünnete ittibayla ölçülebileceğini söyleyerek bu konudaki tutumun nasıl olması gerektiğini göstermektedir.

Hânî, kerâmet ve râbîta gibi tasavvufa yönelik gelen eleştirilerin birer aracı olan kavramlara açıklamalarda bulunarak, hem kendi müritlerine bir açıklama yapıp onların kalplerinin mutmain olmasını, hem de eleştiri getirenlere cevap vererek bunları savunmayı amaçlamaktadır. Kerâmet kavramını ele alırken, hakiki kerâmetin istikamet üzeri olmak olduğunu söylemekte ve tasavvufun ana gayesinin bu olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca keşif ve kerâmete takılan müritlerin yol alamayacağını söyleyerek amacın bu olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Burada tasavvuf tarihi boyunca eser yazmış veya söz söylemiş bütün hakiki mutasavvıflara uygunluk söz konusudur. Zira tasavvuf ilminde gaye, Allah'a vuslattır. Hakiki mürit de bundan başka hiçbir şeyi görmeyen kimsedir. Nitekim fenâyâ ulaşan kimse kendini dahi unuttuğundan, hedefin Allah'ın rızasından da geçerek sadece ve sadece O'nun için olması gerektiğini belirtmektedir.

Hânî, tikelde Nakşbendî dervişleri, tümelde ise tüm dervişân için fayda sağlayacak, hedefe ulaşmayı kısaltacak edepleri zikretmektedir. Zira tasavvuf ilminde, usul olmadan vüsûl olmayacağından, müritlerin öncelikle bu edeplere riayet etmesi gerekmektedir. İşin temeli, o işi nasıl yapacağını bilmektedir. Bu sebepten ötürü Hânî, seyr ü sülûk metotlarından, şeyhlerin ve müritlerin edeplerine kadar birçok konu hakkında bilgi vermektedir. Ona göre bir mürit, öncelikle Allah'a ve Hz. Peygamber'e sadık olmalıdır. Daha sonra kendine, şeyhine ve ihvâna karşı edebini muhafaza etmelidir. Bütün bunlara riayet eden kişinin, bu yolda kısa sürede amacına ulaşabileceğini ifade eden Hânî'nin anlattıkları, hakiki şeyh ve mürit proflini gözler

önüne sermektedir. Tarikata yeni girmiş müritlerin de tasavvuf ve tarikati öğrenmeleri açısından büyük öneme sahip olan edeplerin anlatılması, tarih boyunca mutasavvıflar tarafından önemle izah edilmiştir.

Hânî tasavvufî düşüncelerine ulaşmamıza imkân veren eserinde, Süleyman el-Bağdadî'nin, *el-Hadîkatü'n-nediyye*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin, *Risâle-i Hâlidiyye* ve *Mektûbât*, İmâm-ı Rabbânî'nin, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Abdülkerim Kuşeyrî'nin, *Risâle*, İmâm Şa'rânî'nin, *Levâkihu'l-envâri'l-Kudsiyye*, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdi'nin, *Avârifü'l-meârif* adlı eserlerinden faydalanmaktadır. Hânî'nin yapmış olduğu alıntılar ana hatlarıyla tespit edilip gerekli yerlerde dipnot olarak verilmiştir. Çalışmamızda bu eserlerle onun tasavvuf anlayışının nasıl olduğu konusunda bilgi verilip geçmiş zamandaki tasavvuf anlayışıyla kıyas edilmesi imkânı sağlanmıştır.

Yer yer başka tasavvuf eserlerinden faydalanarak yapmış olduğumuz alıntılar ve yorumlar, onun ilk dönem tasavvuf çizgisinden ayrılmayı ve genel manada bir bozulma ve değişimin olmadığı sonucuna varmamızı sağlamıştır. Bu değişimin olmaması her ne kadar genel manada tarikatlar çerçevesindeyse bir o kadar da Nakşbendî tarikatında da aynıdır. Zira Şah-ı Nakşbend'in ortaya koyduğu esaslar ve kurallar genel manada bir değişmeye uğramadan 19. asırda da tatbik edilmektedir. Bizi Hânî ve tasavvufî görüşlerini çalışmaya sevk eden etkenlerden birisi de bu hususun tespitidir.

Bu açılardan incelendiğinde çalışmamızda, sahih tasavvufun ne olduğunu ve tarikat edeplerini açıklamasından ötürü, gerek iç tenkit bağlamında değerlendirme yapması, gerekse de insanları aydınlatması anlamında Hânî'nin görüşleri ele alınmıştır. Fikirlerine kaynaklık eden eserlerin ve müelliflerin tespitiyle Hânî'nin kendi çağında akademik bir çalışma yaptığı ve kendi yorumlarıyla bu düşüncelere büyük bir zenginlik kattığı sonucuna ulaşmaktayız.

KAYNAKÇA

el-Acem, Refik, *Mevsüatü mustalahâtî't-tasavvufî'l-İslâmî*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1999.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risale, Tah: Adil Mürşid-Şuayb Arnavut, Beyrut 2001.

Ahmed Farukî Serhendî İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Çev: Kasım Yayla, Merve Yay., İstanbul t.y.

Aşkar, Mustafa, *Tasavvuf Tarihi ve Literatürü*, İz Yay., İstanbul 2015.

Attar, Ferîdüddin, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Çev: Süleyman Uludağ, Semerkand Yay., İstanbul 2018.

Arvâsî, Seyyid Sıbgatullah, *Minah*, Der: Mevlânâ Hâlid-i Şirvânî Ölekî, Ter: Siraceddin Önlüer, Hüseyin Okur, Semerkand Yay., İstanbul 2014.

Ay, Mahmut, *İşarî Tefsirde Yöntem Meselesi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012.

el-Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman, *el-Hadikatü'n-nediyye fî tarikati'n-Nakşbendiyye ve'l-behceti'l-Hâlidîyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2012.

Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, Dârü'l-Fikr, 1982.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, İstanbul t.y.

Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yay., İstanbul 2016.

Başer, Hacı Bayram, *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*, Klasik Yay., Haziran 2017.

Bolay, Süleyman Hayri, "Âlem", DİA, 1989, c.2.

Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, E. J. Brill, Leiden 1937.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Haz.: Ebu Suhayb el-Kermî, Beytü'l-Efkâr, Riyâd 1998.

Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

Cebecioğlu, Ethem, *Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.39, Ankara 1987.

Çelik, İsa, *Tasavvuf Terminolojisinde Letâif-i Ruhaniyye*, Marife Der., yıl: 9 sayı: 2, Güz 2009.

Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, Çev: Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2016.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, *el-Munkız mine'd-dalâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.

Geylânî, Abdülkâdir, *el-Gunye li tâlibî tarîki'l-hak*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Haz: Muhammed Hâlid Ömer, Beyrut 1996.

Gördük, Yunus Emre, *İşârî Tefsirin Mahiyeti, Meşrûiyeti ve Bâtınî Yorumdan Farkı*, Marife, Yaz 2011.

el-Haddâd, Abdullah b. Alevî, *Müridin Edepleri*, Ter: Muhammed Danışman, Hâcegân Yay., İstanbul 2015.

el-Hânî, Abdulmecid b. Muhammed, *el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâi'n-Nakşbendiyye*, Dâru'l-Beyrut, Şam 1997.

el-Hânî, Abdulmecid b. Muhammed, *es-Saâdetü'l-ebediyye fimâ câe bihi'n-Nakşbendiyye*, Hakikat Kitabevi, İstanbul 2012.

el-Hânî, Muhammed b. Abdullah, *el-Behcetü's-seniyye fi âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Hüseyin Hamdî Efendi, *Hasbihâlü's-sâlik fi akvemi'l-mesâlik*, Haz: Fatih Yıldız, Büyüyenay Yay., İstanbul 2017.

İbn Haldun, *Şifâü's-sâil li tehzîbi'l-mesâil*, Tah: Dr. Muhammed Mutî' el-Hâfız, Dâru'l-Fikr, Şam 1996.

İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti Şifâu's-sâil li tehzibi'l-mesâil ve Mukaddime'de Tasavvuf İlmi*, Haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 2016.

el-İskenderî, İbn Atâullah, *Hikem-i Atâiyye*, Çev. ve Şerh: Yahya Pakiş, Süleyman Taş, Semerkand Yay., İstanbul 2017.

Kavak, Abdulcebbar, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadi ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, 2013.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Mektebetü'l-Müsennâ, Lübnan t.y.

Kitapsız Mustafa Efendi, *Maksâdu's-sâlikîn*, Haz: Hasan Şahin Aktaş, Büyüyenay Yay., İstanbul 2018.

Komisyon, *Kpss Program Geliştirme*, Pegem Akademi Yay., Ankara 2017.

Kotku, Mehmet Zahid, *Risâle-i Hâlidîyye ve Âdâb-ı Zikir Risâlesi*, Server Yay., İstanbul 2018.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Risâle*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2013.

Kübrâ, Necmeddîn, *Tasavvufî Hayat*, Çev: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul 2015.

Muslu, Ramazan, *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yay., Editör: Kadir Özköse, Ankara 2018.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, Tah: Muhammed Fuâd Abdülbakî, Daru'l-Hadîs, Beyrût 1991.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Veysel Karânî ve Üveysîlik*, Dergâh Yay., İstanbul 1982.

Rûmî, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-nüfûs*, Çev: Ali Arslan, Merve Yay., İstanbul t.y.

Sahib, Esad, *Mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, Haz: Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, SEY-TAC Yay., İstanbul 2004.

Serkîs, Yûsuf İlyân, *Mu'cemü'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-muarrebe*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire t.y.

es-Serrâc, Ebû Nasr, *el-Lum'a*, Tah: Abdulhalîm Mahmûd, Tâhâ Abdülbakî Surûr, Kahire 1960.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer, *Avârifü'l-meârif*, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2006.

es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Sûfîlerin Edepleri*, Çev: Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2017.

es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtu's-sûfîyye*, Tah: Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev: İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2015.

eş-Şa'rânî, Abdülvehhâb, *Levakıhu'l-envari'l-kudsiyye fi beyani'l-uhudil Muhammediyye*, Dârü'l-Kalemi'l-Arabiyye, Şam 1993.

Şarkâvî, Hasan, *Mu'cemu'l-elfâzi's-sûfîyye*, Muhtar Yay., Kahire 1978.

Şeyh Ali Behcet Efendi, *Âdâb-ı Nakşbendiyye*, Sadeleştirme ve Çev: Siraceddin Önlüer, Hâcegân Yay., İstanbul 2013.

Şirvânî, İsmail Sirâceddin, *Risâleler Müceddidî-Hâlidî Nakşîliğinin Esasları*, Tah. ve Çev: Orkhan Musakhanov, Büyüyenay Yay., İstanbul 2018.

Topbaş, Osman Nuri, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2014.

Tosun, Necdet, *Üveysîlik ve Tehlikeleri*, Yüzakı Dergisi, 13 Nisan 2017, 146. Sayı.

Türer, Osman, “*Muhammed b. Abdullah Hânî*” md., DİA, 1997, c. 16.

Uludağ, Süleyman, “*Âdâbü'l-mürîd*”, DİA, 1988, c.1.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf ve Tenkit*, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

Uyar, Mehmet, *Şeyh Kavramına Yönelik Eleştiriler Üzerine Bir Değerlendirme*, OMÜİFD, 2017, sayı:43.

Verkânîsî, Şeyh Fethullah, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, Çev: Mehmet Saki Çakır, Hâcegân Yay., İstanbul 2018.

Yağmur, Selim, *Yunus Emre Divanı*, Dergâh Yay., İstanbul 2016.

Yılmaz, Hasan Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İstanbul 2017.

ez-Zûbî, Memduh, *Mu'cemü's-sûfîyye*, Dârü'l-Cîl, Beyrut 2004.

<http://www.uveysilik.com/>, Erişim: 08.09.2019.

<https://www.veyselkarane.com/>, Erişim: 08.09.2019.

GENEL BİLGİLER

ÇOLDAŞ, Emre Can, Muhammed b. Abdullah el-Hânî, Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Mehmet YILDIZ, 138 s.

ÖZET

Bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşup sûfi-müellif Muhammed b. Abdullah el-Hânî'nin tikelde, Nakşbendî-Hâlidî ekolündeki; tümelde ise tüm tasavvuf ilmi içerisindeki yerini tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Özellikle âdap geleneğindeki rolü ve sahih tasavvuf anlayışının nasıllığı hususunda, kendisine başvurulabilecek bir şahsiyet olan Hânî hakkında herhangi bir tez veya makale çalışması yapılmamıştır. Bu sebeple hayatı, eserleri ve tasavvufî görüşlerini araştırma lüzumunu gördük. Hayatı ve eserlerini ele alırken, fazla detaya inilmeyip giriş bölümünde kısaca bahsedilmiştir. Tasavvufî görüşleri, kitabı *el-Behcetü's-seniyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye* adlı eserinden faydalanılarak verilmiştir. Türkçe tercümeleri bulunun bu eserin orijinali Arapça olup Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin sohbetlerinden alınmış notlardan oluşturulmuş, Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî'nin *el-Hadîkatü'n-nediyye* adlı eserinin ihtisarı ve zeyli niteliğindedir. *el-Hadîkatü'n-nediyye*'nin Türkçe tercümesine herhangi bir yerde rastlanmamıştır. Bu sebeple Arapça'dan tercüme etmek suretiyle Hânî'nin alıntılacağı yerler tespit edilip belirtilmiştir. Birinci bölümde, Hânî'nin tasavvuf anlayışının dayandığı temel şahsiyetler ve kaynaklar belirtilip kendi yorumları aktarılmıştır. Bu yapılırken kendi yorumları da başka kaynaklardan faydalanmak suretiyle tarafımızca açıklanmıştır. İkinci bölümde Hânî'nin genel anlamda sûfîlerin Allah'a, Hz. Peygamber'e, evliyaya ve kendine karşı uyması gereken edepleri ele alınmıştır. Yine bunlar değerlendirilirken mutasavvıfların yorumlarıyla karşılaştırılma yapılmıştır. Bu vesileyle ilk dönem tasavvuf anlayışı ve Hânî'nin yaşamış olduğu 19. asırdaki tasavvuf anlayışının kıyas edilmesi amaçlanmıştır. Geçmişten günümüze süregelen tasavvuf ilminin, Hânî ve Nakşî-Hâlidî geleneğindeki karşılığının nasıl olduğu, herhangi bir anlayış farkının olup olmadığı ortaya konulmuştur. Son olarak özel manada, Nakşibendî tarikatının seyr ü sulûk metotlarının nasıl olmasının ve nelere dikkat edilmesinin gerektiğinin Hânî'deki karşılığı sunulmuştur.

GENERAL KNOWLEDGE

ÇOLDAŞ, Emre Can, Muhammad b. Abdullah al-Hani, His Life, His Works And His Understanding Of Sufism, Supervisor, Dr. Mehmet YILDIZ, 138 p.

ABSTRACT

This study consists of an introduction, and two parts. It was worked through to determine the place of Abdullah al-Hani in the Naqshbandi-Halidî school in particular, and his place in the mysticism in general. There is no thesis or article about Hani, a person who can be consulted about his role in the tradition of adap and the manner of his understanding of sufi mysticism. For this reason, we have seen the need to search his life, works and mystical views. While discussing his life and works, it was informed briefly in the introduction, the details are not mentioned. Sufi views were given by using his book named *al-Behcetü's-seniyye fî adâbi't-tarîkati'n-Nakshbendiyye*. The Turkish translation of this work was originally in Arabic and was composed of notes taken from the conversations of Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî and it partakes of an addendum of the book named *al-Hadîkatü'n-nediyye* of Muhammed b. Suleyman al-Baghdadi. The Turkish translation of *al-Hadîkatü'n-nediyye* was not found anywhere. For this reason, the parts that Hani was quoted by translating from Arabic were identified and indicated. In the first chapter, the main personalities and sources on which Hani's understanding of Sufism is based were stated and his own comments were mentioned. While doing this, his comments had been explained by us by using other sources. In the second part, the views of Hani about the decencies which must be obeyed by Sufis to Allah, the Prophet Muhammad (p.b.u.h.), the mahatmas, and himself were discussed. While evaluating these, it was compared with the interpretations of sufis. Hereby it is aimed to compare the understanding of Sufism in the first period and the understanding of Sufism in the 19th century in which Hani lived. It has been revealed how the meaning of Sufism/tasawwuf, which has been going on from the past to the present, in the Hani and Naqshi-Halidi tradition, and whether there is any difference in understanding. Finally, in a special sense, how the methods of seyr-u suluk/the journey in the Naqshbandi tariqah should be and what should be considered was presented based on views of Hani.